

GHID DE REFERINȚĂ

ÎN MATERIA DIZABILITĂȚII

Orientări practice privind creșterea accesibilității procedurilor judiciare
pentru participanții cu dizabilități intelectuale și psihosociale

ROMÂNIA

Acest ghid de referință a fost elaborat de Centrul de Resurse Juridice în cadrul proiectului „Facilitarea incluziunii și a accesului la justiție pentru suspecții și inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale” (ENABLE - 101056701 - JUST-2021-JACC). Proiectul urmărește să promoveze accesul la justiție și proceduri penale mai echitabile pentru inculpații cu dizabilități intelectuale și psihosociale în 8 țări ale UE¹.

Autor

Cezara Băceanu

Echipa de cercetare

Cezara Băceanu, Georgiana Pascu

Contact în România

Centrul de Resurse Juridice
www.crj.ro

Contact pentru proiect

Fundația Validity - Centrul de apărare a persoanelor cu dizabilități mintale

Impact Hub, Institutul Milestone

Budapesta, Wesselényi utca 17. 1077 Ungaria
E-mail: validity@validity.ngo

Data publicării

August, 2024

Informații privind grantul

ENABLE – 101056701

© *Centrul de Resurse Juridice*

¹ <https://validity.ngo/projects-2/enabling-inclusion-and-access-to-justice-for-defendants-with-intellectual-and-psychosocial-disabilities/>

Mulțumiri

Dorim să ne exprimăm recunoștința sinceră față de toți partenerii, organizațiile și instituțiile internaționale și locale pentru colaborarea și sprijinul acordat pe parcursul elaborării acestui ghid de referință. Le mulțumim tuturor colaboratorilor pentru că ne-au împărtășit opiniile, experiențele și expertiza lor, poveștile personale și profesionale, reflecțiile, cunoștințele și recomandările lor, dintre care: Elisabeta Moldovan, Alina Ursoi, Raul Alexandru Nestor, Mariana Dumitrache, Roberta Secuianu, Oana Dodu.

FORUM
Human Rights

MENTAL
HEALTH
PERSPECTIVES

Plena
inclusion

VALIDITY

**Co-funded by
the European Union**

Acest proiect este cofinanțat de Uniunea Europeană. Punctele de vedere și opiniile exprimate aparțin însă exclusiv autorului (autorilor) și nu reflectă în mod necesar cele ale Uniunii Europene sau ale Comisiei Europene. Nici Uniunea Europeană și nici autoritatea finanțatoare nu pot fi considerate responsabile pentru acestea.

CONȚINUT

01	DESPRE GHID.....	6
	A. Context.....	7
	B. Cui se adresează acest ghid?	9
	C. Cum se utilizează acest ghid?	9
	D. Prezentare generală	9
	E. Metodologie	10
	F. Principalele definiții și terminologie	10

02	DREPTURILE PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI: CADRUL JURIDIC INTERNAȚIONAL ȘI AL UE.....	15
-----------	---	-----------

03	PERSOANELE CU DIZABILITĂȚI INTELLECTUALE ȘI/SAU PSIHOSOCIALE ȘI SISTEMUL DE JUSTIȚIE	25
-----------	---	-----------

04	PUNEREA ÎN APLICARE A DREPTURILOR PROCEDURALE PENTRU SUSPECȚII ȘI INCULPAȚII CU DIZABILITĂȚI	32
	A. Dreptul la participare în procesul penal în condiții de egalitate	33
	B. Dreptul la adaptări procedurale.....	35
	B.1. Evaluare individuală.....	37
	B.2. Acordarea de adaptări procedurale.....	40
	C. Dreptul la informare și comunicare în formate accesibile	45
	D. Dreptul de a avea acces la un avocat și la asistență juridică	51
	E. Dreptul de a fi prezent la proces și dreptul la prezumția de nevinovăție	54

05	ANEXE	57
	A. Algoritmul schematic de evaluare a nevoilor și de furnizare a adaptărilor pe parcursul procedurilor penale	58
	B. Lista de verificare pentru profesioniștii din domeniul justiției penale care lucrează cu inculpați cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale în cadrul procedurilor penale.	59
	C. Înțelegerea dizabilității: Exemple de stări de sănătate și posibile adaptări ..	61
	D. Jurisprudență relevantă a Curții Europene a Drepturilor Omului – persoane private de libertate	71
	E. Organizații neguvernamentale	79
	F. Resurse	81

“ADAPTARILE PROCEDURALE
PENTRU PERSOANELE CU
DIZABILITAȚI SUNT, IN PREZENT,
IMPLEMENTATE DOAR LA UN
NIVEL MINIMAL. DEȘI AU
ÎNCEPUT SĂ CAPTEZE ATENȚIA
PROFESIONIȘTILOR ȘI A OPINIEI
PUBLICHE, ACESTEA SE AFLĂ ÎNCĂ
ÎNTR-O FAZĂ INCIPIENTĂ DE
DEZVOLTARE.”

CERCETAREA DIN ROMÂNIA

INTERVIU CU UN PROFESIONIST

ÎN DOMENIUL JUSTIȚIEI PENALE

01

DESPRE GHID

A. Context

Indiferent dacă sunt victime, martori sau presupuși autori ai unei infracțiuni, persoanele cu dizabilități pot avea, în funcție de dizabilități, dificultăți semnificative în ceea ce privește accesul la justiție și relația cu actorii din domeniul justiție penale (AJP). În timp ce se raportează că sunt de patru și până la zece ori mai expuse violenței (inclusiv sexuale) decât persoanele fără dizabilități², persoanele cu dizabilități psihosociale și intelectuale - în special cele plasate în medii rezidențiale³ - se confruntă cu o excludere severă din procesele de justiție și cu încălcări ale dreptului lor la un proces echitabil⁴. Legile desuete care nu le recunosc capacitatea juridică și, în consecință, le refuză dreptul de a participa la un proces și de a depune mărturii, omisiunea de a detecta dizabilitatea și de a oferi sprijinul necesar pentru a avea acces la informații și a comunica, lipsa adaptărilor procedurale, lipsa de specializare și de formare⁵, barierele derivate din atitudinile majorității actorilor care participă la procesul penal și lipsa accesului la consiliere juridică eficientă se numără printre provocările sistemice cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale care trăiesc în UE și care participă la proceduri penale⁶.

În același timp, Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități⁷ (CDPD), care a fost ratificată de Uniunea Europeană⁸ și de toate statele sale membre fără rezerve⁹, impune statelor obligații semnificative de a identifica și elimina obstacolele sau barierele și de a lua măsuri proactive și sistemice pentru a se asigura că toate persoanele cu dizabilități își pot exercita în mod egal dreptul de acces la justiție. Cu toate acestea, deși directivele UE relevante¹⁰ și cadrele juridice ale statelor membre recunosc necesitatea de a sprijini accesul la justiție al persoanelor cu dizabilități auditive, senzoriale sau fizice, legislația nu se referă la nevoile și barierele specifice ale persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale. Acest lucru se întâmplă în ciuda faptului că - de foarte multe ori - același tip de măsuri sunt prevăzute pe parcursul procedurilor penale pentru alte grupuri vulnerabile, cum ar fi

² <https://disabilityjustice.org/justice-denied/abuse-and-exploitation/>

³ Amelink Q, Roozen S, Leistikow I, Weenink JW. Abuzul sexual al persoanelor cu dizabilități intelectuale în medii rezidențiale: o analiză de 3 ani a incidentelor raportate la Inspectoratul olandez de sănătate și îngrijire a tinerilor. *BMJ Open*. 2021 Dec 6;11(12):e053317. doi: 10.1136/bmjopen-2021-053317. PMID: 34873008; PMCID: PMC8650479.

⁴ Smith, T. (2023). *Autismul și justiția penală. The Experiența suspectilor, inculpaților și infractorilor în Anglia și Țara Galilor*. Routledge.

⁵ Validity Foundation, [Fair Trial Denied: Defendants with Disabilities Face Inaccessible Justice in the EU](#), 2024

⁶ Ibid.

⁷ Adunarea Generală a ONU, Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități: rezoluție / adoptată de Adunarea Generală, A/RES/61/106, 24 ianuarie 2007, <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2007/en/49751>

⁸ Uniunea Europeană a ratificat CDPD la 23 decembrie 2010.

⁹ Cu unele excepții menționate aici:

https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=_en

¹⁰ Directiva privind dreptul la interpretare și traducere în cadrul procedurilor penale (2010/64/UE); Directiva privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale (2012/13/UE); Directiva privind dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale (2013/48/UE); Directiva privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și a dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale (2016/343/UE); Directiva privind asistența juridică pentru persoanele suspectate și acuzate în cadrul procedurilor penale (2016/1919/UE); Directiva privind garanțiile procedurale pentru copiii suspectați sau acuzați în cadrul procedurilor penale (2016/800/UE)

minorii sau femeile-victime ale violenței domestice sau sexuale.¹¹ Pentru puținele state care au instituit mecanisme de sprijin, măsurile se extind doar la persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale care participă la proceduri în calitate de victime, lăsând în afara lor alți participanți¹². Există, de asemenea, țări care au trecut la reglementarea unora dintre aceste mecanisme de sprijin de importanță vitală, permițând AJP să utilizeze serviciile unui facilitator profesionist care evaluează nevoile participanților și efectuează sarcinile de adaptare¹³ sau să utilizeze documente procedurale redactate în limbaj accesibil¹⁴.

În ciuda acestor neajunsuri, constatăm că mulți AJP din toate țările evaluate continuă să ofere măsuri de sprijin participanților la procedurile penale cu dizabilități intelectuale și psihosociale, inclusive suspectilor și inculpaților. În ciuda lipsei legislației și a reglementărilor naționale necesare, AJP utilizează un limbaj accesibil sau vorbesc într-un ritm mai lent pentru a permite procesarea informațiilor; de asemenea, aceștia colaborează cu ONG-uri specializate pentru a evalua nevoile de adaptare și permit membrilor familiei să sprijine participanții cu dizabilități intelectuale și psihosociale pe parcursul procesului penal.

În România, accesul concret la justiție continuă să necesite îmbunătățiri și garanții adiționale, astfel încât toți justițiabilii să se bucure de un acces efectiv la procedurile judiciare. În privința justițiabililor cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, barierele în calea accesului efectiv și nerestricționat la justiție sunt și mai evidente, întrucât, dincolo de deficiențele generale ale aparatului judiciar național, există lipsuri specifice care îngreunează bunul mers al procedurilor judiciare pentru persoanele cu dizabilități.

Astfel, o primă deficiență poate fi remarcată la nivel legislativ, întrucât legislația română tratează în mod superficial situația cauzelor cu suspecti sau inculpați cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale; de altfel, nu sunt colectate date referitoare la numărul persoanelor cu dizabilități implicate în procedurile judiciare, astfel încât să fie identificate provocările procedurale și frecvența acestora. Suplimentar, preocuparea pentru formarea profesioniștilor din domeniul juridic în materia relaționării cu persoanele cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale este minimă ori inexistentă.

Deși provocările pe care le presupune sistemul judiciar apar în raport cu toate categoriile de justițiabili, prezentul ghid se va concentra asupra limitărilor accesului la justiție pentru suspectii și inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale.

Scopul acestui ghid este de a informa AJP și alte părți interesate relevante din România cu privire la cele mai bune practici pentru a asigura participarea efectivă a suspectilor și

¹¹ de exemplu, Directiva 2010/64/UE privind dreptul la interpretare și traducere garantează dreptul la un interpret de limbă străină și la asistență pentru persoanele cu deficiențe de auz și vorbire în cadrul procedurilor penale. Barierele cognitive-dificultățile de înțelegere a procedurilor și de furnizare a adaptărilor - sunt lăsate pe dinafară. În mod similar, Directiva 2012/13/UE privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale garantează accesul inculpaților cu dizabilități de auz sau de vorbire la informații privind drepturile lor, acuzațiile și documentele din dosar. De asemenea, directiva nu impune ca aceste informații să fie accesibile pentru inculpații cu bariere cognitive.

¹² Validity Foundation, [Fair Trial Denied: Defendants with Disabilities Face Inaccessible Justice in the EU](#), 2024

¹³ Cercetarea națională din Spania, proiect Enable, aprilie 2023, p.29

¹⁴ Cercetarea națională din Lituania, proiect Enable, aprilie 2023, p.9

inculpaților cu dizabilități intelectuale și psihosociale în cadrul procedurilor penale. Concluziile sunt rezultatul unei analize aprofundate a situației din opt țări UE, inclusiv Bulgaria, Cehia, Lituania, Portugalia, România, Slovacia, Slovenia și Spania, în timp ce soluțiile propuse se bazează pe standardele internaționale și regionale relevante și reflectă cele mai bune practici colectate la nivel global.

B. Cui se adresează acest ghid?

Publicul cheie pentru acest ghid de referință este format din judecători, procurori, avocați, polițiști, funcționari ai Administrației Naționale a Penitenciarelor¹⁵ și alți profesioniști (denumiți în general "*actori din domeniul justiției penale*") care lucrează în contexte juridice penale în cazuri care implică persoane cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale. În timp ce prezentul ghid se concentrează asupra suspectilor și inculpaților din cadrul justiției penale, principiile, standardele și recomandările formulate în cadrul acestuia pot fi utile pentru alți participanți la procesul penal care au dizabilități, cum ar fi persoanele prejudiciate și martorii, precum și în contexte mai largi, inclusiv în procedurile civile.

C. Cum se utilizează acest ghid?

Documentul este conceput ca un ghid practic pentru *AJP* din România, în activitatea lor privind cazurile care implică persoane cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, care se confruntă cu bariere multiple - juridice, de mediu, informaționale, atitudinale - și necesită sprijin suplimentar pentru a-și exercita în mod egal dreptul de acces la justiție.

Ghidul de referință oferă AJP câteva instrumente practice pentru a aborda fiecare dintre aceste bariere sistemice, pentru a permite suspectilor și inculpaților cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale să participe în mod egal la proceduri.

D. Prezentare generală

Acest ghid este structurat în felul următor:

Capitolul 2 - Drepturile persoanelor cu dizabilități: Cadrul juridic internațional și al UE - oferă o prezentare generală a principalelor drepturi și garanții în materie de proces echitabil acordate suspectilor și inculpaților cu dizabilități.

Capitolul 3 - Persoanele cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale și sistemul de justiție - oferă o prezentare generală a obstacolelor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități în exercitarea dreptului lor de acces la justiție.

Capitolul 4 - Punerea în aplicare a drepturilor procedurale pentru suspectii și inculpații cu dizabilități - identifică instrumente practice pentru a permite suspectii și inculpații cu

¹⁵ Aceștia nu pot fi încadrați ca actori din domeniul justiției penale, dar persoana care lucrează într-o unitate ANP, la nivelul Serviciului de Evidență a Condamnaților trebuie să cunoască existența persoanelor cu dizabilități și a celui mai adecvat mod de lucru cu aceste persoane.

dizabilități intelectuale și/sau psihosociale să depășească aceste bariere, inclusiv identificarea dizabilității și a nevoilor de sprijin, furnizarea de adaptări procedurale, informații accesibile etc.

Capitolul 5 din ghid include câteva anexe care vizează:

- ✓ algoritmul schematic de evaluare a nevoilor și de furnizare a adaptărilor pe parcursul procedurilor penale (Anexa 1)
- ✓ o listă de verificare pentru profesioniștii din domeniul justiției penale care lucrează cu suspecți și inculpați cu dizabilități intelectuale și psihosociale în cadrul procedurilor penale (Anexa 2)
- ✓ explicarea celor mai frecvente bariere și adaptări necesare persoanelor cu dizabilități intelectuale (Anexa 3)
- ✓ jurisprudență relevantă a Curții Europene a Drepturilor Omului – persoane private de libertate
- ✓ (Anexa 4)
- ✓ listarea contactelor organizațiilor resursă relevante din România pentru a vă sprijini în punerea în aplicare a dreptului de acces la justiție pentru persoanele cu dizabilități (Anexa 5)
- ✓ surse de informații utile pentru lecturi suplimentare (anexa 6).
- ✓ share contacts of the relevant resource organizations in your country to support you in the implementation of the right to access to justice for people with disabilities (Annex 5)
- ✓ to provide you with useful sources of information for further reading (Annex 6).

E. Metodologie

Conținutul acestui ghid de referință a fost elaborat de Centrul de Resurse Juridice, pe baza rezultatelor cercetării naționale privind barierele cu care se confruntă suspecții și inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale¹⁶, realizată în cadrul proiectului ENABLE¹⁷. Informația prezentată, inclusiv recomandările practice, a fost colectată prin consultări extinse cu reprezentanți ai organizațiilor pentru persoane cu dizabilități, grupuri de judecători, procurori, avocați și alte părți interesate care au participat la întâlnirile multidisciplinare organizate de Centrul de Resurse Juridice în perioada martie-august 2024.

F. Principalele definiții și terminologie

¹⁶ Proiectul ENABLE, Cercetările, disponibile și în limba engleză la: <https://validity.ngo/projects-2/enabling-inclusion-and-access-to-justice-for-defendants-with-intellectual-and-psychosocial-disabilities/national-briefing-papers/>

¹⁷ Denumirea completă a proiectului: Facilitarea incluziunii și a accesului la justiție pentru suspecții și inculpați cu dizabilități intelectuale și psihosociale (101056701 – ENABLE – JUST-2021-JACC). Pentru mai multe informații: <https://www.crj.ro/enable-facilitarea-incluziunii-si-a-accesului-la-justitie-pentru-suspectii-si-inculpatii-cu-dizabilitati-intelectuale-si-sau-psihosociale/>

- **Persoană cu dizabilități**– “Persoanele cu dizabilități includ acele persoane care (*chiar fără a prezenta un act medical/ oficial constatator în acest sens*) au deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale de durată, deficiențe care, în interacțiune cu diverse bariere, pot îngreuna participarea deplină și efectivă a persoanelor în societate, în condiții de egalitate cu ceilalți”¹⁸. Persoanele cu dizabilități psihosociale și intelectuale reprezintă comunități diverse, în special cele care se confruntă cu tipuri specifice de încălcări ale drepturilor omului pe baza dizabilităților lor mintale reale sau percepute. Ținând cont de faptul că acesta este un concept în evoluție, acestea includ, printre altele, persoanele care se autoidentifică sau sunt percepute sau tratate ca persoane cu deficiențe neurologice, inclusiv deficiențe legate de vârstă și degenerative; persoanele cu autism și persoanele autiste; persoanele cu deficiențe de învățare, etc.
- **Echitate vs Egalitate** – Cuvintele echitate și egalitate sunt adesea folosite în mod interschimbabil, dar au un înțeles diferit. Egalitatea înseamnă că fiecare persoană sau grup de persoane beneficiază de aceleași resurse sau oportunități. Echitatea recunoaște că fiecare persoană are circumstanțe diferite și alocă exact resursele și oportunitățile de care are nevoie pentru a ajunge la un rezultat egal cu al celorlalți. Cu alte cuvinte, nu înseamnă a da tuturor exact același lucru. Dacă le oferim tuturor exact același lucru, așteptând ca acest lucru să îi facă pe oameni egali, se presupune că toată lumea a pornit din același loc - iar acest lucru poate fi extrem de inexact, deoarece nimeni nu este la fel.¹⁹
- **Acces vs Accesibilitate** – Accesul înseamnă posibilitatea sau dreptul de a face ceva sau de a intra într-un loc (sau de a avea acces la un anumit tip de facilitare necesară în scopul asigurării unei egalități echitabile de șanse). De exemplu, dacă aveți o legitimație de serviciu, aveți acces la locul de muncă. Accesibilitatea se referă la proiectarea produselor, dispozitivelor, serviciilor sau mediilor astfel încât să poată fi utilizate de toată lumea și include informațiile și comunicațiile. Pentru persoanele cu dizabilități, de exemplu, accesibilitatea fizică implică crearea unui mediu fără bariere în care acestea să se poată deplasa liber (de exemplu, soluții sistemice pentru scări și uși grele pentru persoanele care folosesc un scaun cu rotile) sau să poată avea acces liber și independent la informații (de exemplu, disponibilitatea documentelor în format Braille sau Ușor de Citit)²⁰
- **Intermediari (facilitatori)** – sunt "(...) persoane care lucrează, după caz, cu personalul din sistemul de justiție și cu persoanele cu dizabilități pentru a asigura o comunicare eficientă în timpul procedurilor judiciare". Astfel de intermediari pot "sprijini persoanele cu dizabilități să înțeleagă și să facă alegeri în cunoștință de cauză,

¹⁸ Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități, articolul 1

¹⁹ <https://www.internationalwomensday.com/Missions/18707/Equality-versus-Equity-What-s-the-difference-as-we-EmbraceEquity-for-IWD-2023-and-beyond>

²⁰ Liniile directoare ale ONU privind limbajul incluziv pentru persoanele cu dizabilități:
<https://www.ungeneva.org/sites/default/files/2021-01/Disability-Inclusive-Language-Guidelines.pdf>

asigurându-se că lucrurile sunt explicate și că se vorbește despre ele în moduri pe care le pot înțelege și că sunt oferite adaptări și sprijin adecvate."²¹

- **Capacitate de juridică** – “capacitatea juridică include capacitatea de a fi atât titular de drepturi, cât și actor în fața legii²². Capacitatea juridică de a fi titular de drepturi dă dreptul unei persoane la protecția deplină a drepturilor sale de către sistemul juridic. Capacitatea juridică de a acționa în fața legii recunoaște persoanei respective calitatea de agent cu puterea de a se angaja în tranzacții și de a crea, modifica sau încheia raporturi juridice. Vă rugăm să consultați informații mai detaliate pe această temă în Anexa 4.
 - Potrivit art. 37 din Codul civil, "capacitatea de exercițiu este aptitudinea persoanei de a încheia singură acte juridice civile". În afară altor cazuri prevăzute de lege, persoanele lipsite de capacitatea de exercițiu sunt: (a) minorul care nu a împlinit vârsta de 14 ani; și (b) persoana care beneficiază de măsura tutelei speciale. Prin urmare, **capacitatea de exercițiu este capacitatea unei persoane de a-și asuma obligații și de a exercita drepturi.**
- **Adaptări procedurale** – se referă la toate "modificările și ajustările necesare și adecvate în contextul accesului la justiție, atunci când este necesar într-un caz particular, pentru a asigura participarea persoanelor cu dizabilități în condiții de egalitate cu ceilalți."²³ Majoritatea măsurilor descrise în acest ghid reprezintă "adaptări procedurale".
- **Adaptări rezonabile** – reprezintă modificările și ajustările necesare și adecvate, care nu impun un efort disproporționat sau nejustificat atunci când este necesar într-un caz particular, pentru a permite persoanelor cu dizabilități să se bucure ori să își exercite, în condiții de egalitate cu ceilalți, toate drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Vă rugăm să consultați informații mai detaliate pe această temă în Anexa 4.
- **Sprijin în luarea deciziilor vs Substituirea în luarea deciziilor** - Sprijinul în luarea deciziilor este un model care presupune ca persoanelor cu dizabilități să li se ofere o serie de opțiuni de sprijin, inclusiv sprijinul unor persoane în care au încredere (de exemplu, familie, prieteni, colegi, avocați, interpreți, facilitatori/intermediari), astfel încât să își sporească capacitatea de a lua decizii pentru ele însele. În schimb, substituirea în luarea deciziilor este un model care delegă altor persoane dreptul de

²¹ Principii și orientări internaționale privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități (2020), Glosar de termeni.

²² CG nr. 1 al Comitetului CDPD, paragraful 12, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>

²³ Principiile și orientările internaționale ale ONU privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități (2020), https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/SR_Disability/GoodPractices/Access-to-Justice-EN.pdf, p 9.

a lua decizii în numele persoanelor cu dizabilități (cel mai adesea, cineva este numit "tutore" prin lege). Acest din urmă sistem este predominant în sistemele juridice din întreaga lume, chiar dacă încalcă autonomia și capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități și încalcă CDPD.

- **Modelul medical al dizabilității vs Modelul social bazat pe drepturile omului** - modelul medical al dizabilității pune accentul pe condiția persoanei, despre care se înțelege că este cauza directă a dizabilității; pe de altă parte, modelul social bazat pe drepturile omului pune accentul pe individ și pe demnitatea inerentă a acestuia, recunoscând că barierele create de societate sunt cele care împiedică persoanele cu dizabilități să se bucure de drepturile omului în condiții de egalitate cu ceilalți²⁴. CDPD îmbrățișează modelul drepturilor omului, definind dizabilitățile ca un concept în evoluție care "rezultă din interacțiunea dintre persoanele cu dizabilități și barierele de atitudine și de mediu care împiedică participarea lor deplină și efectivă în societate în condiții de egalitate cu ceilalți"²⁵.
- **Discriminare intersecțională** - Persoanele cu dizabilități din România se confruntă cu diferite forme de discriminare și excludere care le pot împiedica/restrânge accesul la justiție.²⁶ Discriminarea intersecțională (presupune incidența a două sau mai multe criterii de discriminare) este atunci când două sau mai multe criterii de discriminare operează simultan și interacționează inseparabil unul de celălalt și pot produce anumite tipuri de discriminări, de situații adverse specifice cu care se confruntă persoanele care au aceste caracteristici. De exemplu, o persoană de etnie romă cu dizabilități care este discriminată din cauza apartenenței la ambele categorii (etnie și dizabilitate) dintr-o combinație a celor două criterii care nu pot fi analizate/identificate de sine stătător. Discriminarea multiplă și intersecțională nu este încă sau nu este reflectată în mod adecvat în legislație și în practică. Cu toate acestea, abordarea intersecțională este esențială pentru a expune situații de discriminare care pot fi invizibile printr-o analiză individuală a criteriilor de discriminare. Utilizarea criteriilor de discriminare independent unele de altele poate duce la invizibilitatea unei minorități în cadrul unui grup minoritar - atât în sfera publică, dar și pentru acel grup minoritar, deoarece acestea sunt supuse unui risc de discriminare inclusiv din partea grupului minoritar. Victimele discriminării intersecționale se pot confrunța cu mai multă discriminare decât cea vizibilă prin abordarea criteriilor de discriminare independent unele de altele și sunt mai expuse

²⁴ Anna Lawson & Angharad E. Beckett (2021) Modelele sociale și ale drepturilor omului privind dizabilitățile: spre o teză a complementarității, *The International Journal of Human Rights*, 25:2, 348-379, DOI: 10.1080/13642987.2020.1783533

²⁵ Preambulul CPRD, p. e)

²⁶ UN OHCHR, „Raport - Dreptul de acces la justiție în temeiul articolului 13 din Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități” (decembrie 2017), A/HRC/37/25, punctul 16. După cum clarifică CDPD în Comentariul general nr. 6: „[d]iscriminarea se poate baza pe o singură caracteristică, cum ar fi dizabilitatea sau sexul, sau pe caracteristici multiple și/sau care se intersectează. „Discriminarea intersecțională” apare atunci când o persoană cu dizabilități sau asociată cu dizabilități este discriminată sub orice formă pe baza dizabilității, concomitent cu, culoarea, sexul, limba, religia, apartenența etnică, sexul sau alt statut. Discriminarea intersecțională poate apărea sub forma discriminării directe sau indirecte, a refuzului de adaptare rezonabilă sau a hărțuirii.” CRPD CG nr. 6, paragraful 19.

la inegalitățile structurale din societate, fiind expuse riscului de sărăcie, excluziune socială și marginalizare.

02

Garanțiile unui proces echitabil sunt conferite persoanelor cu dizabilități prin următoarele instrumente principale:

- Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități (CDPD/ Convenția). Considerată drept un instrument-cheie în cadrul juridic internațional, aceasta promovează respectul față de persoanele cu dizabilități și garantează că acestea se bucură de drepturile omului și de libertățile fundamentale pe deplin și în mod egal cu ceilalți²⁷.

Este important de menționat că CDPD include și comentariile sale generale, care sunt interpretări oficiale ale Convenției emise de Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități (Comitetul)²⁸. Printre cele mai relevante observații generale (OG) pentru subiectul acestui ghid de referință se numără OG privind articolul 12 (Recunoaștere egală în fața legii)²⁹, articolul 9 (Accesibilitate)³⁰, articolul 19 (Viață independentă și integrare în comunitate)³¹, articolul 5 (Egalitatea și nediscriminarea)³². Comitetul și Raportorul special privind drepturile persoanelor cu dizabilități au emis, de asemenea, orientări importante pentru punerea în aplicare a CDPD, inclusiv Orientările privind articolul 14 referitor la libertatea și siguranța persoanelor cu dizabilități³³, precum și Principiile și orientările internaționale privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități (Principiile internaționale).³⁴

Printre cele mai importante obligații, specificate de CDPD, pe care România (și agenții săi relevanți) și le-a asumat pentru a asigura dreptul la un proces echitabil, se numără următoarele:

²⁷ Convenția CDPD și Protocolul opțional au intrat în vigoare la 3 mai 2008. Acesta este primul tratat cuprinzător privind drepturile omului deschis pentru semnături de către organizațiile de integrare regională. CDPD a fost adoptată la 13 decembrie 2006 și a fost deschisă pentru semnare la 30 martie 2007. Convenția a fost semnată de 82 de semnatori, acesta fiind cel mai mare număr de semnatori din istorie pentru o convenție ONU în ziua deschiderii acesteia. Departamentul pentru afaceri economice și sociale al Organizației Națiunilor Unite. „Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități (CDPD)”. Disponibilă [aici](#).

²⁸ Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, instituit prin Convenție (articolul 34), monitorizează punerea în aplicare a Convenției de către statele părți. Comitetul care supraveghează punerea în aplicare a CDPD emite comentarii generale și comentarii finale cu privire la progresele înregistrate de statele care sunt părți la convenție în ceea ce privește punerea în aplicare.

²⁹ <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-1-article-12-equal-recognition-1>

³⁰ <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-2-article-9-accessibility-0>

³¹ <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no5-article-19-right-live>

³² <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no6-equality-and-non-discrimination>

³³ Orientările privind dreptul la libertate și securitate al persoanelor cu dizabilități sunt incluse în anexa la A/72/55, Raportul bianual 2016 al Comitetului

³⁴ ONU, Raportorul special privind drepturile persoanelor cu dizabilități, Principiul și orientările internaționale privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități (2020).

- **să interzică orice discriminare** pe motiv de dizabilitate și **să garanteze** persoanelor cu dizabilități o protecție juridică egală și efectivă împotriva discriminării din orice motiv³⁵
- **să se asigure că accesul la procedură** trebuie să fie recunoscut tuturor persoanelor cu dizabilități, la toate nivelurile sistemului de justiție penală, fără discriminare, și că interpretări precum "incapacitatea cognitivă" și "incapacitatea mintală"³⁶, determinate, de exemplu, prin evaluări ale stării funcționale sau mintale (care sunt comune în majoritatea sistemelor juridice) nu sunt utilizate pentru restrângerea liberului acces la justiție recunoscut prin lege tuturor cetățenilor."³⁷
- să ofere sprijinul necesar pentru a permite persoanelor cu dizabilități să ia decizii cu efecte juridice.³⁸ **Astfel de măsuri de sprijin "trebuie să respecte drepturile, voința și preferințele acestor persoane** și nu ar trebui să echivaleze niciodată cu o substituire în luarea deciziilor".³⁹
- **să identifice și să recunoască cu promptitudine barierele și măsurile de sprijin adecvate pentru a permite participarea efectivă la proceduri** a unei persoane suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale, prin intermediul evaluării inițiale, efectuate de către ofițerii de poliție, autoritățile de aplicare a legii sau autoritățile judiciare, precum și de către alte autorități competente, inclusiv experți independenți⁴⁰
- să ia măsuri pentru a **oferi adaptări procedurale individualizate, în funcție de gen și vârstă**, în funcție de voința și preferințele "persoanei în cauză"⁴¹. Astfel de adaptări cuprind toate modificările și ajustările necesare și adecvate pentru a lua decizii pentru ei înșiși într-un anumit caz⁴², care includ (1) accesul la intermediari/facilitatori (2) furnizarea de adaptări procedurale și (3) modificări, adaptări ale mediului și sprijin pentru comunicare, pentru a asigura accesul la justiție

³⁵ Potrivit art. 2 din CDPD „Discriminare pe criterii de dizabilitate” înseamnă orice diferențiere, excludere sau restricție pe criterii de dizabilitate, care are ca scop ori efect diminuarea sau prejudicierea recunoașterii, beneficiului ori exercitării, în condiții de egalitate cu ceilalți, a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în domeniul politic, economic, social, cultural, civil sau în orice alt domeniu. Termenul include toate formele de discriminare, inclusiv refuzul de a asigura o adaptare rezonabilă;

³⁶ Comitetul CDPD a precizat că acesta respinge cu fermitate aplicarea unor concepte și standarde precum „incapacitatea de a fi judecat” și „apărarea bazată pe nebunie”, pe care le consideră discriminatorii și care încalcă Convenția. Prin urmare, Comitetul a solicitat eliminarea tuturor acestor standarde din sistemele de justiție penală din statele părți la CDPD. Declarațiile de inaptitudine pentru a fi judecat sau de lipsă de responsabilitate sau incapacitate în sistemele de justiție penală nu sunt doar discriminatorii, ci duc la detenția persoanelor pe baza dizabilităților lor, contrar articolului 14 din CDPD.

³⁷ Ibidem, Principii internaționale, la punctul 1.2.c,

³⁸ CDPD, CG nr. 1, para. 16.

³⁹ CDPD, CG nr. 1, para. 17.

⁴⁰ Recomandarea Comisiei din 27 noiembrie 2013 privind garanțiile procedurale pentru persoanele vulnerabile suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale, considerentul 6

⁴¹ UN OHCHR, „Raport - Dreptul de acces la justiție în temeiul articolului 13 din Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități” (decembrie 2017), A/HRC/37/25, punctul 26.

⁴² Organizația Mondială a Sănătății, „Sprijin pentru luarea deciziilor și planificarea anticipată: Formare specializată OMS QualityRights”, 1 ianuarie 2019, accesibil [aici](#)

pentru persoanele cu dizabilități.⁴³ Adaptările ar trebui să fie organizate înainte de începerea procedurilor, iar toți participanții ar trebui să fie informați cu privire la disponibilitatea acestora pe tot parcursul procedurilor judiciare.⁴⁴ În plus, acestea ar trebui să fie disponibile și în format digital. Acest lucru este deosebit de important în contextul audierilor la distanță și al utilizării legăturilor video.

- să aibă **acces la citații și informații juridice în timp util și în mod accesibil**, în condiții de egalitate cu ceilalți, iar informațiile privind sistemele și procedurile judiciare, inclusiv citațiile care necesită un răspuns sau o acțiune, să fie disponibile într-un format accesibil (inclusiv limbajul semnelor și ghiduri audio, linii telefonice de consiliere și servicii de îndrumare etc.), care să fie, de asemenea, compatibile cu diverse forme de CAA (Comunicare augmentativă și alternativă), inclusiv cu tehnologie de înaltă și joasă calitate.⁴⁵
- să se asigure că persoanele sunt **informate cu privire la drepturile lor, oral sau în scris, într-un limbaj accesibil**, luând în considerare orice nevoi și bariere specifice ale persoanelor suspectate/acuzate cu dizabilități intelectuale și psihosociale și că informațiile privind drepturile lor procedurale, într-un format accesibil, pot fi primite la cerere⁴⁶
- să se asigure că persoanele suspectate sau acuzate care nu vorbesc sau nu înțeleg limba în care se desfășoară procedurile penale beneficiază de **un serviciu de interpretare eficace, precis și imparțial**, atât în mod receptiv (adică înțelegând ceea ce spun persoanele cu dizabilități), cât și în mod expresiv (adică dispunând de abilitățile necesare pentru a transmite informațiile înapoi către aceste persoane)⁴⁷
- să ofere **asistență juridică gratuită sau la prețuri accesibile**, care să fie competentă și promptă. De asemenea, pentru a participa în condiții de egalitate la orice procedură judiciară și pentru a-și îndeplini îndatoririle profesionale, **avocații persoanelor cu dizabilități ar trebui să beneficieze de adaptări procedurale**, cum ar fi interpreți, tehnologie de asistență și intermediari/facilitatori, sau de resursele necesare pentru a sprijini comunicarea eficientă cu clienții, martorii și alte persoane cu dizabilități.
- să se asigure că persoanele suspectate și acuzate au dreptul de a fi prezente la proces⁴⁸ și că dreptul lor la prezumția de nevinovăție este garantat în mod corespunzător⁴⁹

⁴³ Principiile și orientările internaționale ale ONU privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități, principiul 3.2.d.

⁴⁴ Ibidem, Principiul 3, Orientarea 31, p.15.

⁴⁵ Articolul 21 din CDPD, Principiile și orientările internaționale ale ONU privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități, principiul 4.

⁴⁶ Recomandarea 2013/C-378/02 a Comisiei privind garanțiile procedurale pentru persoanele vulnerabile suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale, Secțiunea 3 - Drepturile persoanelor vulnerabile, Dreptul la informare.

⁴⁷ Directiva 2010/64/UE a Parlamentului European și a Consiliului - articolele 1, 2, 4 și 5; CDPD, Principiile și orientările internaționale ale ONU privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități.

⁴⁸ Articolul 14 alineatul (3) din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice; articolul 8 alineatul (2) din Directiva 2016/343/UE

⁴⁹ Directiva 2016/343/UE privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și privind dreptul de a fi prezent la proces, articolul 3

- Instrumente ale UE

În conformitate cu legislația UE, persoanele suspectate sau acuzate de săvârșirea unei infracțiuni au drepturi care trebuie respectate în toate țările UE, inclusiv dreptul la informare, dreptul la interpretare și traducere, dreptul de a avea un avocat, dreptul de a fi prezumat nevinovat și de a fi reprezentat la proces, precum și dreptul la asistență juridică.

Acquis-ul UE privind drepturile procedurale constă din următoarele instrumente::

- Directiva privind **dreptul la interpretare și traducere** în cadrul procedurilor penale (Directiva 2010/64/UE)⁵⁰
- Directiva privind **dreptul la informare** în cadrul procedurilor penale (2012/13/EU)⁵¹
- Directiva privind **dreptul de a avea acces la un avocat** în cadrul procedurilor penale (2013/48/EU)⁵²
- **Directiva privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și ale dreptului de a fi prezent la proces** în cadrul procedurilor penale (2016/343/EU)⁵³
- **Directiva privind asistență juridică gratuită pentru persoanele suspectate și persoanele acuzate** în cadrul procedurilor penale (2016/1919/EU)⁵⁴
- **Directiva privind garanțiile procedurale pentru copiii suspectați sau acuzați** în cadrul procedurilor penale (2016/800/EU)

De asemenea, Comisia Europeană a emis două recomandări relevante în ultimii ani:

- **Recomandarea privind garanțiile procedurale pentru persoanele vulnerabile suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale** (2013)⁵⁵
- **Recomandare privind drepturile procedurale ale suspectilor și inculpaților aflați în arest preventiv și condițiile materiale de detenție** (2022)⁵⁶

⁵⁰ Directiva 2010/64/UE a Parlamentului European și a Consiliului - articolele 1, 2, 4 și 5;

⁵¹ Directiva 2012/13/UE a Parlamentului European și a Consiliului - privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale - articolele 3, 4, 6 și 7;

⁵² Directiva 2013/48/UE a Parlamentului European și a Consiliului - privind dreptul de acces la un avocat în cadrul procedurilor penale, inclusiv mandatul European de arestare, și privind dreptul de a informa un terț cu privire la privarea de libertate și de a comunica cu terții - articolele 3, 4, 11 și 13

⁵³ Directiva (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și ale dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale - articolele 6 - 8 și considerentul 42;

⁵⁴ Directiva (UE) 2016/1919 a Parlamentului European și a Consiliului din 26 octombrie 2016 privind asistența judiciară acordată persoanelor suspectate și acuzate în cadrul procedurilor penale și persoanelor solicitate în cadrul procedurilor privind mandatul european de arestare - articolul 4 și articolul 9;

⁵⁵ Recomandarea Comisiei din 27 noiembrie 2013 privind garanțiile procedurale pentru persoanele vulnerabile suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale - secțiunile 2 și 3.

⁵⁶ Recomandarea interzice discriminarea, inclusiv pe baza dizabilității (articolul 13), prevede standarde minime pentru condițiile materiale de detenție pentru deținuți (accesul la îngrijire adecvată, la o dietă nutritivă sau la vizite din partea familiilor sau a reprezentanților legali). De asemenea, recomandarea subliniază că statele membre ar trebui "să acorde o atenție deosebită pentru a răspunde nevoilor deținuților cu dizabilități sau cu afecțiuni medicale grave și pentru a asigura

Cea mai mare parte a acestor drepturi, inclusiv dreptul la informare, dreptul la interpretare și traducere, dreptul de acces la un avocat și la asistență juridică sunt, de asemenea, protejate în cadrul Uniunii Europene prin legislația relevantă a UE, precum directivele și recomandările Comisiei Europene.⁵⁷

- România și legislația internațională

România a ratificat CDPD prin Legea nr. 221 din 11 noiembrie 2010, fără nicio rezervă.

Articolul 11 din Constituția României prevede: (1) Statul român se obligă să îndeplinească întocmai și cu bună-credință obligațiile ce-i revin din tratatele la care este parte. (2) Tratatul ratificate de Parlament, potrivit legii, fac parte din dreptul intern.”

Articolul 20 din Constituția României prevede: “ (1) Dispozițiile constituționale privind drepturile și libertățile cetățenilor vor fi interpretate și aplicate în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, cu pactele și cu celelalte tratate la care România este parte. (2) Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului, la care România este parte, și legile interne, au prioritate reglementările internaționale, cu excepția cazului în care Constituția sau legile interne conțin dispoziții mai favorabile.”

Legislația internațională prevalează în fața dispozițiilor naționale și se aplică cu prioritate, în cazul în care există dispoziții contradictorii. În plus, legile naționale trebuie să fie interpretate în conformitate cu dispozițiile și principiile internaționale. În mod excepțional, în conformitate cu principiul "lex mitior" (legea cea mai favorabilă), legile naționale vor avea prioritate numai dacă acestea conțin mai multe garanții.

Directivele UE privind drepturile suspectilor și inculpaților puse în aplicare de România:

- **Dreptul la interpretare și traducere în cadrul procedurilor penale** (Directiva 2010/64/UE) a fost încorporat în Codul de Procedură Penală (CPP) începând cu anul 2014. Proiectul CPP a fost modificat prin Legea nr. 255/2013 în mod explicit pentru transpunerea acestei directive. Partea finală a Legii nr. 255/2013 menționează transpunerea Art. 1, Art. 2.1-5, Art. 3.1, 3-2, 3.5, 3.7 și 3.9 și Art. 4 din Directivă, care prevăd: asigurarea unui interpret pentru persoanele care nu vorbesc sau nu

accesibilitatea acestora în ceea ce privește condițiile materiale și regimurile de detenție" (articolul 76). În conformitate cu articolul 75 din recomandare: "[P]ersoanele cu dizabilități sau alte persoane cu afecțiuni medicale grave (ar trebui) să primească îngrijiri adecvate, comparabile cu cele furnizate de sistemul național de sănătate publică, care să răspundă nevoilor lor specifice. În special, statele membre ar trebui să se asigure că persoanele diagnosticate cu afecțiuni medicale legate de sănătatea mintală primesc îngrijiri profesionale specializate, după caz, în instituții specializate sau în secții dedicate ale unității de detenție, sub supraveghere medicală, și că se asigură continuitatea asistenței medicale pentru deținuți în pregătirea eliberării, după caz." Bruxelles, 8.12.2022 C(2022) 8987 final

⁵⁷ Recomandarea privind garanțiile procedurale pentru persoanele vulnerabile suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale (2013) - Recomandare privind drepturile procedurale ale suspectilor și inculpaților aflați în arest preventiv și condițiile materiale de detenție (2022)

înțeleg limba în care se desfășoară procedura penală, precum și asistență adecvată pentru persoanele cu deficiențe de auz sau de vorbire; dreptul la traducere a documentelor esențiale; interpretarea și traducerea, de o suficientă calitate încât să garanteze caracterul echitabil al procedurii.

- **Dreptul la informare în cadrul procedurilor penale** (Directiva 2012/13/UE) a fost transpus în CPP din anul 2014. În conformitate cu partea finală a Legii nr. 255/2013, sunt transpuse Articolele 3, 4, 6, 7 și Articolul 8 alin. (2) din Directivă, care prevăd: dreptul la informare cu privire la drepturi; nota scrisă privind drepturile cu privire la arestare; dreptul la informare cu privire la acuzare; dreptul de acces la materialele cauzei și dreptul de a contesta eventuala nerespectare sau refuzul autorităților competente de a furniza informații. În plus, partea finală a Ordonanței de Urgență nr. 18/2016 menționează în mod specific transpunerea Articolului 4.4 și a Articolului 5.2 din Directivă, care prevede că declarația privind drepturile trebuie redactată într-un limbaj simplu și accesibil.
- **Dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale** (Directiva 2013/48/UE) a fost transpusă în legislația internă prin Legea nr. 236/2017 pentru modificarea Legii nr. 302/2004 privind cooperarea judiciară internațională în materie penală (a transpus în mod explicit Art. 10.4, 10.5 și 10.6 din Directivă, care prevede dreptul de acces la un avocat în cadrul procedurilor privind mandatul european de arestare). Prin Legea 122/2024, art. IX, au fost transpuse art. 3 alin. (1)-(4), art. 4, art. 5 alin. (1)-(3), art. 6 alin. (1) și (2), art. 7 alin. (1), art. 8 alin. (1) și (3), art. 9, art. 10 alin. (2), art. 12 alin. (1) și (2), art. 13 și art. 15 alin. (2) din Directivă.
- **Asistență juridică gratuită pentru persoanele suspectate și persoanele acuzate în cadrul procedurilor penale** (Directiva 2016/1919). În martie 2021, Legea nr. 51/2021 a modificat Legea nr. 302/2004 și a transpus în mod explicit Articolul 5 din Directivă care permite acordarea de asistență juridică în cadrul procedurilor privind mandatul European de arestare.
- **Consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și ale dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale** (Directiva (UE) 2016/343). Articolul 8.4 din Directivă a fost transpus în legislația națională prin Legea nr. 228/2020, care permite posibilitatea desfășurării proceselor în lipsa persoanelor suspectate sau acuzate, din cauză că suspectul sau inculpatul nu poate fi localizat, în pofida eforturilor rezonabile depuse în acest scop.

Codul de Procedură Penală, articolele 8-12 (anumite drepturi procesuale):

- **Art. 8: Caracterul echitabil și termenul rezonabil al procesului penal**

Organele judiciare au obligația de a desfășura urmărirea penală și judecata cu respectarea garanțiilor procesuale și a drepturilor părților și ale subiecților procesuali, astfel încât să fie constatate la timp și în mod complet faptele care constituie infracțiuni, nicio persoană nevinovată să nu fie trasă la răspundere penală, iar orice persoană care a săvârșit o infracțiune să fie pedepsită potrivit legii, într-un termen rezonabil.

• **Art. 9: Dreptul la libertate și siguranță**

(1) În cursul procesului penal este garantat dreptul oricărei persoane la libertate și siguranță.

(2) Orice măsură privativă sau restrictivă de libertate se dispune în mod excepțional și doar în cazurile și în condițiile prevăzute de lege.

(3) Orice persoană arestată are dreptul de a fi informată în cel mai scurt timp și într-o limbă pe care o înțelege asupra motivelor arestării sale și are dreptul de a formula contestație împotriva dispunerii măsurii.

(4) Atunci când se constată că o măsură privativă sau restrictivă de libertate a fost dispusă în mod nelegal, organele judiciare competente au obligația de a dispune revocarea măsurii și, după caz, punerea în libertate a celui reținut sau arestat.

(5) Orice persoană față de care s-a dispus în mod nelegal sau injust, în cursul procesului penal, o măsură privativă de libertate are dreptul la repararea pagubei suferite, în condițiile prevăzute de lege.

• **Art. 10: Dreptul la apărare**

(1) Părțile și subiecții procesuali principali au dreptul de a se apăra ei înșiși sau de a fi asistați de avocat.

(2) Părțile, subiecții procesuali principali și avocatul au dreptul să beneficieze de timpul și înlesnirile necesare pregătirii apărării.

(3) Suspectul are dreptul de a fi informat de îndată și înainte de a fi ascultat despre fapta pentru care se efectuează urmărirea penală și încadrarea juridică a acesteia. Inculpatul are dreptul de a fi informat de îndată despre fapta pentru care s-a pus în mișcare acțiunea penală împotriva lui și încadrarea juridică a acesteia.

(4) Înainte de a fi ascultați, suspectului și inculpatului trebuie să li se pună în vedere că au dreptul de a nu face nicio declarație.

(5) Organele judiciare au obligația de a asigura exercitarea deplină și efectivă a dreptului la apărare de către părți și subiecții procesuali principali în tot cursul procesului penal.

(6) Dreptul la apărare trebuie exercitat cu bună-credință, potrivit scopului pentru care a fost recunoscut de lege.

(7) Orice neexercitare a dreptului de a fi asistat de un avocat ales pe parcursul procesului penal trebuie să fie voluntară și neechivocă și nu împiedică exercitarea ulterioară, oricând pe parcursul procesului penal, a acestui drept. În cazul neexercitării dreptului de a fi asistat de un avocat ales, suspectul sau inculpatul este informat de către organele judiciare, într-un limbaj simplu și accesibil acestuia, cu privire la conținutul dreptului și la posibilele consecințe ale neexercitării acestuia.

• **Art. 11: Respectarea demnității umane și a vieții private**

(1) Orice persoană care se află în curs de urmărire penală sau de judecată trebuie tratată cu respectarea demnității umane.

(2) Respectarea vieții private, a inviolabilității domiciliului și a secretului corespondenței sunt garantate. Restrângerea exercitării acestor drepturi nu este admisă decât în condițiile legii și dacă aceasta este necesară într-o societate democratică.

- **Art. 12: Limba oficială și dreptul la interpret**

(1) Limba oficială în procesul penal este limba română.

(2) Cetățenii români aparținând minorităților naționale au dreptul să se exprime în limba maternă în fața instanțelor de judecată, actele procedurale întocmindu-se în limba română.

(3) Părților și subiecților procesuali care nu vorbesc sau nu înțeleg limba română ori nu se pot exprima li se asigură, în mod gratuit, posibilitatea de a lua cunoștință de piesele dosarului, de a vorbi, precum și de a pune concluzii în instanță, prin interpret. În cazurile în care asistența juridică este obligatorie, suspectului sau inculpatului i se asigură în mod gratuit posibilitatea de a comunica, prin interpret, cu avocatul în vederea pregătirii audierii, a introducerii unei căi de atac sau a oricărei alte cereri ce ține de soluționarea cauzei.

(4) În cadrul procedurilor judiciare se folosesc interpreți autorizați, potrivit legii. Sunt incluși în categoria interpreților și traducătorii autorizați, potrivit legii

Ca stat membru al Uniunii Europene, al Consiliului Europei și semnatară a Convenției europene a drepturilor omului, România și-a asumat obligația generală de a asigura un proces echitabil tuturor justițiabililor care se prezintă în fața instanțelor naționale. Consecințele concrete ale acestei obligații (precum termenul optim și previzibil al proceselor, imparțialitatea instanțelor, asigurarea respectării prezumției de nevinovăție și a dreptului la apărare) sunt însă departe de a fi circumstanțiate în funcție de dizabilitățile pe care le pot avea justițiabilii.

DREPTUL LA UN PROCES ECHITABIL

Statele semnatare ale CDPD au obligația de a asigura acces efectiv la actul de justiție pentru persoanele cu dizabilități, în condiții de egalitate cu ceilalți, inclusiv prin asigurarea de ajustări de ordin procedural și adecvate vârstei, pentru a le facilita un rol activ ca participanți direcți și indirecti, inclusiv ca martori, în toate procedurile legale, inclusiv etapele de investigație și alte etape preliminare⁵⁸.

La nivel european, dreptul la un proces echitabil este reglementat de Convenția Europeană a Drepturilor Omului⁵⁹. În principal, procesul echitabil presupune (i) un termen rezonabil

⁵⁸ Art. 13 din Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități.

⁵⁹ Art. 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului: *Orice persoană are dreptul la judecarea în mod echitabil, în mod public și într-un termen rezonabil a cauzei sale, de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotărâ fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie*

de soluționare a cauzei, (ii) asigurarea unei instanțe independente și imparțiale și (iii) oferirea garanțiilor referitoare la caracterul echitabil al procesului **oricărei persoane**, în mod nediferențiat.

Similar, dreptul la un proces echitabil este un principiu fundamental al justiției române, consacrat la nivel constituțional⁶⁰. Aplicații concrete ale acestui principiu se regăsesc în cuprinsul Codului de procedură civilă și Codului de procedură penală – de exemplu, în vederea asigurării imparțialității instanței, legislația română cuprinde motive de incompatibilitate absolută sau relativă a judecătorului, acestea putând fi invocate de către părți sau din oficiu. Suplimentar, există norme procedurale care permit părților să semnaleze depășirea termenului optim și previzibil al desfășurării procesului.

Totuși, caracterul *nediferențiat* al accesului la un proces echitabil nu este suficient exploatat de legislația națională. Astfel, deși art. 13 din CDPD stabilește că *Statele părți vor asigura acces efectiv la actul de justiție pentru persoanele cu dizabilități, în condiții de egalitate cu ceilalți, inclusiv prin asigurarea de ajustări de ordin procedural și adecvate vârstei, pentru a le facilita un rol activ ca participanți direcți și indirecti, inclusiv ca martori, în toate procedurile legale, inclusiv etapele de investigație și alte etape preliminare*, în România nu regăsim decât sporadic dispoziții speciale pentru gestionarea procedurilor judiciare în care sunt implicate persoane cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale. **Prin urmare, deși accesul la justiție este garantat tuturor persoanelor, legiuitorul român nu a înțeles să reglementeze măsuri care să asigure o egalitate *de facto* între justițiabilii tipici și cei care au o dizabilitate intelectuală și/sau psihosocială.**

penală îndreptate împotriva sa. Hotărârea trebuie să fie pronunțată în mod public, dar accesul în sala de ședințe poate fi interzis presei și publicului pe întreagă durata a procesului sau a unei părți a acestuia în interesul moralității, al ordinii publice ori al securității naționale într-o societate democratică, atunci când interesele minorilor sau protecția vieții private a părților la proces o impun, sau în măsura considerată absolut necesară de către instanță atunci când, în împrejurări speciale, publicitatea ar fi de natură să aducă atingere intereselor justiției.

⁶⁰ Potrivit art. 21 alin. 3 din Constituția României, *Părțile au dreptul la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil.*

03

PERSOANELE CU
DIZABILITĂȚI
INTELECTUALE ȘI/SAU
PSIHOSOCIALE ȘI
SISTEMUL DE JUSTIȚIE

În România, la 31 decembrie 2023, trăia un număr total de **923.578 de persoane cu dizabilități**. Dintre acestea, **98.28% (907.715 persoane)** se află în îngrijirea familiilor și/sau trăiesc independent (neinstituționalizate) și **1,72 % (15.863 persoane)** se află în instituțiile publice rezidențiale de asistență socială pentru persoanele adulte cu dizabilități (instituționalizate) coordonate de Ministerul Muncii și Solidarității Sociale prin Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Persoanelor cu Dizabilități.⁶¹

Astfel, anul trecut, aproximativ 1 din 20 de persoane din România deținea un certificat de încadrare în grad de handicap - în total aproximativ 900.000 de persoane, dintre care aproximativ 77.000 sunt copii.

O cercetare recentă realizată de Centrul de Resurse Juridice a arătat că România nu a implementat încă mecanisme care să permită identificarea persoanelor care au nevoie de adaptări în fazele incipiente ale procedurilor penale, ceea ce duce la situații în care o dizabilitate este descoperită atunci când persoanele sunt deja private de libertate⁶². În același timp, atunci când s-a descoperit că o persoană are o dizabilitate intelectuală și/sau psihosocială, evaluarea (medicului legist) a fost solicitată pentru a evalua/confirma "incapacitatea" persoanei de a fi judecată, mai degrabă decât pentru a evalua care sunt nevoile de sprijin pentru a permite participarea efectivă a acestuia la proceduri. La rândul său, un inculpat găsit "incapabil" pentru a fi judecat este, de obicei, internat nevoluntar, adesea într-o instituție de psihiatrie medico-legală sau, uneori, într-un penitenciar sau penitenciar-spital. Perioada de internare, cel puțin în unele jurisdicții, poate fi nedeterminată, fie prin concepție juridică, fie prin cutumă și practică.⁶³

Conform art. 184 alin. (28) din Codul de procedură penală⁶⁴, perioada în care suspectul sau inculpatul a fost internat pentru expertiza psihiatrică se scade din durata pedepsei, iar potrivit art. 72 din Codul penal⁶⁵, acea perioadă este dedusă și din pedeapsa închisorii sau din zilele-amendă. Internarea nevoluntară pentru expertiza psihiatrică este considerată de majoritatea doctrinelor drept o măsură procesuală privativă de libertate, ce necesită consimțământul persoanei, dar poate fi impusă de autorități dacă aceasta refuză. Art. 184

⁶¹ ANPDPD, Rubrica "Statistici", disponibilă la: <https://anpd.gov.ro/web/transparenta/statistici/>

⁶² Cercetare privind barierele cu care se confruntă suspectii și inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale în sistemul de justiție penală în România, Centrul de Resurse Juridice, 2023, disponibilă la: <https://www.crj.ro/barierele-cu-care-se-confrunta-suspectii-si-inculpatii-cu-dizabilitati-intelectuale-si-sau-psihosociale-cercetare/>

⁶³ Implementarea Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități în sistemele de justiție penală, document de informare, iulie 2022

⁶⁴ Art. 184 alin. (28) CPP: "Perioada în care suspectul sau inculpatul a fost internat într-o instituție de specialitate în vederea efectuării expertizei psihiatrice se deduce din durata pedepsei, în condițiile art. 72 din Codul penal."

⁶⁵ Art. 72 CP: "(1) Perioada în care o persoană a fost supusă unei măsuri preventive privative de libertate se scade din durata pedepsei închisorii pronunțate. Scăderea se face și atunci când condamnatul a fost urmărit sau judecat, în același timp ori în mod separat, pentru mai multe infracțiuni concurente, chiar dacă a fost condamnat pentru o altă faptă decât cea care a determinat dispunerea măsurii preventive. (2) Perioada în care o persoană a fost supusă unei măsuri preventive privative de libertate se scade și în caz de condamnare la pedeapsa amenzii, prin înlăturarea în tot sau în parte a zilelor-amendă."

alin. (3)⁶⁶ prevede că expertiza trebuie efectuată cu consimțământul persoanei și în prezența unui avocat, iar refuzul de a se supune expertizei sau de a fi internat poate duce la emiterea unui mandat de aducere sau la măsura internării nevoluntare, dacă comisia medico-legală consideră necesară.

În practică, judecătorul de drepturi și libertăți nu are criterii legale precise pentru a stabili durata necesară a internării nevoluntare, ceea ce poate duce la prelungiri nejustificate ale acesteia, chiar dacă investigațiile medicale ar putea fi finalizate mai repede. Cum legea de procedură penală nu a reglementat posibilitatea revocării măsurii internării nevoluntare, va exista în practică și posibilitatea ca măsura să fie dispusă prin încheierea judecătorului de drepturi și libertăți pentru o perioadă de 30 de zile, iar examinările medicale să fie încheiate după numai 10 zile, inculpatul rămânând în mod inutil în custodia instituției medicale pentru încă 20 de zile. Un asemenea inconvenient ar putea fi evitat numai prin reglementarea în legea de procedură penală a obligației comisiei medico-legale de preciza și un termen estimativ în care ar putea fi efectuate investigațiile medicale, o asemenea mențiune fiind necesară chiar în adresa de sesizare a organului de urmărire penală sau a instanței cu privire la necesitatea luării măsurii internării nevoluntare.

Aceste circumstanțe generează preocupări serioase cu privire la realizarea dreptului de a participa în mod egal la procesele judiciare, la corectitudinea rezultatelor acestor procese și la capacitatea participanților la justiția penală de a-și îndeplini sarcinile cu diligența necesară în aceste chestiuni care schimbă vieți. Lipsa de specializare și de formare pe această temă reprezintă una dintre principalele cauze ale insuficienței conștientizării a dizabilității în rândul actorilor din justiție.

În ciuda transpunerii CDPD în legislația națională, statul român nu reușește să asigure într-un mod satisfăcător adaptări procedurale și să faciliteze participarea activă a persoanelor cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale la procedurile judiciare. Codul de procedură penală prevede informarea suspectilor și inculpaților cu privire la calitatea în care vor fi audiați, la fapta prevăzută de legea penală pentru care sunt suspectați sau pentru care a fost inițiată acțiunea penală, la statutul lor juridic, precum și la drepturile și obligațiile care decurg din această calitate, însă nu prevede cerințe explicite privind adaptarea comunicării la nivelul de înțelegere al suspectului sau inculpatului. În plus, nu există reglementări și proceduri interne care să se asigure că inculpații înțeleg pe deplin informațiile primite, iar asistența juridică obligatorie este limitată la circumstanțe specifice, cum ar fi atunci când față de suspect sau inculpat a fost dispusă măsura de siguranță a internării medicale, când organul judiciar consideră că suspectul sau inculpatul nu și-ar putea face singur apărarea sau în cazurile în care legea prevede pentru infracțiunea săvârșită pedeapsa detențiunii pe viață sau pedeapsa închisorii mai mare de 5 ani.⁶⁷

⁶⁶ Art. 184 alin. (3) CPP: ”Expertiza medico-legală psihiatrică se efectuează după obținerea consimțământului scris al persoanei ce urmează a fi supusă expertizei, exprimat, în prezența unui avocat ales sau din oficiu, în fața organului judiciar, iar în cazul minorului, și în prezența ocrotitorului legal.”

⁶⁷ Art. 90 - Asistența juridică obligatorie a suspectului sau a inculpatului, CPP

Nu sunt stabilite în mod clar proceduri eficiente pentru gestionarea cazurilor care implică persoane cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, iar adaptările procedurale pentru suspecții și inculpații cu dizabilități sunt inadecvate. Nu sunt disponibile date privind eficacitatea metodelor flexibile de audiere (sau folosirea unor tehnici de audiere la distanță, precum sistemul de videoconferință) sau intervenția cadrelor medicale, ceea ce face dificilă evaluarea adaptabilității sistemului. Datele obținute în urma interviurilor cu profesioniștii din domeniul justiției penale indică o lipsă de dispoziții sau restricții specifice privind adaptările procedurale, ceea ce conduce la practici inconsecvente bazate pe aspecte subiective.

Formare pentru profesioniștii din domeniul justiției penale

În prezent, nu există cursuri universitare sau postuniversitare sau module de formare acreditate privind accesul la justiție și recunoașterea egală în fața legii pentru persoanele cu dizabilități. În timp ce Institutul Național al Magistraturii a planificat să introducă cursuri relevante începând cu anul 2023⁶⁸, Uniunea Națională a Barourilor din România nu oferă astfel de cursuri pentru avocați. Cu toate acestea, Administrația Națională a Penitenciarelor a creat materiale cu scopul de a-i conștientiza pe polițiștii de penitenciare cu privire la problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități. În plus, Centrul de Resurse Juridice, în parteneriat cu Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție și cu sprijinul Ministerului Justiției, a desfășurat 20 de cursuri de formare pentru a întări capacitatea profesioniștilor din domeniul juridic și psihosocial de a pune în aplicare deciziile CEDO privind drepturile persoanelor cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale.

Statistici și date privind accesul la justiție

Nu se colectează date cu privire la numărul persoanelor cu dizabilități care se confruntă cu sistemul de justiție, ceea ce ar putea dezvălui bariere și potențiale soluții pentru accesul efectiv la justiție. Începând cu 2021, România nu dispune de sisteme complete de colectare a datelor privind accesul la justiție al persoanelor cu dizabilități. Ministerele-cheie, inclusiv Ministerul Justiției, Ministerul Afacerilor Interne și Ministerul Public, nu colectează date privind acțiunile în instanță, adaptările procedurale sau asistența juridică pentru persoanele cu dizabilități, în timp ce Administrația Națională a Penitenciarelor și Autoritatea Națională pentru Drepturile Persoanelor cu Dizabilități au, de asemenea, lacune semnificative în colectarea datelor.⁶⁹

Experiențe ale inculpaților cu dizabilități privind accesul la justiție

În România, experiențele inculpaților cu dizabilități intelectuale și psihosociale dezvăluie bariere semnificative în calea accesului la justiție. Interviurile realizate de CRJ au evidențiat faptul că, adesea, persoanele nu își amintesc să fi fost informate cu privire la drepturile lor sau nu au fost informate deloc și s-au confruntat cu inconsecvențe în ceea ce privește

⁶⁸ Răspunsul INM nr. 882/27.02.2023 la solicitarea de informații publice a CLR nr. 60/15.02.2023.

⁶⁹ Potrivit „Diagnoza situației persoanelor cu dizabilități din România”, 2021, disponibil la adresa:

<https://anpd.gov.ro/web/wp-content/uploads/2022/03/Diagnoza-situatiei-persoanelor-cu-dizabilitati-in-Romania.pdf>

reprezentarea juridică, unele persoane neavând un avocat în etape esențiale. Interacțiunile cu poliția au variat, existând rapoarte atât cu privire la un comportament profesional, cât și discriminatoriu, și a existat o lipsă de adaptări procedurale pentru a-i ajuta să înțeleagă procedurile. În plus, audierile la distanță au fost problematice din cauza barierelor de comunicare, iar mulți s-au simțit ignorați sau neînțeleși pe tot parcursul procesului, indicând necesitatea unor explicații clare, a unui sprijin juridic consecvent și a unei mai mari luări în considerare a dizabilităților lor în cadrul procedurilor penale.

Câteva citate din interviuri⁷⁰:

Poliția nu m-a informat cu privire la drepturile mele. Abia după aproximativ 4 ore a venit avocatul din oficiu și m-a informat cu privire la drepturile mele.

Mi-au spus că pot avea un avocat, dar nu am avut un avocat. Nu am avut niciodată un avocat.

A venit un avocat și a făcut un proces-verbal cu ce a găsit acasă. La fiecare termen de judecată pentru prelungirea mandatului de arestare preventivă am avut un alt avocat. Sunt persoană cu dizabilități, nu am bani pentru un avocat. În momentul de față nu am avocat, aștept să mă întâlnesc cu el la următorul termen. Mă întâlnesc cu ei direct la instanță, nu înainte. Dar nu era nimeni care să mă ajute să înțeleg.

Avocatul m-a ajutat să înțeleg ce ar trebui să fac și ce se întâmplă. Avocatul s-a purtat frumos cu mine. Nu a fost nimeni altcineva care să mă ajute.

La început a fost bine. S-au purtat frumos cu mine (polițiștii). În momentul în care m-au dus la secție au început să râdă de mine și de situație (de fapta pe care am comis-o). M-au făcut nebun. Nu m-au întrebat cu adevărat ce s-a întâmplat. Erau doar 2 polițiști și unul dintre ei scria ce voia.

Am fost arestat și am stat 30 de zile în arest și apoi am fost trimis la un spital de psihiatrie. Nu am știut ce se întâmplă. Avocatul meu nu m-a vizitat și nici rude, prieteni sau persoane în care am încredere.

Am fost arestat și dus direct la spitalul de psihiatrie după 5 ore petrecute la secția de poliție. După ce procesul s-a încheiat, am fost informat că voi fi transferat la un spital de psihiatrie și măsuri de siguranță.

Nu mi-a plăcut că au mințit mult (la secția de poliție). Nu m-au ascultat cu adevărat și oricum au scris ceea ce au vrut. Și la instanță m-au mințit. Mi-au

⁷⁰ Cercetarea națională din România, Experiențele persoanele cu dizabilități privind accesul la justiție, pag. 42-46, disponibil la: <https://www.crj.ro/barierele-cu-care-se-confrunta-suspectii-si-inculpatii-cu-dizabilitati-intelectuale-si-sau-psihosociale-cercetare/>

spus că mă duc la un consult psihologic și de fapt m-au adus aici (spital de psihiatrie și măsuri de siguranță).

Deciziile au fost luate prea ușor, cu puțin timp alocat.

Nu am simțit că vocea mea a fost auzită. Nu m-au ascultat. Am simțit că am fost discriminat pe bază de etnie.

Am simțit că vocea mea a fost parțial auzită.

Mi-ar fi plăcut să fi fost cineva care să-mi spună ce se întâmplă.

Mi-ar fi plăcut să fi fost ascultat mai mult.

Nu știu ce m-ar fi ajutat. Nu știu dacă m-ar fi ajutat un psiholog.

Trebuia să ispășesc jumătate din pedeapsă, 2 ani și jumătate, apoi mi-au dat o amânare de 6 luni, apoi m-am trezit că mai ispășesc încă 3 luni și nu știu de ce, pentru că nu am avut nicio abatere. Nu am avut probleme cu oamenii nicăieri. Nu știu nimic despre caz, pentru că nu am avocat. Am ajuns să fiu un om al nimănui.

Bune Practici

Penitenciarul Timișoara împreună cu Asociația Ceva de Spus colaborează de mai bine de 3 ani, în scopul creșterii gradului de acceptare și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități.

Inițiativa a fost a celor de la Penitenciarul Timișoara, care și-au dorit ca deținuții să aibă parte de activități de conștientizare unde sunt furnizate informații corecte și complete despre diverse tipuri de dizabilități și despre nevoile specifice ale persoanelor afectate.

Grupul de auto-reprezentanți "Ceva de Spus" s-a înființat la Timișoara în 2010 și urmărește să atragă atenția asupra provocărilor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități, cu scopul de a îmbunătăți calitatea vieții acestora prin apărarea și promovarea drepturilor lor și prin combaterea discriminării.

Membrii Ceva de Spus se întâlnesc de 2-3 ori pe an cu deținuții, cu care fac diverse activități de conștientizare și le prezintă diverse exemple pozitive și povești de succes, în scopul combaterii stereotipurilor și prejudecăților legate de dizabilități.

Este important de menționat faptul că multe dintre măsurile sau adaptările descrise în acest ghid pentru suspecți sau inculpați sunt relevante și pentru persoanele prejudiciate și martorii cu dizabilități.

04

Acest capitol va analiza punerea în aplicare practică a drepturilor procedurale pentru persoanele cu dizabilități, încorporând legislația națională relevantă, legislația internațională privind drepturile omului și standardele regionale.

A. Dreptul la participare în procesul penal în condiții de egalitate

Conform legislației naționale, dacă un raport de expertiză medico-legală constată că suspectul sau inculpatul ”suferă de o boală gravă, care îl împiedică să ia parte la procesul penal”, Codul de procedură penală prevede suspendarea urmăririi penale (art. 312⁷¹) și a judecării (art. 367⁷²). În cazul suspendării urmăririi penale, organul de cercetare penală este obligat să verifice periodic, dar nu mai târziu de 3 luni, dacă motivele suspendării persistă. Dacă nu, urmărirea penală este reluată. În cazul suspendării judecării, aceasta se reia din oficiu de îndată ce inculpatul poate participa, dar este necesar să se acorde termene pentru a verifica motivele suspendării. Totuși, legea națională nu reglementează în mod specific procedura pentru verificarea continuării suspendării, iar în practică nu se procedează la efectuarea unei noi expertize medico-legale, nefiind oportună administrarea unei asemenea probe la un interval de 3 luni sau de 6 luni de la data suspendării, verificările rămânând la discreția instanței.

Evaluarea stării de sănătate după suspendare, presupune adoptarea unei proceduri de lucru comune care să nu supună persoana cu dizabilități unor proceduri care i-ar putea afecta în și mai mare măsură situația medicală. Ar fi de dorit reglementarea unei verificări a situației medicale de către un medic, iar raportul întocmit de acesta să fie avizat de unul din medicii din componența comisiei care a efectuat inițial raportul de expertiză pe baza căruia a fost dispusă suspendarea judecării.

În cauzele în care a fost desemnat un apărător din oficiu, acesta nu are obligația de a lua legătura cu inculpatul sau cu familia acestuia, motiv pentru care în practică se recurge frecvent la citarea inculpatului cu mandat de aducere. Remarcăm absența unei proceduri de executare a mandatului de aducere emis cu privire la această categorie de persoane, organul de poliție fiind instruit în a aduce persoana în fața organelor judiciare, aspect care a determinat uneori un exces de zel din partea lucrătorilor de poliție care au dorit să se asigure în mod direct și nemijlocit că persoana respectivă nu poate fi transportată la sediul autorității judiciare.⁷³

Conform principiilor internaționale, inclusiv celor stipulate în CPDP, este esențial ca toate persoanele, inclusiv cele cu dizabilități, să aibă acces egal și nediscriminatoriu la justiție. În

⁷¹ Art. 312 alin. (1) În cazul când se constată printr-o expertiză medico-legală că suspectul sau inculpatul suferă de o boală gravă, care îl împiedică să ia parte la procesul penal, organul de cercetare penală înaintează procurorului propunerile sale împreună cu dosarul, pentru a dispune suspendarea urmăririi penale.

⁷² Art 367 alin. (1) Când se constată pe baza unei expertize medico-legale că inculpatul suferă de o boală gravă, care îl împiedică să participe la judecată, instanța dispune, prin încheiere, suspendarea judecării până când starea sănătății inculpatului va permite participarea acestuia la judecată.

⁷³ Aspectele din practică au fost preluate din relatările experților din domeniul justiției penale care au participat la a treia întâlnire de lucru în cadrul proiectului ENABLE.

acest context, ar trebui adoptate măsuri care să elimine barierele ce împiedică participarea efectivă a persoanelor cu dizabilități în procedurile judiciare și să asigure că persoanele cu dizabilități nu sunt supuse unor proceduri care le-ar putea agrava starea de sănătate.

Standardele internaționale în materie constituie un punct de referință, iar următoarele recomandări detaliază modul în care aceste standarde pot fi implementate în practică.

Recomandări pentru profesioniști

1. **Recunoașterea capacității juridice și dreptului suspectilor și inculpaților cu dizabilități de a participa în toate etapele procedurii și în toate instanțele de judecată**
 - a. Să se ofere persoanelor cu dizabilități sprijinul și acomodările necesare pentru a-și exercita fără niciun fel de îngrădire toate drepturile reglementate în lege.
 - b. Să se asigure că noțiuni precum "incapacitatea cognitivă" și "incapacitatea mintală", determinate, de exemplu, prin evaluări ale stării funcționale sau mintale, nu sunt utilizate pentru a restrânge liberul acces la justiție recunoscut celorlalți cetățeni.
 - c. Să se asigure că inculpații care au fost declarați anterior ca fiind lipsiți de capacitatea juridică de a participa la procedurile judiciare au dreptul de a face apel sau de a solicita în alt mod restabilirea capacității lor juridice și au acces la adaptări și sprijin procedural, precum și la asistență juridică pentru a participa la procedurile în instanță.
 - d. Stabilirea unor proceduri de lucru concrete și comune pentru situațiile de evaluare a stării funcționale sau mintale de către autoritățile judiciare.
2. Să se asigure că **toate evaluările** efectuate asupra inculpaților cu dizabilități înainte și în timpul procedurilor judiciare au ca **scop determinarea adaptărilor procedurale și a sprijinului necesar** pentru a asigura participarea deplină și efectivă a acestora la proceduri;
 - a. Aceste evaluări trebuie să ia în considerare voința și preferințele persoanei cu dizabilități.
3. **Asigurarea unei implicări sigure, echitabile și eficiente a persoanelor cu dizabilități în cadrul procedurilor și posibilitatea de a participa pe deplin la proceduri**
 - a. Asigurarea furnizării de ajustări, adaptări și de sprijin, inclusiv intermediari/facilitatori, ori de câte ori este necesar, pentru a permite o comunicare clară între persoanele cu dizabilități și instanțe; și – servicii sau persoană de sprijin.
4. **Revizuirea politicilor, a orientărilor și a practicilor**
 - a. Să revizuiască toate politicile, orientările și practicile care restricționează în mod direct sau indirect capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități, inclusiv cele

care stabilesc și aplică doctrinele de "incapacitate de a fi judecat" și de "incapacitate de a pleda", care împiedică persoanele cu dizabilități să participe la procesele juridice pe baza unor întrebări privind capacitatea lor sau a unor determinări ale acesteia;

- b. Revizuirea tuturor politicilor, orientărilor și practicilor care autorizează **profioniștii din domeniul medical** să fie singurii sau de preferat "experți" pentru a determina cum și în ce măsură și cu ce sprijin pot participa persoanele cu dizabilități la procedurile judiciare;
- c. Revizuirea cadrului legislativ pentru a elimina utilizarea limbajului deficitar atunci când se face referire la un martor, o victimă sau un inculpat cu dizabilități.

Câteva practici promițătoare

În Portugalia, legea garantează că toate persoanele au capacitate juridică prin sistemul unui "adult însoțit"⁷⁴, care permite ca, în cazul în care o persoană nu își poate exercita drepturile, este posibil să se solicite instanței măsurile de însoțire necesare. Măsurile pot fi solicitate de către procuratură, de către persoanele însele și de către soț sau altă rudă cu consimțământul persoanei.⁷⁵

În Spania, Legea 8/2021⁷⁶ a recunoscut capacitatea juridică pentru toate persoanele cu dizabilități, tutela a fost eliminată, iar măsurile judiciare de sprijin pentru persoanele cu dizabilități sunt adoptate ca ultimă soluție. În acest fel, legislația spaniolă a trecut de la un sistem de substituie în luarea deciziilor la un sistem de sprijin în luarea deciziilor.

B. Dreptul la adaptări procedurale

Potrivit art. 13 din CDPD, *Statele părți vor asigura acces efectiv la actul de justiție pentru persoanele cu dizabilități, în condiții de egalitate cu ceilalți, inclusiv prin asigurarea de ajustări de ordin procedural și adecvate vârstei, pentru a le facilita un rol activ ca participanți*

⁷⁴ Legea nr. 49/2018. Disponibilă, în limba portugheză, la: <https://dre.pt/dre/detalhe/lei/49-2018-116043536>, din cercetarea asociației FENACERCI, p.38

⁷⁵ FENACERCI, p. 15.

⁷⁶ Legea 8/2021, Lay din 2 iunie, prin care legislația civilă și procedurală este reformată pentru a sprijini persoanele cu dizabilități în exercitarea capacității lor juridice, "BOE" nr. 132, 3 iunie 2021.

directi și indirecti, inclusiv ca martori, în toate procedurile legale, inclusiv etapele de investigație și alte etape preliminare.

Cu toate acestea, una dintre principalele neajunsuri ale dreptului penal național este insuficiența dispozițiilor privind solicitarea adaptărilor procedurale pentru acomodarea nevoilor specifice ale suspectilor/inculpaților cu dizabilități de orice natură. Astfel, deși accesibilitatea constituie principiul-cheie al Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități a Organizației Națiunilor Unite, în cadrul legislativ român se remarcă lipsa reglementării unor adaptări procedurale, care să asigure posibilitatea persoanelor cu dizabilități de a se adresa organelor judiciare în condiții de egalitate și nediscriminare. În sensul noțiunii de adaptări procedurale pot fi incluși (i) facilitatorii independenți sau intermediarii în cadrul proceselor judiciare, (ii) adaptări ale mediului în care sunt audiați suspectii și/sau inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale sau (iii) sprijin pentru comunicarea cu suspectii și/sau inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale (de exemplu, cooptarea unui psiholog în echipa anchetatorilor).

Recomandări

- a. Identificarea nevoilor de adaptare la începutul procedurilor.
- b. Consultarea persoanelor cu dizabilități cu privire la nevoile lor de adaptare. O informare din partea unei persoane a faptului că are dizabilități este suficientă pentru a impune autorităților obligația de a lua o decizie completă, ținând seama de opiniile persoanei respective.
- c. Pregătirea adaptărilor înainte de audieri/ termene în sala de judecată. Asigurarea că adaptările sunt adecvate în funcție de sex și vârstă.
- d. Conștientizarea suspectilor și inculpații cu privire la dreptul lor la adaptări și că acesta poate fi solicitat în orice moment.
- e. Furnizarea de intermediari/facilitatori pentru suspectii și inculpații cu dizabilități pentru asistență în comunicare.
- f. Permitea persoanelor să își aleagă persoana de sprijin. Nu presupuneți că persoana de sprijin va fi neapărat un membru al familiei sau că o persoană cu dizabilități va dori neapărat o persoană de sprijin.
- g. Asigurarea prezenței persoanei de sprijin pe tot parcursul procedurilor.
- h. Permitea contactului față în față cu persoana de sprijin.
- i. Asigurarea accesibilității locului de desfășurare, inclusiv prin limitarea expunerii la alte persoane atunci când este necesar, prin adaptarea locurilor și poziționării, după caz, și prin crearea unui mediu neintimidant prin îndepărtarea ținutelor formale.
- j. Adaptarea limbajului la nevoile individuale. În mod specific, trebuie avute în vedere următoarele: viteza și tonul exprimării, nivelul vocabularului, nivelul gramaticii, complexitatea întrebărilor, capacitatea de a povesti independent, întrebările legate de timp, orientare și distanță, nivelul de alfabetizare. Asigurați-vă că ritmul procedurilor este bine adaptat - de exemplu, sesiuni destul de scurte, pauze frecvente.

- k. După întâlnire, confirmarea datelor și acțiunilor importante pentru a vă asigura că acestea au fost scrise corect.
- l. Atenție la orice indiciu de stres, disconfort, oboseală sau diminuare a concentrării pe parcursul desfășurării procedurilor.

B.1. Evaluare individuală

Varietatea dizabilităților intelectuale și/sau psihosociale pe care le pot avea justițiabilii permite formularea concluziei conform căreia dizabilitățile nu sunt întotdeauna vizibile sau sesizabile. Prin urmare, înștiințarea organelor de urmărire penală/anchetatorilor și a instanței de judecată cu privire la dizabilitatea suspectului/inculpatului este esențială pentru asigurarea unui proces echitabil.

Întrucât procesul penal este caracterizat de celeritate, informarea cât mai timpurie a eventualei dizabilități a suspectului sau a inculpatului este de natură să îmbunătățească accesul efectiv la justiție al acestuia din urmă. Astfel, organele de urmărire penală/anchetatorii și, ulterior, instanța de judecată vor putea avea în vedere dizabilitățile specifice ale suspectului/inculpatului în gestionarea cauzei.

În pofida importanței deosebite a informării fără întârziere a eventualelor dizabilități ale suspectului sau inculpatului, legiuitorul român a abordat succint acest subiect în dreptul penal. Astfel, în timp ce pentru victimele infracțiunilor este prevăzută o procedură de evaluare individuală⁷⁷, în urma căreia pot fi identificate caracteristicile personale ale

⁷⁷ Art. 3° din Legea 211/2004 privind unele măsuri pentru asigurarea informării, sprijinirii și protecției victimelor infracțiunilor

(1)Evaluarea victimelor reprezintă procesul de identificare a nevoilor de asistență și protecție, precum și a serviciilor de sprijin și protecție adecvate.

(2)Evaluarea se face pe baza următoarelor criterii:

a)tipul infracțiunii și circumstanțele comiterii acesteia în măsura în care acestea sunt disponibile sau pot fi oferite de către organele abilitate;

b)impactul fizic și psihic pe care comiterea infracțiunii l-a avut asupra victimei;

c)**caracteristicile personale ale victimei;**

d)datele privind autorul infracțiunii, în măsura în care acestea sunt disponibile;

e)tipul de relație sau starea de dependență față de autorul infracțiunii;

f)**eventualele dificultăți de comunicare ale victimei;**

g)istoricul infracțional și, după caz, informații privind apartenența victimei la grupări infracționale;

h)orice alte aspecte relevante.

(3)Evaluarea victimelor se realizează de către Serviciul pentru Sprijinirea Victimelor Infracțiunilor, respectiv compartimentele și furnizorii de servicii sociale prevăzuți la art. 31, în vederea asigurării accesului victimelor cât mai rapid la suport psihologic, medical, de asistență socială, consiliere juridică, în funcție de nevoile individuale ale victimei.

(4)Atunci când este necesar, pentru realizarea evaluării se poate colabora cu furnizori de servicii medicale, în sistem de stat sau privat, în condițiile legii, cu acordul victimei.

(5)Evaluarea prevăzută la alin. (1) se poate realiza și de către furnizorii privați de servicii sociale, în condițiile legii.

(6)Victima poate fi însoțită pe durata evaluării de către o persoană pe care o consideră de încredere, dacă solicită acest lucru, cu excepția cazului când acest lucru contravine intereselor sale.

(7)În vederea evitării victimizării secundare, se asigură evaluarea victimei în cel mai scurt timp de la momentul identificării, astfel încât numărul de declarații, evaluări medicale/psihologice/sociale să fie reduse la minimum.

victimei în vederea stabilirii măsurilor de sprijin adecvate, pentru suspecți și inculpați, indiferent de dizabilități, sunt aplicabile dispozițiile art. 105 (audierea prin interpret)⁷⁸ și art. 106 (reguli speciale privind ascultarea)⁷⁹ din Codul de Procedură Penală.

Pe cale de consecință, în măsura în care suspectul/inculpatul nu comunică în mod voluntar existența unei dizabilități intelectuale/psihosociale către anchetatori, identificarea acestei circumstanțe rămâne în sarcina organelor de urmărire penală/instanței. Or, în contextul în care profesioniștii implicați în domeniul justiției penale nu beneficiază de formare în materia dizabilităților intelectuale și/sau psihosociale, riscul ca suspecții și inculpații cu dizabilități să întâlnească bariere în calea accesului la justiție și la un proces echitabil crește în mod exponențial.

Mai mult decât atât, lipsa unor proceduri clare de identificare și înregistrare a dizabilităților suspecților sau inculpaților din cauzele penale creează premisele unor abuzuri din partea organelor judiciare. Astfel, chiar și în ipoteza în care organul judiciar ar observa semnele unei eventuale dizabilități intelectuale și/sau psihosociale a suspectului sau inculpatului, este esențial nu numai să se reglementeze modul în care informația este confirmată și conduita organului judiciar față suspect/inculpat, ci și să se asigure punerea efectivă în aplicare a acestor reglementări în practică. Aplicarea corectă și respectarea acestor orientări

(8) Direcțiile generale au obligația creării unui Registru special privind victimele infracțiunilor referite serviciilor de sprijin și protecție, în care se vor consemna date privind victimele ce au beneficiat de măsurile de sprijin și protecție furnizate de Serviciul pentru Sprijinirea Victimelor Infracțiunilor, respectiv compartimentele și furnizorii de servicii sociale prevăzuți la art. 31.

(9) Registrul special privind victimele infracțiunilor referite serviciilor de sprijin și protecție cuprinde, cel puțin, date privind: identitatea victimei, cel mai recent domiciliu, CNP-ul, date de contact ale acesteia, data nașterii, cetățenia, genul, tipul infracțiunii, serviciile către care a fost referită, data referirii și modalitatea de referire, necesitatea instituirii unor măsuri de protecție specială.

(10) Stocarea datelor cuprinse în Registrul special privind victimele infracțiunilor referite serviciilor de sprijin și protecție se face pentru o perioadă de 1 an, în scopul folosirii acestora în activitatea de sprijinire și protecție a victimelor infracțiunilor sau al furnizării către organele judiciare, la solicitarea acestora. La expirarea termenului de 1 an, datele stocate se șterg.

(11) Direcțiile generale transmit semestrial Ministerului Justiției datele statistice cuprinse în Registrul special privind victimele infracțiunilor referite serviciilor de sprijin și protecție. Datele statistice privind victimele traficului de persoane se transmit și Agenției Naționale împotriva Traficului de Persoane.

(12) Agenția Națională împotriva Traficului de Persoane pune la dispoziția Ministerului Justiției semestrial date statistice privind măsurile de asistență și protecție acordate victimelor traficului de persoane la nivel național.

⁷⁸ Art. 105: Audierea prin interpret: (1) Ori de câte ori persoana audiată nu înțelege, nu vorbește sau nu se exprimă bine în limba română, audierea se face prin interpret. Interpretul poate fi desemnat de organele judiciare sau ales de părți ori persoana vătămată, dintre interpreții autorizați, potrivit legii. (2) În mod excepțional, în situația în care se impune luarea urgentă a unei măsuri procesuale sau dacă nu se poate asigura un interpret autorizat, audierea poate avea loc în prezența oricărei persoane care poate comunica cu cel ascultat, organul judiciar având însă obligația de a relua audierea prin interpret imediat ce aceasta este posibilă. (3) Dacă persoana audiată este surdă, mută sau surdo-mută, audierea se face cu participarea unei persoane care are capacitatea de a comunica prin limbajul special. În această situație comunicarea se poate face și în scris. (4) În cazuri excepționale, dacă nu este prezentă o persoană autorizată care poate comunica prin limbajul special, iar comunicarea nu se poate realiza în scris, audierea persoanelor prevăzute la alin. (3) se va face cu ajutorul oricărei persoane care are aptitudini de comunicare, dispozițiile alin. (2) aplicându-se în mod corespunzător.

⁷⁹ Art. 106: Reguli speciale privind ascultarea: (1) Dacă, în timpul audierii unei persoane, aceasta prezintă semne vizibile de oboseală excesivă sau simptomele unei boli care îi afectează capacitatea fizică ori psihică de a participa la ascultare, organul judiciar dispune întreruperea ascultării și, dacă este cazul, ia măsuri pentru ca persoana să fie consultată de un medic. (2) Persoana aflată în detenție poate fi audiată la locul de deținere prin videoconferință, în cazuri excepționale și dacă organul judiciar apreciază că aceasta nu aduce atingere bunei desfășurări a procesului ori drepturilor și intereselor părților. (3) În cazul prevăzut la alin. (2), dacă persoana audiată se află în vreuna dintre situațiile prevăzute la art. 90, ascultarea nu poate avea loc decât în prezența avocatului la locul de deținere.

sunt esențiale pentru a proteja drepturile și tratamentul echitabil al persoanelor cu dizabilități în cadrul sistemului de justiție penală.

Recomandări pentru profesioniști

1. **Ar trebui elaborat și pus în aplicare un mecanism practic de identificare a dizabilității și a nevoilor și barierelor individuale la începutul procedurii (evaluare individuală), asigurându-se că sunt luate toate măsurile necesare pentru ca persoana cu dizabilități să poată parcurge procedura penală în condiții de echitate.**
 - a. Identificarea, de exemplu prin intermediul unei evaluări individuale, ar trebui să aibă loc **la începutul procesului penal, și înainte de orice acțiune întreprinsă** în cadrul procedurilor de justiție penală, de exemplu înainte de audierea poliției.
 - b.** Poliția și autoritățile de aplicare a legii, precum și orice alt actor din justiție sau persoană implicată în identificarea dizabilității, trebuie să stabilească dacă o persoană are o dizabilitate și nevoile aferente și să ofere asistență, acomodări și sprijin încă de la începutul procedurilor. Acești actori ar trebui să primească o formare adecvată pentru aceste îndatoriri și pentru a putea să identifice din timp dizabilitatea, inclusiv prin accesul la date medicale cu caracter restricționat sau prin solicitarea operativă a opiniei unor specialiști.

Bune Practici

În unele țări, cum ar fi Marea Britanie și Spania, această evaluare poate fi efectuată de intermediari. În Spania, facilitatorii pot fi oferți gratuit de ONG-uri precum Plena Inclusion⁸⁰. Atunci când agenții penitenciarelor suspectează că persoana are o dizabilitate intelectuală, aceștia contactează Plena Inclusion, care efectuează o evaluare și oferă asistență pentru obținerea recunoașterii oficiale.⁸¹

- c. Evaluarea și comunicarea în acest sens nu ar trebui să fie utilizate pentru a diagnostica sau identifica o dizabilitate, ci mai degrabă pentru a obține informațiile necesare pentru ca autoritatea competentă să determine, în consultare cu persoana cu dizabilități, și să decidă **acordarea de adaptări procedurale.**

⁸⁰ Cercetarea națională a Spaniei, secțiunea 3.1.2.2.2 /pagina 20.

⁸¹ Ibidem. Secțiunea 3.2.1.1.1/ pagina 30.

2. **Identificarea și diseminarea celor mai bune practici** în ceea ce privește identificarea dizabilității și elaborarea de acțiuni de formare axate pe modelul drepturilor omului în ceea ce privește dizabilitatea și pe adaptările care ar trebui făcute pentru ca persoanele cu dizabilități să poată participa în condiții de echitate.⁸²

Bune Practici

În Bulgaria, instanțele utilizează o "evaluare a ONG-urilor privind funcționarea socială a persoanelor cu dizabilități și nevoile speciale ale acestora".⁸³ Această evaluare este concepută pentru a fi utilizată în toate instanțele care abordează cazuri cu persoane cu dizabilități. Ea are ca scop creșterea participării efective la proces și îmbunătățirea protecției drepturilor și intereselor persoanei⁸⁴.

3. **Ar trebui să existe norme și garanții privind schimbul de informații atunci când actorii din domeniul justiției efectuează o evaluare individuală.**
4. În funcție de rezultatul evaluării inițiale a dizabilității, posibilitatea de a declara ședința de judecată nepublică, eventual de a stabili o altă incintă pentru audiere și a actelor de procedură a căror efectuare implică persoana cu dizabilități, inclusiv posibilitatea de a folosi tehnica de comunicare operativă la distanță, atunci când persoana cu dizabilități nu se poate deplasa decât cu mare greutate sau se află internată într-o unitate medicală sub supraveghere.
5. Inculpații ar trebui să fie **implicați în elaborarea evaluării individuale**, să o primească atunci când este finalizată și să aibă dreptul de a exprima un punct de vedere cu privire la aceasta, beneficiind de sprijin în materie de comunicare și de alte tipuri de sprijin, după caz.

B.2. Acordarea de adaptări procedurale

Adaptările procedurale sunt esențiale pentru a asigura accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități și pentru a garanta o gamă largă de drepturi, inclusiv drepturile la capacitate de exercițiu, participare, informare, interpretare, avocat și asistență juridică. Este dificil să se contureze toate adaptările posibile pentru persoanele cu dizabilități, deoarece acestea sunt specifice fiecărui caz și depind de situațiile individuale.

⁸² Cercetarea națională a Portugaliei.

⁸³ Cercetarea națională a Bulgariei, alin. 3.2.6/ pagina 31.

⁸⁴ Ibidem.

Conform Articolului 13(1) din CDPD, autoritățile naționale trebuie să:

”asigure acces efectiv la actul de justiție pentru persoanele cu dizabilități, în condiții de egalitate cu ceilalți, inclusiv prin asigurarea de ajustări de ordin procedural și adecvate vârstei, pentru a le facilita un rol activ ca participanți direcți și indirecti, inclusiv ca martori, în toate procedurile legale, inclusiv etapele de investigație și alte etape preliminare.”

Conform Principiilor Internaționale, statele ar trebui să adopte legislație și să elaboreze ghiduri care să permită „persoanelor cu dizabilități să solicite adaptări procedurale, inclusiv modificări sau sprijin în procesele juridice, cu protecția adecvată a intimității lor.”⁸⁵ Pe parcursul desfășurării procedurilor judiciare, toți participanții trebuie să fie „informați cu privire la disponibilitatea adaptărilor procedurale, dacă acestea sunt necesare și dorite din cauza unei dizabilități.”⁸⁶

Accesibilitatea insuficientă a procedurilor judiciare reprezintă o problemă stringentă a sistemului judiciar român. Astfel, dincolo de reglementările minimale în această materie, la nivelul organelor judiciare nu se regăsesc materiale accesibile (e.g. citații formulate în limbaj Braille) sau specialiști în limbajul mimico-gestual.

De altfel, formalismul, uneori excesiv, al procedurilor judiciare constituie un impediment suplimentar în calea accesului la justiție pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale – dimpotrivă, în legislația română nu se regăsește vreo obligație în sensul de a redacta actele de procedură în limbaj accesibil sau de a întocmi comunicările într-o formă ușor de citit.

În continuare, informațiile obținute în urma interviurilor semi-structurate cu profesioniști din domeniul justiției penale ne arată faptul că: ”Adaptările procedurale pentru persoanele cu dizabilități sunt, în prezent, implementate doar la un nivel minimal. Deși au început să capteze atenția profesioniștilor și a opiniei publice, acestea se află încă într-o fază incipientă de dezvoltare. Domeniul adaptărilor procedurale este conturat doar la nivel micro, lăsând un spațiu considerabil pentru extindere și evoluție. Deși unele adaptări sunt deja reglementate, este esențial să se intensifice eforturile pentru a le integra mai profund în cadrul procedural.”⁸⁷

Recomandări pentru profesioniști

- 1. Dreptul inculpatului la un proces echitabil, în condiții de egalitate cu ceilalți, trebuie să fie respectat de la primul contact cu ofițerii de poliție și pe parcursul tuturor procedurilor, prin accesul la adaptări procedurale.**

⁸⁵ Principii și orientări internaționale privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități, para. 32(k)

⁸⁶ Ibid, para. 32(l)

⁸⁷ Cercetare privind barierele cu care se confruntă suspecții și inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale în sistemul de justiție penală în România, Centrul de Resurse Juridice, 2023, disponibilă la: <https://www.crj.ro/barierele-cu-care-se-confrunta-suspectii-si-inculpatii-cu-dizabilitati-intelectuale-si-sau-psihosociale-cercetare/>

- a. **Toți actorii din domeniul justiției trebuie să se asigure că sunt disponibile adaptări pentru persoanele cu dizabilități pentru a le permite participarea la fiecare procedură**, de la primul contact cu autoritățile de aplicare a legii și pe parcursul tuturor etapelor.
- b. Persoanele cu dizabilități ar trebui să fie consultate cu privire la barierele întâmpinate și la nevoile de adaptare. O dezvăluire din partea unei persoane că are o dizabilitate este suficientă pentru a impune autorităților obligația de a lua o decizie completă, ținând cont de punctul de vedere al persoanei respective.
- c. În cadrul sistemului de justiție penală ar trebui să fie puse la dispoziție **servicii de sprijin adecvate** pentru a asigura furnizarea de adaptări procedurale pentru persoanele cu dizabilități.
 - i. **În cazul în care este necesară identificarea nevoilor de adaptări procedurale, aceasta trebuie să se facă la începutul procedurii, în cel mai scurt timp posibil.**
 - i. **Pregătirile** pentru adaptări procedurale și alte ajustări în cadrul audierii trebuie făcute înainte de prima audiere/proces.
2. Toți participanții, inclusiv inculpații cu dizabilități, ar trebui să fie **informați cu privire la drepturile lor și la disponibilitatea unor adaptări procedurale** pe tot parcursul procedurii.
 - a. Să se asigure că inculpații sunt **conștienți de posibilitatea** de a beneficia de adaptări procedurale pe tot parcursul procedurii și că știu că le pot solicita **în orice moment**.
 - b. **Nu ar trebui să fie obligația exclusivă** a inculpatului de a solicita adaptările. Toți actorii din justiție au datoria proactivă de a iniția acordarea de adaptări.
3. Ar trebui elaborată și pusă în aplicare o **procedură cuprinzătoare pentru recunoașterea, solicitarea, evaluarea și furnizarea de sprijin individual** pentru persoanele cu dizabilități.

Bune Practici

În Spania, adaptările procedurale pot fi solicitate de oricare dintre părți, de către procuror, de către judecător sau de către persoana cu dizabilități. Poliția le poate solicita atunci când intră în contact cu o persoană cu dizabilități.

4. Trebuie elaborate și puse în aplicare **proceduri clare și eficiente privind adaptările procedurale** de către toți actorii din justiție ori de câte ori o persoană cu dizabilități, în special cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, se confruntă cu sistemul de justiție penală.

- a. **Ar trebui aprobat un ghid privind adaptările procedurale pentru administrarea justiției** pentru a facilita abordarea actorilor de justiție față de persoanele cu dizabilități.
- b. **Toți actorii relevanți trebuie să coopereze** pentru a stabili un cadru mai uniform și mai eficient pentru furnizarea de adaptări procedurale adecvate pentru inculpații cu dizabilități. Este necesară o coordonare eficientă între agenții justiției la nivel de stat, regional și local.
- c. **Avocaților persoanelor cu dizabilități ar trebui să li se asigure adaptări procedurale**, cum ar fi interpreți, tehnologie de asistență și intermediari/facilitatori, sau resursele necesare pentru a sprijini comunicarea eficientă cu clienții, martorii și alte persoane cu dizabilități.
- d. Toate adaptările procedurale ar trebui să fie **adaptate la gen și la vârstă (precum și la tipul dizabilității)**.
5. **Ar trebui să se apeleze la un intermediar neutru pentru a ajuta la comunicarea în timpul audierilor poliției cu persoana cu dizabilități suspectată de comiterea infracțiunii.**
6. Ca o formă de adaptare procedurală, ar trebui **să se pună la dispoziția inculpaților cu dizabilități intermediari/facilitatori ori de câte ori este nevoie**, pentru a permite o comunicare clară între aceștia și instanțe, pentru a asigura o implicare sigură, echitabilă și eficientă și pentru a le oferi posibilitatea de a participa pe deplin la toate etapele procedurilor.
 - a. Un număr suficient de intermediari/facilitatori instruiți ar trebui să fie pus la dispoziția persoanelor cu dizabilități încă de la începutul procedurii și în toate etapele administrării justiției.
 - b. Ar trebui să existe o formare sistematică cu privire la rolul intermediarilor/facilitatorilor.
 - c. Utilizarea intermediarilor/facilitatorilor nu ar trebui să genereze niciun cost pentru persoanele cu dizabilități. În caz contrar, ar fi discriminatorie.
 - d. În absența unor intermediari/facilitatori desemnați de instanță suficienți și calificați, instanțele ar trebui să colaboreze cu specialiști care oferă un astfel de sprijin persoanelor cu dizabilități;
7. **Încă de la primul contact cu autoritățile, persoanele cu dizabilități ar trebui să fie informate cu privire la dreptul lor de a fi însoțite de o persoană de sprijin la alegerea lor, care ar putea include un membru al familiei.**
 - a. Identificarea unei proceduri de indicare a persoanei de sprijin. Permitea persoanelor cu dizabilități să își aleagă persoana de sprijin. Nu presupuneți că persoana de sprijin va fi neapărat un membru al familiei sau că o persoană cu dizabilități va dori neapărat o persoană de sprijin alături.

- b. Asigurarea că persoana de încredere poate fi prezentă în toate etapele procedurii.
 - c. Să nu se înlocuiască intermediarul/facilitatorul cu persoana de sprijin. Facilitatorul și persoana de sprijin au roluri diferite și, acolo unde este necesar, ar trebui să fie garantate ambele în toate etapele procedurii.
 - d. Permitea contactului față în față cu persoana de sprijin
- 8. Ar trebui să existe posibilitatea de a avea un **contact față în față cu persoana de încredere**. Contactul doar prin apel telefonic ar putea să nu fie adecvat în special pentru anumite persoane și circumstanțe, de exemplu pentru persoanele cu dizabilități senzoriale sau pentru persoanele surde. De asemenea, să pună la dispoziție animale de sprijin pentru a susține persoanele cu dizabilități atunci când așteaptă în instanță sau când depun mărturie.**
- 9. Să se asigure că locul în care se desfășoară acțiunile în procesul penal, inclusiv zonele de așteptare, sunt întotdeauna suficient de adaptate și accesibile pentru persoanele cu dizabilități - și adecvate nevoilor specifice ale persoanei.**
- a. De exemplu, **să limitați expunerea persoanei cu dizabilități în prezența altor persoane** atunci când este necesar.⁸⁸
 - b. Să luați în considerare scaunele și poziționarea pentru a fi adaptate atunci când este necesar (de exemplu, avocații care stau cu spatele la inculpat în instanță, pot necesita adaptare)
 - c. Să vă asigurați că nu este intimidant contactul cu sistemul judiciar - de exemplu, îndepărtați roba în ședințe sau uniforme de către ofițerii de poliție, poate fi util să faceți cadrul mai puțin formal și intimidant.
- 10. Limbajul trebuie să fie adaptat la nevoile individuale de comunicare.**
- a. În mod specific, trebuie să se ia în considerare următoarele: viteza și tonul de exprimare, nivelul de vocabular, nivelul gramaticii, complexitatea întrebărilor, capacitatea de a povesti independent, întrebări legate de timp, orientare și distanță, nivelul de alfabetizare.⁸⁹
 - b. Să se asigure că ritmul de desfășurare este bine adaptat –de exemplu, sesiuni mai degrabă scurte, pauze frecvente.⁹⁰

⁸⁸ UK Equal Treatment Bench Book

⁸⁹ Ibidem p.6

⁹⁰ Justice Intermediary Starter Kit, Modulul 7 Acomodări, p.5

Recomandări sistemice:

1. Autoritățile centrale ar trebui să elaboreze și să adopte norme/linii directoare care să recunoască dreptul de a beneficia de adaptări procedurale, luând în considerare vârstă și genul, inclusiv de sprijin, necesare pentru a permite inculpaților cu dizabilități să își exercite capacitatea juridică și să participe efectiv la toate procedurile din instanță.
2. Actorii din domeniul justiției și autoritățile naționale ar trebui să se consulte îndeaproape cu persoanele cu dizabilități și cu organizațiile reprezentative ale acestora și să le implice în mod activ în toate discuțiile și în toate procesele decizionale referitoare la adaptările procedurale.
3. Pe termen lung, adaptările procedurale - inclusiv posibilitatea unui intermediar sau facilitator - ar trebui stabilite prin proceduri infra-legale, cum ar fi protocoale și proceduri, pentru a asigura punerea în aplicare deplină a CDPD în sistemul de justiție și pentru a evita obstacolele la nivel legislativ.
4. Să fie elaborată o descriere a postului pentru intermediari/facilitatori, care ar putea include următoarele: cine poate fi intermediar, ce condiții trebuie îndeplinite, codul de etică, necesitatea de a rămâne o parte neutră în proces, sancțiuni.
5. Chiar și în cazul în care ONG-urile furnizează resursele necesare pentru a asigura intermediari în cadrul procedurilor, statul are obligația de a furniza toate resursele (financiare, umane și de altă natură) pentru intermediari/facilitatori și ar trebui să își asume această responsabilitate.

C. Dreptul la informare și comunicare în formate accesibile

Potrivit art. 2 din CDPD: „Design Universal” înseamnă proiectarea produselor, mediului, programelor și serviciilor, astfel încât să poată fi utilizate de către toate persoanele, pe cât este posibil, fără să fie nevoie de o adaptare sau de o proiectare specializate. Design universal nu va exclude dispozitivele de asistare pentru anumite grupuri de persoane cu dizabilități, atunci când este necesar.

Comentariul general nr.2 al Comitetului CDPD subliniază că acest lucru înseamnă că: „[p]ersoanele cu dizabilități și alți utilizatori ar trebui să poată să se deplaseze pe străzi fără bariere, să intre în vehicule accesibile cu podea joasă, să aibă acces la informații și comunicații, să intre și să se deplaseze în interiorul clădirilor proiectate în mod universal, folosind ajutoare tehnice și asistență directă, dacă este necesar.”⁹¹

⁹¹ Comitetul CDPD, Comentariul general nr. 2 privind articolul 9: Accesibilitatea (2014), alin. 15.

În plus, Comitetul notează că „atât în zonele urbane, cât și în cele rurale, ar trebui să existe acces pentru persoanele cu dizabilități la părțile naturale și de patrimoniu ale mediului fizic în care publicul poate intra și de care se poate bucura.”⁹²

În cauza Fărcaș împotriva României, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a recunoscut că, în cazul în care o instanță este inaccesibilă din punct de vedere fizic pentru solicitant (de exemplu, din cauza unei dizabilități care duce la o reducere a mobilității), acest lucru poate încălca dreptul solicitantului de a avea acces la instanță și, prin urmare, dreptul la un proces echitabil.⁹³

DREPTUL LA INFORMARE

Potrivit dispozițiilor art. 83 coroborate cu dispozițiile art. 78 Codul de procedură penală, suspectul și inculpatul au dreptul de a fi informați cu privire la drepturile pe care le au în procesul penal și cu privire la fapta pentru care se realizează cercetări și încadrarea juridică a acesteia.

Observăm, astfel, că dreptul la informare și exigențele acestuia sunt comune tuturor suspectilor și/sau inculpaților din procesele penale, indiferent dacă aceștia au sau nu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale.

Suplimentar, Legea nr. 255/2013 a transpus în legislația română prevederile Directivei 2012/13/UE/22-mai-2012 privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale. Similar reglementării din Codul de procedură penală, standardul dreptului la informare nu este diferențiat după cum suspectul sau inculpatul are sau nu dizabilități – astfel, singurul instrument reglementat în favoarea persoanelor cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale este acela că informațiile relevante pentru justițiabil vor fi furnizate **într-un limbaj simplu și accesibil, ținând seama de orice nevoie specială a persoanelor suspectate vulnerabile sau acuzate vulnerabile.**

Totuși, reglementarea citată nu este suficientă pentru a înlătura barierele cu care se confruntă un suspect/inculpat cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale – în primul rând, subzistă problema referitoare la informarea cu privire la prezența dizabilității. Astfel, în măsura în care organul judiciar nu cunoaște sau nu înțelege dizabilitatea suspectului/inculpatului, informarea în limbaj simplu și accesibil nu va putea fi implementată. Suplimentar, dispozițiile legale citate au un caracter incomplet, fiind recomandabilă reglementarea unor criterii clare care să definească standardul de *simplu și accesibil*, precum și instituirea unor garanții prin care autoritatea judiciară să se asigure că persoana cu dizabilități a înțeles ce mesaj i se comunică, precum și care sunt efectele acestei comunicări. În acest sens, AJP cu care persoana cu dizabilități va interacționa, ar trebui să prezinte mesajul pe care dorește să îl comunice și apoi să se poată asigura că interlocutorul

⁹² Ibidem. alin. 16.

⁹³ Cauza Farcas împotriva României, Cererea nr. 32596/04 (CEDO 2010), punctul 48.

a și înțeles acest mesaj, punându-i totodată în vedere că poate solicita explicații suplimentare sau poate apela la un profesionist al dreptului ori la o persoană de sprijin.

Având în vedere cadrul legal internațional privind furnizarea informațiilor într-un mod accesibil și reglementarea insuficientă în legislația națională, mai jos se vor regăsi recomandări și orientări practice.

DREPTUL LA INTERPRETARE ȘI TRADUCERE

Dreptul de a accesa servicii de interpretare și traducere în cursul procesului penal contribuie la asigurarea unui proces echitabil și la crearea unui cadru adecvat pentru exercitarea eficientă a dreptului la apărare.

În legislația română, dreptul la interpret este reglementat în capitolul dedicat principiilor procesului penal. Astfel, se prevede⁹⁴ că părților și subiecților procesuali care nu vorbesc sau nu înțeleg limba română ori nu se pot exprima li se asigură, în mod gratuit, posibilitatea de a lua cunoștință de piesele dosarului, de a vorbi, precum și de a pune concluzii în instanță, prin interpret. În cazurile în care asistența juridică este obligatorie, suspectului sau inculpatului i se asigură în mod gratuit posibilitatea de a comunica, prin interpret, cu avocatul în vederea pregătirii audierii, a introducerii unei căi de atac sau a oricărei altei cereri ce ține de soluționarea cauzei.

În doctrina consacrată dreptului procesual penal român s-a reținut că *standardul prevăzut de legislația română în materia dreptului la interpret este unul superior celui impus de Convenția europeană a drepturilor omului, deoarece în jurisprudența instanțelor europene s-a statuat că dreptul la un interpret, consacrat de art. 6 parag. 3 lit. e) din Convenție, nu conferă persoanelor dreptul la alegerea limbii folosite la audieri*⁹⁵. Astfel, în concepția Convenției Europene a Drepturilor Omului, dreptul la un interpret ar trebui asigurat doar persoanelor care nu vorbesc sau nu înțeleg limba în care se desfășoară procesul, celelalte fiind obligate să folosească această limbă, dacă se face dovada că o cunosc. Pe de altă parte, legiuitorul român a prevăzut că cetățenii români aparținând minorităților naționale au dreptul să se exprime în limba maternă în fața instanțelor de judecată, **chiar dacă cunosc limba română**.

Dreptul la accesarea serviciilor de traducere și interpretare în cadrul procesului penal constituie o garanție suplimentară pentru asigurarea unui acces efectiv la justiție, precum și un instrument prin care se poate construi o apărare eficientă. **Trebuie, însă, observat faptul că legiuitorul român nu a înțeles să prevadă garanții suplimentare pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, în cazul cărora este evident că accesarea unui interpret este esențială.** Dată fiind abordarea textului de lege în discuție, care nu cuprinde o mențiune expresă la persoanele cu dizabilități, apreciem că accesarea serviciilor de

⁹⁴ Articolul 12 alin. (3) CPP.

⁹⁵ Noul Cod de Procedură Penală comentat din 15-iun-2015, Hamangiu, art. 12.

interpretariat de către justițiabilii cu dizabilități poate fi realizată în considerarea mențiunii *persoane care nu se pot exprima* din cuprinsul art. 12 Codul de procedură penală.

Trebuie menționat că dreptul la interpretare și traducere în cadrul procesului penal nu a fost dintotdeauna reglementat în legislația națională, fiind introdus ca urmare a transpunerii Directivei 2010/64/UE în dreptul național. Astfel, art. 109 din Legea 255/2013 pentru punerea în aplicare a Legii nr. 135/2010 privind Codul de procedură penală și pentru modificarea și completarea unor acte normative care cuprind dispoziții procesual penale prevede că se transpun în legislația română art. 1, art. 2 alin. (1)-(5), art. 3 alin. (1), (2), (5), (7) și (9) și art. 4 din Directiva 2010/64/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 20 octombrie 2010 privind dreptul la interpretare și traducere în cadrul procedurilor penale. Dispozițiile anterior menționate impun reglementarea (i) unor măsuri de asistență adecvată pentru persoanele cu deficiențe de auz și de vorbire, (ii) unor mecanisme prin care să verifice dacă persoanele suspectate sau acuzate vorbesc și înțeleg limba în care se desfășoară procedurile penale și dacă au nevoie să fie asistate de un interpret și (iii) unor garanții care să permită traducerea scrisă a tuturor documentelor esențiale dintr-un proces penal, precum orice decizie de privare de libertate a unei persoane, orice rechizitoriu sau act de inculpare și orice hotărâre judecătorească.

Recomandări pentru profesioniști

1. **Fiecare persoană cu dizabilități are dreptul de a face alegeri pentru ea însăși și ar trebui să aibă acces la toate informațiile relevante și la sprijinul necesar pentru a face acest lucru, încă de la primul contact cu autoritățile de aplicare a legii.**
 - a. Informațiile ar trebui să fie împărtășite cu inculpații în toate etapele procedurii, inclusiv, dar fără a se limita la faza premergătoare procesului, în timpul procesului și după proces.
 - b. Ar trebui să fie disponibile - și comunicate în mod clar persoanelor cu dizabilități - **informații privind resursele de sprijin și adaptările** existente pentru persoanele cu dizabilități, precum și modul de accesare și utilizare a acestora.
 - c. **Ar trebui avută în vedere numirea unui intermediar/facilitator**, care poate ajuta în mod semnificativ la comunicare și la asigurarea faptului că toate informațiile relevante sunt transmise inculpatului.
2. **Poliția și alți profesioniști din domeniul justiției trebuie să se asigure că persoana cu dizabilități își înțelege drepturile și procedurile.**
3. **Profesioniștii din domeniul justiției trebuie să se asigure că, în toate etapele procedurii, inculpații cu dizabilități primesc informații accesibile și ușor de înțeles cu privire la drepturile lor,**
 - i. inclusiv dreptul de a nu se autoincrimina;

- ii. inclusiv în ceea ce privește ceea ce se va întâmpla în cadrul oricărei proceduri judiciare,
 - iii. regulile din locurile de detenție, dacă este cazul, și
 - iv. faptul că se pot baza pe sprijinul organizațiilor, **începând cu primul contact cu sistemul judiciar.**
- 4. Atunci când sunt comunicate informații inculpatului, acestea trebuie să îi fie comunicate într-un mod accesibil pentru acesta, având în vedere nevoile sale specifice de comunicare.**
- a. Profesioniștii din domeniul justiției ar trebui să aibă acces la o listă de instrumente concrete (instrumente rezultând din principiile internaționale) și la îndrumări și exemple clare privind modul de utilizare a acestora.
 - b. Atunci când este necesar, informațiile ar trebui să fie prezentate într-o manieră accesibilă și inteligibilă, ușor de înțeles (de exemplu, pliante) - *mai multe exemple în secțiunea de mai jos privind comunicarea.*

Comunicare (+Dreptul la interpretare și traducere):

1. Asigurarea sprijinului pentru comunicare și acces la informație prin intermediul **facilitatorilor/ intermediarilor în comunicare**
2. Asigurarea că toate **persoanele care oferă sprijin pentru comunicare** sunt capabile să interpreteze în mod eficient, precis și imparțial, atât receptiv (adică să înțeleagă ceea ce spun persoanele cu dizabilități), cât și expresiv (adică să aibă abilitățile necesare pentru a transmite informațiile către aceste persoane), utilizând în același timp orice vocabular specializat necesar (de exemplu, juridic sau medical) și respectând standardele profesionale și etice;
3. **Informațiile scrise** ar trebui să fie disponibile într-o serie de formate accesibile: actorii din domeniul justiției trebuie să asigure elaborarea de documente ușor de citit și asigurarea accesului la acestea
 - a. Asigurarea că informațiile privind procedurile judiciare, inclusiv notificările care necesită un răspuns sau o acțiune (de exemplu, citații, mandate de aducere, ordine și sentințe), sunt **furnizate într-un format accesibil**.⁹⁶
4. **Asigurarea unei formări adecvate** privind instrumentele și metodele de comunicare pentru toți profesioniștii din domeniul justiției.
 - a. Să se asigure că bariera lingvistică este depășită prin formarea actorilor din

⁹⁶ Formatele accesibile includ: Limbajul semnelor; ghiduri video și audio; servicii de consiliere și orientare prin telefon; site-uri web accesibile; sisteme de buclă de inducție, radio sau infraroșu; subtitrare; Braille; Ușor de Citit și limbaj simplu; comunicare facilitată; dispozitive de amplificare și dispozitive de mărire a documentelor.

domeniul justiției.

- b. **Asigurarea unor forme de comunicare rapidă între autoritatea judiciară și anumite categorii de interpreți.** Pentru anumite persoane cu dizabilități, autoritatea judiciară asigură cu mare dificultate serviciile unui interpret, uneori numărul interpreți autorizați fiind foarte mic. Prin urmare, o comunicare operativă, eventual prin videoconferință, cu aceste categorii de interpreți este extrem de convenabilă.

Bune Practici

Potrivit Australian Disability Access Bench Book, o modalitate ușoară de a evita această barieră lingvistică este de a evita folosirea terminologiei juridice și de a folosi în schimb un limbaj concret și simplu. De exemplu, judecătorii și reprezentanții legali ar trebui să folosească verbul "a urma" în loc de verbul "a se conforma". Judecătorii și reprezentanții legali ar trebui, de asemenea, să explice anumiți termeni și să verifice în timpul audierii dacă inculpatul înțelege sensul anumitor cuvinte.⁹⁷

5. **În toate etapele procedurii, să se asigure că oferă sprijinul tehnic și de altă natură necesar pentru ca inculpații cu dizabilități să utilizeze orice formă de comunicare necesară pentru participarea lor deplină.**⁹⁸ Printre acestea se numără
 - a. Sisteme și dispozitive de ascultare asistivă;
 - b. Subtitrare deschisă, închisă și în timp real, precum și decodoare și dispozitive de subtitrare închisă;
 - c. Produse de telecomunicații bazate pe voce, text și video;
 - d. Afișaje de videotext;
 - e. Transcrierea în timp real asistată de calculator;
 - f. Software de citire a ecranului, software de mărire și cititoare optice;
 - g. Dispozitive de descriere video și de programare auditivă secundară care preiau fluxuri audio pentru programele de televiziune.
6. **Furnizarea de sprijin în comunicare, inclusiv prin intermediul unor terțe părți, de exemplu:**

⁹⁷ Australian Disability Access Bench Book, disponibil la: [Disability Access Bench Book \(judicialcollege.vic.edu.au\)](http://Disability Access Bench Book (judicialcollege.vic.edu.au)).

⁹⁸ Acestea includ: sisteme și dispozitive de ascultare asistată; subtitrări deschise, închise și în timp real, precum și decodoare și dispozitive pentru subtitrări închise; produse de telecomunicații bazate pe voce, text și video; afișaje de videotext; transcriere în timp real asistată de calculator; software de citire a ecranului, software de mărire și cititoare optice; descriere video și dispozitive de programare auditivă secundară care preiau fluxuri audio pentru programele de televiziune.

- a. Persoane care iau notițe;
 - b. Interpreți calificați în limbajul semnelor;
 - c. Servicii de transmisie;
 - d. și interpreți tactili, acolo unde și atunci când este necesar.
7. Să se ofere profesioniștilor din domeniul justiției instrumente de comunicare pe care să le utilizeze în comunicarea cu persoanele cu dizabilități. De exemplu:
- a. [Browserul pictogramelor CAA](#) (Comunicare augmentativă și alternativă)⁹⁹ și [un exemplu de utilizare](#).¹⁰⁰
 - b. Un exemplu de "[tablă de comunicare](#)"¹⁰¹
 - c. [Ghiduri ușor de citit](#)¹⁰²
 - d. Cum se scrie [o poveste socială](#)¹⁰³ și [un exemplu de utilizare](#).¹⁰⁴

D. Dreptul de a avea acces la un avocat și la asistență juridică

În privința suspecților sau inculpaților cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, asistența juridică poate fi sau nu obligatorie. Sub acest aspect, cu privire la faza de urmărire penală, legislația națională prevede că asistența juridică este obligatorie atunci când față de suspect sau inculpat s-a dispus măsura de siguranță a internării medicale, în cazul în care organul judiciar apreciază că suspectul ori inculpatul nu și-ar putea face singur apărarea sau

⁹⁹ Aragonese Center of Augmentative and Alternative Communication (ARASAAC) website disponibil la: [AAC Symbols and shared resources - ARASAAC](#); Sistemele augmentative și alternative de comunicare (AAC) sunt modalități de exprimare diferite de limbajul vorbit, care vizează creșterea și/sau compensarea dificultăților de comunicare și de limbaj ale multor persoane cu dizabilități. De exemplu, acestea pot fi utilizate pentru a comunica mai bine cu persoanele care prezintă paralizie cerebrală (PC), dizabilități intelectuale, tulburări din spectrul autist (TSA), boli neurologice precum scleroza laterală amiotrofică (SLA), scleroza multiplă (SM) sau boala Parkinson, distrofiile musculare, leziuni cerebrale traumatice, afazii.

¹⁰⁰ OHCHR, Garantarea justiției pentru persoanele cu dizabilități - Versiunea ușor de citit: Principii și orientări internaționale privind accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități, disponibil la [ISL133 20 ER Accesul la justiție al ONU \(ohchr.org\)](#)

¹⁰¹ Access Ability Australia (AAA), Consiliul de comunicare. Workshop-uri și întâlniri, disponibil la [City-of-Mandurah-Workshops-and-Meetings-Communication-Board-V1.pdf \(accessabilityaustralia.com\)](#); Planșele de comunicare folosesc simboluri pentru a împărtăși idei, dorințe, nevoi și gânduri, ajutând persoanele cu dificultăți de comunicare. Acestea sunt utilizate în mod obișnuit cu persoanele cu dizabilități intelectuale, cu spectru autist, cu dificultăți de învățare, cu leziuni cerebrale traumatice, cu demență sau surzenie.

¹⁰² Mencap, mă înțeleg greșit? Ghidul Mencap pentru scriere accesibilă (2002), disponibil la [guidelines for accessible writing.pdf \(funding4sport.co.uk\)](#); De exemplu, acestea pot fi folosite pentru a comunica cu persoane cu dizabilități intelectuale, cu dificultăți de învățare sau cu persoane din spectrul autist.

¹⁰³ Site-ul Autism Services, Education, Resources and Training (ASERT), disponibil la [How to Create a Social Story - PAAutism.org, an ASERT Autism Resource Guide](#); Povestile sociale îi ajută pe oameni să reacționeze la situații sociale care pot fi dificile, cum ar fi prezența în instanță, reținerea sau arestarea. Ele sunt folosite de obicei pentru a comunica cu persoanele cu spectru autist.

¹⁰⁴ Access Ability Australia (AAA), The Capital. Social Story, disponibil la [A-visit-to-The-Capital-Social-Story-V1.pdf \(accessabilityaustralia.com\)](#)

în cauzele în care legea prevede pentru infracțiunea săvârșită pedeapsa detențiunii pe viață sau pedeapsa închisorii mai mare de 5 ani.

Regulamentarea descris anterior este deficitară din multiple perspective: condiția conform căreia organul judiciar trebuie să evalueze dacă suspectul sau inculpatul se poate apăra singur este ambiguă. În consecință, puterea discreționară a organului judiciar este largă, deoarece cerința privind asistența juridică obligatorie este stabilită exclusiv la discreția acestuia. În plus, evaluarea capacității reale a suspectului sau a inculpatului de a-și pregăti apărarea poate fi influențată de experiența organelor judiciare. Acest lucru ar putea minimaliza importanța sau dificultatea pregătirii unei apărări eficiente, ceea ce ar putea limita dreptul la un proces echitabil pentru suspect sau inculpat.

Prin urmare, recomandările formulate mai jos sunt menite să asigure că toate persoanele cu dizabilități beneficiază de protecția adecvată în cadrul procedurilor penale, în conformitate cu normele internaționale, indiferent de ambiguitățile sau limitările reglementărilor naționale.

Recomandări pentru profesioniști

Dreptul de a avea acces la un avocat

1. **Dreptul de a avea acces la un avocat trebuie să fie garantat încă din fazele premergătoare procesului, înainte de primele acțiuni în cadrul procedurilor penale și pe tot parcursul procesului.**
 - a. Să asigure inculpaților cu dizabilități dreptul la asistență juridică încă de la primul contact cu forțele de ordine, indiferent de natura faptei prevăzute de legea penală de care sunt acuzați și în condiții care să nu fie mai puțin favorabile decât cele pentru persoanele fără dizabilități.
 - b. Să-i informeze pe inculpați cu privire la dreptul lor de a avea acces la un avocat.
 - c. Uniunea Națională a Barourilor din România ar trebui să asigure accesul egal la avocați care să ofere **servicii de înaltă calitate tuturor inculpaților, inclusiv celor cu dizabilități;**
 - d. Să întocmească și să actualizeze periodic **o listă de reprezentanți legali** cu expertiză în domeniul dizabilității, care să cunoască drepturile și cerințele de adaptare procedurală ale persoanelor cu dizabilități;
 - e. Să pună la dispoziția avocaților adaptări procedurale, cum ar fi interpreți, tehnologie asistivă și intermediari/facilitatori, sau resursele necesare pentru a obține astfel de adaptări, pentru a sprijini comunicarea eficientă cu persoanele cu dizabilități în îndeplinirea sarcinilor lor profesionale;

- f. Pentru a asigura calitatea activității avocaților și pentru a crea un mecanism de control din partea barourilor naționale, ar trebui să se pună accentul, de asemenea, pe rolul de sprijin al avocaților, de a fi suficient de proactivi, menținând, de asemenea, contacte personale și suficient de frecvente cu clienții.¹⁰⁵
- g. Asigurarea unei formări de bază cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități pentru toți avocații.
- h. În cazul în care o persoană este reținută, inclusiv în cazul în care este aplicată măsura de siguranță a internării medicale, aceasta trebuie să aibă acces efectiv la un avocat în termenul prevăzut de lege pentru a putea contesta măsura și pentru a exercita eficient dreptul la apărare.**

Recomandări pentru profesioniști

Dreptul la asistență juridică

1. **Ar trebui să se asigure accesul la asistență juridică pentru toate persoanele care nu au mijloacele necesare pentru a-și permite asistență juridică.**
 - a. Acest lucru trebuie luat în considerare pentru toate persoanele cu dizabilități, care se pot afla mai des într-o astfel de situație.
 - b. Și trebuie să fie garantat încă din etapele premergătoare procesului - înainte de primele acțiuni în cadrul procedurilor penale - și pe tot parcursul procesului.
2. **Prezența aceluiași avocat în fiecare etapă a procedurii este de preferat.**
3. **Crearea unei liste de avocați specializați în reprezentarea persoanelor cu dizabilități și stabilirea unei comunicări flexibile între aceștia în vederea aplicării celor mai bune practici în materie.**
4. **Informarea persoanele cu dizabilități cu privire la dreptul lor la asistență juridică și la alte posibilități, cum ar fi recursul la serviciile unui expert parte sau accesul la reprezentare prin intermediul organizațiilor societății civile. De asemenea, atunci când o persoană este reținută sau când există riscul ca o procedură judiciară să ducă la reținerea sa, este deosebit de urgent ca aceasta să aibă acces efectiv la un avocat și la asistență juridică, reținerea sau orice altă măsură privativă de libertate putând fi puse în executare numai cu asigurarea condițiilor personalizate de detenție prin raportare la evaluarea dizabilității.**
5. **Ar trebui să se asigure o formare inițială și continuă pentru avocații care ar urma să acorde asistență juridică persoanelor cu dizabilități.**

¹⁰⁵ Cercetarea națională din Gehia.

Atunci când o persoană este privată de libertate sau când există riscul ca o procedură judiciară să ducă la privarea de libertate, este deosebit de urgent ca aceasta să aibă acces efectiv la un avocat și la asistență juridică.

E. Dreptul de a fi prezent la proces și dreptul la prezumția de nevinovăție

DREPTUL DE A FI PREZENT LA PROCES

Similar drepturilor analizate până la acest moment, nici dreptul de a fi prezent la proces nu este circumstanțiat după cum suspectul sau inculpatul au sau nu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale.

Astfel, judecata poate avea loc și în lipsa inculpatului dacă acesta este dispărut, se sustrage de la judecată ori și-a schimbat adresa fără a o aduce la cunoștința organelor judiciare și, în urma verificărilor efectuate, nu i se cunoaște noua adresă. Mai mult decât atât, judecata poate avea loc în lipsa inculpatului dacă, deși legal citat, acesta lipsește în mod nejustificat de la judecarea cauzei. Totodată, inculpatul, inclusiv în cazul în care este privat de libertate, poate cere, în scris, să fie judecat în lipsă, fiind reprezentat de avocatul său ales sau din oficiu.

Pe de altă parte, atunci când inculpatul se află în stare de deținere, prezența sa la judecată este obligatorie – tot în această situație, sau dacă inculpatul a solicitat să fie judecat în lipsă, instanța poate dispune, la cerere sau din oficiu, ca inculpatul să pună concluzii în cadrul dezbaterilor și să i se dea cuvântul prin intermediul videoconferinței, în prezența apărătorului ales sau din oficiu.

În toate cazurile, dacă apreciază necesară prezența inculpatului, instanța poate să dispună audierea acestuia prin videoconferință.

Trebuie avută în vedere și posibilitatea recurgerii de către persoanele încarcerate la anumite proceduri judiciare (de ex. contestarea regimului de executare a pedepsei sau contestarea unui raport de aplicare a unei sancțiuni administrative) pentru care legea actuală (Legea nr. 254/2013) prevede posibilitatea citării și aducerii persoanei condamnate, iar soluția judecătorească în a cărei circumscripție se află locul de deținere, este definitivă.¹⁰⁶

Dacă în ceea ce privește procedura plângerii de competența judecătorului de supraveghere a privării de libertate, legea prevede că persoana condamnată poate fi ascultată, la locul de deținere, de judecătorul de supraveghere a privării de libertate, cu privire la contestația formulată împotriva încheierii judecătorului de supraveghere a privării de libertate, deși este reglementată o procedură contradictorie de competența judecătorească în a cărei circumscripție se află locul de deținere, contestația fiind judecată, în ședință publică, cu

¹⁰⁶ Potrivit art. 39 alin. (3) al Legii nr. 254/2013, ”decizia de stabilire a regimului de executare a pedepselor privative de libertate se comunică persoanei condamnate împreună cu menționarea căii de atac existente și a termenului de exercitare a acesteia. Împotriva modului de stabilire a regimului de executare, persoana condamnată poate formula plângere la judecătorul de supraveghere a privării de libertate, în termen de 3 zile de la data la care i s-a comunicat decizia de stabilire a regimului de executare a pedepselor privative de libertate.”

citarea persoanei condamnate și a administrației penitenciarului, dispozițiile art. 39 alin. (16) din aceeași lege impun ca **persoana condamnată să fie adusă la judecată doar la solicitarea instanței**, în acest caz fiind audiată.

Prin urmare, prezența persoanei private de libertate în sala de ședință este lăsată la aprecierea instanței, doar procedura de citare având caracter obligatoriu. O asemenea dispoziție legislativă este în măsură să afecteze chiar dreptul la apărare al persoanei deținute, aceasta neputându-se prezenta în fața instanței, uneori neavând posibilitatea de a recurge la serviciile unui apărător ales, existând practic riscul de a pronunța o soluție pe baza unui probatoriu necunoscut condamnatului contestator. Nefiind prezentat la judecată, condamnatul nu va cunoaște toate actele de la dosar, neexistând obligația administrației locului de detenție de a aduce la cunoștința acestuia întregul material probator avut în vedere de comisia pentru stabilirea, individualizarea și schimbarea regimului de executare a pedepselor privative de libertate sau poziția adoptată de reprezentantul unității de deținere în fața instanței de judecată sesizate cu judecarea contestației.

DREPTUL LA PREZUMȚIA DE NEVINOVĂȚIE

Prezumția de nevinovăție constituie un principiu fundamental al justiției penale; sub acest aspect, art. 4 alin. 1 din Codul de procedură penală prevede că orice persoană este considerată nevinovată până la stabilirea vinovăției sale printr-o hotărâre penală definitivă. Evident, dispozițiile legale naționale reprezintă o aplicare a unor standarde internaționale, precum prevederile Declarației Universale a Drepturilor Omului.¹⁰⁷

Totuși, prezumția de nevinovăție poate rămâne lipsită de eficiență în măsura în care, în intervalul scurs între sesizarea instanței penale și pronunțarea unei hotărâri definitive, justițiabilul nu își exercită în mod eficace drepturile sau dacă sunt difuzate în spațiul public poziții ale unor oficiali sau materiale care ar face referire la vinovăția persoanei cu dizabilități (un mijloc de informare în masă care ar contribui la încălcarea prezumției de nevinovăție de care trebuie să beneficieze și persoana cu dizabilități, ar putea fi direct sancționat de Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării sau de Consiliul Național al Audiovizualului). **Astfel, în lipsa unor adaptări procedurale pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale, răsturnarea prezumției de nevinovăție, respectiv așteptarea pronunțării unei hotărâri definitive de condamnare, poate reprezenta o simplă chestiune de timp.** Aceste persoane trebuie să aibă garantat un drept de a se adresa personal autorității judiciare, de a depune concluzii scrise sau acte medicale relevante, astfel încât să existe o asigurare că la nivelul autorității judiciare situația acestora este cunoscută și analizată prin raportare la toate circumstanțele personale și reale.

¹⁰⁷ Articolul 11 din Declarația Universală a Drepturilor Omului.

Recomandări pentru profesioniști

1. **Asigurarea dreptului de a fi prezent la proces și de a se apăra personal, care să fie respectat pentru inculpații cu dizabilități.**
 - a. Excepțiile privind dreptul de a fi prezent la proces se aplică în egală măsură persoanelor cu dizabilități.
 - b. În cazurile în care se aplică, se asigură că contactul cu sistemul judiciar nu este intimidant, având în vedere circumstanțele speciale ale audierii - de exemplu, eliminarea roboților în cadrul ședințelor sau a uniformelor de către ofițerii de poliție, poate fi utilă pentru a face cadrul mai puțin formal și intimidant.
2. **Identificarea și analizarea cu atenție pentru cine ar putea fi (ne)potrivită audierea la distanță, respectând voința și preferințele persoanei sau urmărind "cea mai bună interpretare a voinței și preferințelor" atunci când persoana nu le poate exprima direct.**
 - a. În cazul în care se utilizează audieri la distanță, să se asigure o formare adecvată, instrumente IT și o conexiune bună la internet pentru profesioniștii din domeniul justiției și, în egală măsură, acces la acestea pentru persoana cu dizabilități.
 - b. **Asigurarea accesului la adaptări procedurale** în cazul audierilor la distanță,
 - i. inclusiv, dacă este cazul, participarea intermediarilor,
 - ii. să ofere sprijin în materie de comunicare și în cazul audierilor la distanță, inclusiv prin intermediul unor terți, de exemplu: persoane care iau notițe, interpreți calificați în limbajul semnelor și în limbajul oral, servicii de transmisie și interpreți tactili, dacă și când este necesar
 - c. Asigurarea că, în timpul unei audieri la distanță, rolul fiecărei persoane care participă la audierea online este clar pentru toți, inclusiv pentru inculpatul cu dizabilități.
 - d. Asigurarea că ritmul procedurilor este bine adaptat - asigurați, de exemplu, sesiuni mai degrabă scurte și pauze frecvente.

05

ANEXE

A. Algoritmul schematic de evaluare a nevoilor și de furnizare a adaptărilor pe parcursul procedurilor penale

Stabilirea scenei:

1. Identificați cerințele de accesibilitate între părțile implicate în procesul juridic.
2. Determinați cerințele specifice și sprijinul necesar, luând în considerare barierele fizice, de comunicare, de gen și de altă natură.

Asigurarea nevoilor de accesibilitate și a barierelor:

1. Obțineți permisiuni pentru utilizarea echipamentelor necesare, inclusiv a dispozitivelor de tehnologie asistivă.
2. Dacă este necesar, pregătiți și furnizați documente în formate accesibile (cum ar fi ușor de citit, Braille, fonturi mai mari și audio).
3. Asigurați distribuirea în timp util a documentelor pentru o examinare suficientă de către părți.

Considerații practice:

1. Evaluați disponibilitatea sprijinului psihologic, a avocaților și a persoanelor de încredere. Dacă este necesar, aranjați prezența de interpreți, stabiliți metode de comunicare pentru a indica pauze sau răspunsuri comune.
2. Confirmați accesul la consiliere juridică.
3. Evaluați caracterul adecvat al timpului de audiere, luați în considerare cerințele de timp suplimentare pentru a asigura înțelegerea inculpatului cu dizabilități și pauzele.

Alte considerații:

1. Atunci când este posibil, efectuați un tur al sălii de judecată pentru persoanele cu dizabilități înainte de prima audiere.
2. Adaptați amenajarea sălii de judecată pentru utilizatorii de scaune cu rotile, scutere sau ajutoare de mobilitate.
3. Evaluați necesitatea unor adaptări de comunicare în funcție de dizabilitate sau de nivelul de alfabetizare.

B. Lista de verificare pentru profesioniștii din domeniul justiției penale care lucrează cu inculpați cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale în cadrul procedurilor penale.

Dreptul inculpatului la un proces echitabil în condiții de egalitate cu ceilalți trebuie respectat de la primul contact cu autoritățile responsabile de aplicarea legii și pe parcursul tuturor etapelor, prin acces la adaptări procedurale. La fel cum anumite categorii, precum minorii sub 18 ani, beneficiază deja de adaptări procedurale atât *de jure*, cât și *de facto*, pentru a se asigura participarea lor egală la procesul penal, și persoanele cu dizabilități necesită măsuri similare.

Evaluarea nevoilor de adaptare

- Are inculpatul/persoana vreo dizabilitate? Dacă da, ce măsuri de accesibilizare și adaptări sunt necesare? Aceste măsuri de sprijin ar trebui să fie stabilite înainte de începerea procedurilor și ar trebui să fie adecvate genului și vârstei (a se vedea 4.2.1 Evaluarea individuală).
- A fost contactat inculpatul/persoana cu dizabilități cât mai devreme posibil pentru a i se stabili adaptările și pentru a îl/o informa cu privire la dreptul de a beneficia proactiv de adaptări procedurale pe parcursul procedurii? (A se vedea 4.4. Dreptul la informare și comunicare în formate accesibile).

Persoane de sprijin

- A fost informată persoana cu dizabilități cu privire la dreptul de a fi asistată de o persoană de sprijin/încredere pe care o poate alege în mod liber? (A se vedea 4.2.2 Acordarea de adaptări procedurale)
- A fost informată persoana de sprijin cu privire la procedurile în cauză împotriva inculpatului cu dizabilități și a fost facilitat contactul direct între cei doi?

Precizări privind limbajul și asistența pentru comunicare

- Limba utilizată pentru a comunica cu inculpatul cu dizabilități este simplă și ușor de înțeles?
- A fost pus la dispoziția inculpatului cu dizabilități, fără costuri, un intermediar/facilitator (inclusiv un terț), pentru a-l ajuta să comunice pe parcursul procedurii? (A se vedea punctul 4.2.2 Furnizarea de adaptări procedurale)
- A fost întrebat inculpatul cu dizabilități dacă poate auzi ceea ce este întrebat sau se discută, inclusiv în sala de judecată?
- Este ritmul de vorbire adecvat pentru ca inculpatul să înțeleagă pe deplin ceea ce se comunică? A fost întrebată persoana dacă are nevoie de pauze sau de ședințe mai scurte? (A se vedea 4.2.2 Acordarea de adaptări procedurale)

- Au fost întrebați inculpatul cu dizabilități și persoana de sprijin despre modalitățile lor de comunicare și despre eventualele adaptări înainte de începerea procedurilor?
- Au fost puse la dispoziție tehnologia asistivă, suportul de comunicare (inclusiv interpreți terți) și instrumentele de comunicare relevante pentru sprijinirea inculpaților cu dizabilități în toate etapele procedurilor, după cum este necesar, pentru participarea lor deplină la acestea? (A se vedea 4.4.2. Dreptul la interpretare și traducere)

Precizări privind accesul la informații

- Au fost disponibile informațiile (de exemplu, documente și formulare) în formatele accesibile relevante? Acestea pot include format ușor de citit, Braille, fonturi mai mari și audio (a se vedea 4.4.2. Dreptul la interpretare și traducere)
- Au fost furnizate documentele înainte de audieri, în timp util (și în formatul accesibil relevant) pentru a permite suficient timp pentru citirea și asimilarea informațiilor conținute?

Precizări privind accesul fizic

- Este locul de desfășurare accesibil persoanelor care folosesc un fotoliu rulant sau alt dispozitiv de mobilitate?
- Au fost luate în considerare măsuri de adaptare pentru a atenua intimidarea, în special în sălile de judecată, cum ar fi îndepărtarea ținutelor formale, precum robele, și oferirea de obiecte de confort persoanei cu dizabilități? (A se vedea 4.6. Dreptul de a fi prezent la proces și dreptul la prezumția de nevinovăție)

Asistență juridică

- A fost informat inculpatul cu privire la dreptul său la un avocat și la dreptul la asistență juridică gratuită?
- I s-a oferit persoanei accesul la un avocat sau la asistență juridică gratuită de la primul contact cu autoritățile judiciare și pe tot parcursul procedurii? (A se vedea 4.5.2. Evaluarea informațiilor privind dreptul la asistență juridică)
- I s-au oferit avocatului adaptări procedurale, cum ar fi interpreți, tehnologii asistive, intermediari/facilitatori sau altele, pentru a asigura o comunicare eficientă între acesta și inculpatul cu dizabilități pe parcursul procedurii?

Participarea la proces

- Au fost prioritare dorințele și preferințele persoanei atunci când s-a luat în considerare participarea la distanță sau în persoană la proces?
- În cazul audierilor la distanță, s-a asigurat că inculpații cu dizabilități au acces egal la toate facilitățile procedurale necesare, la fel ca în cazul audierilor în persoană? (a

se vedea punctul 4.6. Dreptul de a fi prezent la proces și dreptul la prezumția de nevinovăție)

C. Înțelegerea dizabilității: Exemple de stări de sănătate și posibile adaptări

CDPD însuși descrie dizabilitatea ca fiind un „concept în evoluție” și indică, printre altele, că persoanele cu dizabilități includ „pe cei care au deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale pe termen lung care, în interacțiune cu diverse bariere, pot împiedica participarea lor deplină și efectivă în societate, în condiții de egalitate cu ceilalți”.¹⁰⁸

Prezenta anexă oferă o listă de stări de sănătate care pot constitui o dizabilitate într-un caz și context specific. Aceasta nu ar trebui interpretată ca o listă exclusivă și nici prescriptivă de dizabilități. Ea este mai degrabă menită să ofere informații generale cu privire la unele dizabilități și poate constitui un instrument util pentru actorii din justiție pentru a asigura participarea efectivă a persoanelor cu dizabilități la proceduri.

Este necesar să se facă o analiză și o evaluare contextuală în fiecare caz în parte, pentru a se stabili dacă sunt necesare ajustări specifice, adaptări procedurale sau de altă natură în fiecare caz în parte.

- **Leziuni cerebrale dobândite**

Termenul de leziune cerebrală dobândită se referă la orice afectare a creierului care apare după naștere. Poate fi cauzată de diverse circumstanțe (de exemplu, accident, accident vascular cerebral, tumori sau tulburări precum boala Parkinson). Leziunile cerebrale dobândite pot duce la modificări ale abilităților fizice și senzoriale sau la modificări ale capacității de gândire și de învățare (de exemplu, pierderi de memorie, lipsă de concentrare, dificultăți în gândirea abstractă). De asemenea, pot provoca modificări ale comportamentului și ale personalității (de exemplu, lipsă de motivație, schimbări de dispoziție, senzație de indiferență sau depresie, comportament impulsiv sau dezinhibat). În cele din urmă, leziunea cerebrală dobândită poate crea dificultăți de comunicare (de exemplu, vorbire lentă sau greoaie, dificultăți în a urmări conversațiile) și dificultăți medicale (de exemplu, epilepsie, convulsii).¹⁰⁹

Ar trebui să se facă unele adaptări rezonabile pentru a ajuta persoanele cu leziuni cerebrale dobândite care au dificultăți de comunicare. Exemple de astfel de adaptări sunt utilizarea tehnologiilor, utilizarea unui limbaj clar și concis, repetarea unor indicații și concepte și acordarea de timp suplimentar pentru a răspunde.¹¹⁰ În timpul audierii, alte adaptări utile sunt pauzele regulate, orele de începere târzii, zilele scurtate și un mediu liniștit.¹¹¹

¹⁰⁸ CDPD, Preambul, (e).

¹⁰⁹ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.2.

¹¹⁰ Ibidem. secțiunea 7.2.

¹¹¹ UK's Equal Treatment Bench Book, 388.

- **Agorafobia**

Agorafobia este o fobie care constă, de obicei, în teama de a călători departe de spațiul de siguranță al unei persoane - de exemplu, acasă - sau de a fi prins undeva. Această fobie se poate manifesta în diverse moduri și cu o severitate variabilă. O persoană cu agorafobie se poate teme de faptul că se află departe de casă, dar și de faptul că se află pe rute și în locuri necunoscute, în spații deschise, în locuri aglomerate, în spații închise -de exemplu, trenuri sau lifturi-. Uneori, oamenii se pot teme, de asemenea, să stea la cozi lungi sau să fie lăsați singuri. Atunci când persoanele cu agorafobie se află în locurile de care se tem, ar putea suferi un atac de panică. De asemenea, aceste persoane ar putea deveni anxioase chiar și numai gândindu-se să meargă în aceste locuri și ar avea tendința de a le evita.¹¹²

Printre adaptările posibile pentru audiere se numără alegerea unui loc de desfășurare a ședinței într-un loc apropiat de casa persoanei și la parterul clădirii, luarea probelor în scris sau prin mijloace electronice, limitarea numărului de persoane din sala de judecată și permiterea inculpatului sau suspectului să stea lângă ușă, să aibă un însoțitor și să ia pauze atunci când este nevoie.¹¹³

- **Tulburarea hiperactivă cu deficit de atenție (ADHD)**

Tulburarea hiperactivă cu deficit de atenție (ADHD) este o tulburare caracterizată prin neatenție, impulsivitate și hiperactivitate, care apare de la vârsta de șapte ani și poate continua la vârsta adultă. Această tulburare ar putea afecta un proces, deoarece persoana ar putea avea dificultăți în a se concentra și a asculta judecătorul.¹¹⁴

Din acest motiv, adaptările rezonabile pot consta în a da instrucțiuni de gestionare sau ordine pe rând, în a nu cere detalii prea complexe și în a scrie ce acțiuni trebuie întreprinse. În plus, pot fi utile pauzele, rezumarea stadiului actual al procesului sau utilizarea unor fraze scurte. În cele din urmă, acestor persoane ar trebui să li se permită să ofere răspunsuri scrise la întrebări scrise și audierea să aibă loc într-o încăpere cu zgomote exterioare minime și cu distrageri reduse.¹¹⁵

- **Tulburare de spectru autist**

Tulburarea de spectru autist (TSA) este o dizabilitate de dezvoltare pe tot parcursul vieții și afectează relațiile și interacțiunile persoanei cu mediul înconjurător și cu alte persoane. TSA este o afecțiune de spectru, astfel încât oamenii o pot experimenta în moduri foarte diferite. De exemplu, nu toate persoanele cu TSA au un anumit grad de dizabilitate de învățare. Persoanele cu TSA pot experimenta întârzieri sau deficiențe în înțelegerea și exprimarea limbajului. De asemenea, ele pot avea dificultăți în utilizarea și înțelegerea contextului

¹¹² Ibidem. 389.

¹¹³ Ibidem. 389.

¹¹⁴ Ibidem. 392.

¹¹⁵ Ibidem.392.

social al limbajului și abilități sociale deficitare. De exemplu, ele pot interpreta cuvintele literal, pot evita contactul vizual sau pot avea dificultăți în înțelegerea propriilor emoții sau a celorlalți. Unele persoane cu TSA pot avea, de asemenea, comportamente repetitive, ritualice sau neobișnuite și pot fi sensibile la sunete, atingere, lumină sau alte percepții senzoriale.¹¹⁶

În aceste cazuri, ajustările rezonabile includ utilizarea unui limbaj clar, concis și simplu, un ton calm al vocii, timp suplimentar pentru a răspunde și evitarea sarcasmului și a prea multor gesturi sau distrageri. Întrebările ar trebui să fie precise și directe, iar judecătorul ar trebui să înceapă întrebările cu numele persoanei pentru a evita neînțelegerile. De asemenea, trebuie să se acorde timp suplimentar pentru a procesa fiecare întrebare și a oferi un răspuns. De asemenea, judecătorul ar trebui să fie atent să nu considere evitarea contactului vizual sau alte comportamente ca fiind o lipsă de respect.¹¹⁷ Alte ajustări posibile sunt explicații clare cu privire la etapele procedurii, distribuirea de indicații scrise, programe și cronologii ale termenelor, acordarea de pauze regulate și răbdare. Sala de judecată ar trebui să fie liniștită și cu lumini slabe, iar persoanei ar trebui să i se permită să aleagă locul în care să se așeze.¹¹⁸

- **Cecitate sau Deficiențe de vedere**

Cecitatea reprezintă o pierdere completă sau aproape completă a vederii, afectând capacitatea persoanei de a vedea. În timp ce unele persoane pot percepe lumina, umbrele și/sau formele, alte persoane nu văd nimic. Daltonismul este o incapacitate de a distinge între culori. Unele persoane nu disting între roșu și verde; altele văd totul în negru, alb și gri. Deficiența de vedere/văzul slab este o pierdere parțială a vederii care nu poate fi corectată prin ochelari.¹¹⁹

Printre adaptările rezonabile se numără asigurarea faptului că documentele sunt în formate accesibile (de exemplu, Braille), solicitarea de sprijin general și de îndrumare din partea personalului de sprijin atunci când este necesar, efectuarea ajustărilor fizice necesare în sala de judecată, permiterea prezenței persoanelor de sprijin și garantarea accesului câinelui asistent. De asemenea, ar trebui să li se permită persoanelor să se familiarizeze cu mediul fizic și nu ar trebui să li se ceară să își amintească informații sau evenimente pe baza vederii lor. În cele din urmă, bunele practici pentru judecători și profesioniștii din domeniul juridic sunt anunțarea înainte de a vorbi și chestionarea inculpaților sau suspecților cu privire la nevoile lor specifice.¹²⁰

- **Paralizie cerebrală**

Paralizia cerebrală este un grup de tulburări care afectează capacitatea unei persoane de a se mișca, inclusiv controlul mușchilor, coordonarea, tonusul, postura și echilibrul.¹²¹ Este,

¹¹⁶ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.3.

¹¹⁷ Ibidem. secțiunea 7.3.

¹¹⁸ UK's Equal Treatment Bench Book, 398.

¹¹⁹ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.4.

¹²⁰ Ibidem. secțiunea 7.4.

¹²¹ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.5.

de obicei, rezultatul uneia sau mai multor anomalii neprogresive ale creierului care apar înainte ca creșterea și dezvoltarea să fie complete. Poate fi cauzată de o cantitate insuficientă de oxigen care ajunge la creier la naștere, de toxine sau de factori genetici. Terapeuții de limbaj (logopezii) sau cineva familiarizat cu modelele de vorbire ale individului pot fi de ajutor pentru a comunica. Unele persoane folosesc, de asemenea, ajutoare de comunicare, cum ar fi sintetizatoare de vorbire sau table de cuvinte.¹²²

Adaptările rezonabile constau în garantarea accesului fizic la sala de judecată, la toaletă și la toate facilitățile, precum și în permiterea utilizării de ajutoare și dispozitive de comunicare în cazul în care paralizia cerebrală afectează abilitățile de comunicare. De asemenea, bunele practici includ organizarea de pauze frecvente, permiterea participării persoanelor de sprijin și discutarea nevoilor inculpaților sau suspecților.¹²³

- **Surditatea sau deficiența de auz**

Surditatea/deficiența de auz este incapacitatea completă sau aproape incompletă de a auzi. Persoanele surde comunică în diferite moduri. Unele persoane din cadrul comunității surzilor nu consideră surditatea ca fiind o dizabilitate, ci se consideră un grup minoritar cultural și lingvistic.¹²⁴

Posibilele adaptări rezonabile sunt furnizarea de interpreți în limbajului semnelor, permiterea prezenței unei persoane de sprijin, orientarea cu fața spre persoanele surde sau cu deficiențe de auz, menținerea contactului vizual și acordarea timpului necesar pentru a răspunde.¹²⁵ Alte bune practici posibile implică alegerea unei încăperi liniștite, cu iluminare bună, permiterea utilizării buclei de inducție (sistem de sunet) sau scrierea informațiilor și a indicațiilor. Atunci când judecătorul și ceilalți profesioniști din instanță vorbesc, aceștia nu trebuie să țipe sau să exagereze cu gesturile mâinilor sau cu expresiile faciale, dar trebuie să vorbească într-un ritm constant, să facă o mică pauză după fiecare propoziție pentru a permite traducerea, să se uite la persoana surdă/cu deficiențe de auz și să folosească propoziții complete. Este important de reținut că nu există un limbaj universal al semnelor, dar există multe limbaje naționale ale semnelor. Din acest motiv, este important să fiți conștienți de limba vorbită de persoana respectivă.¹²⁶

Adaptările rezonabile pot include și folosirea unor informări sub forma unor audiobook-uri. Inculpatul nevăzător poate fi informat asupra tuturor drepturilor recunoscute de lege și prin audierea unui material care cuprinde toate aceste mențiuni relevante, urmând ca organul judiciar să procedeze la explicarea chestiunilor auzite, dar neînțelese de persoana acuzată.

- **Surdocecitate**

¹²² UK's Equal Treatment Bench Book, 403.

¹²³ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.5.

¹²⁴ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.6.

¹²⁵ Ibidem. secțiunea 7.6.

¹²⁶ UK's Equal Treatment Bench Book, 421-424.

Surdocecitatea constă în pierderea vederii și a auzului. Surdocecitatea variază de la o persoană la alta. De exemplu, unele persoane pot să nu vadă deloc și să aibă deficiențe de auz, iar alte persoane pot fi deficient de auz, dar cu o oarecare vedere. De asemenea, unele persoane se pot confrunta cu pierderea completă sau aproape completă a ambelor.¹²⁷

Persoanele cu surdocecitate pot avea nevoie de prezența unor interpreți experți în limbajul tactil al semnelor.¹²⁸

- **Disocierea**

Disocierea este o modalitate prin care mintea face față unui stres prea mare și poate fi legată de o traumă sau de o problemă de sănătate mintală sau poate fi un efect secundar al alcoolului sau al medicamentelor. Persoanele care se confruntă cu disocierea se simt detașate de corpul lor și de lumea din jurul lor. Acest sentiment poate dura de la câteva ore până la luni. Persoanele pot fi să nu își amintească informații despre ele însele sau pot experimenta lumea ca fiind încheșată sau ireală. Acestea pot avea impresia că își văd emoțiile din exterior sau se pot simți deconectate de corpul lor. De asemenea, ele pot trece prin exprimări ale diferitor părți ale personalității lor, pot folosi nume diferite sau își pot schimba identitatea. Persoanele care au experiențe regulate de disociere pot fi diagnosticate cu o tulburare disociativă.¹²⁹

Adaptările rezonabile pot consta în înregistrarea probelor atunci când persoana nu se confruntă cu disocierea, furnizarea unui intermediar, permiterea unei persoane de sprijin și permiterea persoanei să depună mărturie în mai multe identități diferite.¹³⁰

- **Demență sau Alzheimer's**

Demența nu este o boală specifică, ci un ansamblu de simptome cauzate de tulburări care afectează creierul. Alzheimer este una dintre formele de demență. Demența are impact asupra gândirii, memoriei, comportamentului, conștiinței spațio-vizuale, simțurilor și capacității de a îndeplini sarcinile zilnice.¹³¹

Demența poate afecta oamenii în moduri diferite și cu intensitate diferită. Din acest motiv, bunele practici constau în evaluarea fiecărei situații și în stabilirea ajustărilor ținând seama de tipul specific de demență și de circumstanțele personale ale pârâtului. Exemple de adaptări rezonabile sunt acordarea de pauze regulate, permiterea participării la audiere a unei persoane de sprijin și adaptarea ritmului și a tonului de vorbire.¹³² Posibilele adaptări în cazul Alzheimer implică asigurarea unui intermediar, permiterea prezenței unei persoane de sprijin în cadrul audierii și înregistrarea probelor atunci când persoana este lucidă.¹³³

- **Sindromul Down**

¹²⁷ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.7.

¹²⁸ Ibidem. secțiunea 7.7.

¹²⁹ Ibidem. 407.

¹³⁰ Ibidem. 407-408.

¹³¹ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.10.

¹³² Ibidem. secțiunea 7.10.

¹³³ UK's Equal Treatment Bench Book, 395-396.

Sindromul Down este o afecțiune genetică care are ca rezultat un cromozom în plus. Sindromul Down este caracterizat de o serie de efecte caracteristice, fizice, de sănătate și de dezvoltare. O caracteristică comună a Sindromului Down este un anumit grad de dizabilitate intelectuală.¹³⁴

Unele persoane cu Sindromul Down pot avea nevoie de ajustări de comunicare, cum ar fi utilizarea de ajutoare de comunicare sau ajutorul unei persoane de sprijin.¹³⁵

- **Dislexia**

Dislexia se manifestă ca o dificultate la citire, scriere și ortografie. Provocările de bază ale dislexiei sunt procesarea rapidă a informațiilor bazate pe limbaj și memoria slabă pe termen scurt și de lucru. Până la vârsta adultă, multe persoane s-au echipat cu strategii de adaptare care le permit să facă față situațiilor în care întâmpină dificultăți. De asemenea, unele persoane se pot baza pe tehnologie pentru multe aspecte ale vieții lor cotidiene.¹³⁶

Se pot face diverse adaptări rezonabile în toate etapele procedurii. Înainte de audiere, instrucțiunile orale pot fi urmate de indicații și reamintiri scrise. Instrucțiunile se dau într-un limbaj simplu, prin mijloace electronice, iar în cazul indicațiilor scrise, stilul de formatare trebuie să fie clare (de exemplu, cel puțin 12 dimensiunea caracterelor, spațiere mare, hârtie colorată). În timpul audierii, persoanele cu dislexie ar putea avea nevoie de pauze regulate, de explicații clare, de întrebări unice, de timp pentru a se gândi la informații și de posibilitatea de a adresa întrebări și clarificări. În general, nu ar trebui să se aștepte de la ele să dea detalii foarte precise sau să rețină totul, iar eventualele neînțelegeri nu ar trebui să fie considerate ca fiind evazive și inconsecvente.¹³⁷

- **Tulburări de alimentație**

Tulburările de alimentație se caracterizează printr-o atitudine anormală față de mâncare care afectează obiceiurile și comportamentele alimentare. Tulburările de alimentație sunt adesea legate de anxietate, depresie sau tulburări obsesiv-compulsive. Există diferite tipuri de tulburări de alimentație, inclusiv anorexia nervoasă, bulimia, tulburarea de alimentație compulsivă și EDNOS (tulburări de alimentație nespecificate altfel). În timpul unui proces, persoanele cu o tulburare de alimentație pot părea obosite, neinteresate sau pot avea dificultăți în a se concentra.¹³⁸

Adaptările rezonabile pot include pauze frecvente, prânz la orele convenite și evitarea comentariilor privind aspectul fizic al persoanei.¹³⁹

- **Halucinații**

Halucinațiile constau în experiența de a vedea, auzi, mirosi sau simți lucruri care nu există în afara minții lor. Halucinațiile pot apărea la persoanele cu schizofrenie, tulburare bipolară,

¹³⁴ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.9.

¹³⁵ Ibidem. secțiunea 7.9.

¹³⁶ UK's Equal Treatment Bench Book, 409-410.

¹³⁷ Ibidem. 411-412.

¹³⁸ Ibidem. 413-414.

¹³⁹ Ibidem. 415.

demență, Alzheimer, Parkinson sau sindromul Charles Bonnet, dar și ca o consecință a consumului de droguri, a sevrajului de alcool, a oboselii extreme sau a doliului recent. Auzul vocilor este un simptom recunoscut al schizofreniei, al tulburării bipolare și al demenței. Halucinațiile vizuale sunt, de asemenea, frecvente în cazul schizofreniei și al Parkinson.¹⁴⁰

În cazul în care persoana are halucinații în timpul audierii, este important să se analizeze dacă este posibil să continue. În cazul în care audierea continuă, posibilele ajustări constau în adoptarea unei maniere calme, permițând ca mărturiile să fie prezentate în spatele unor ecrane sau în alt moment, concentrându-se asupra unei singure întrebări la un moment dat și repetând întrebările. Alte soluții sunt utilizarea unui intermediar și a probelor în scris.¹⁴¹

Adaptările rezonabile includ pauze mai mari și zile mai scurte, punerea la dispoziție a apei și accesul ușor la toalete.¹⁴²

- **Dizabilitate intelectuală**

Dizabilitatea intelectuală se caracterizează prin limitări semnificative ale funcționării intelectuale și ale comportamentelor adaptative. Există diferite tipuri și grade de dizabilitate intelectuală. Persoanele cu dizabilități intelectuale pot avea dificultăți în comunicare, în interacțiunea cu alte persoane și în a trăi independent. Persoanele cu dizabilități intelectuale au nevoie de mai mult timp pentru a înțelege informațiile vorbite și scrise și pot avea dificultăți în înțelegerea instrucțiunilor sau a conceptelor abstracte. De asemenea, acestea pot avea probleme legate de capacitatea lor de atenție și de memorie și pot obosi ușor.¹⁴³

- **Dizabilități de învățare**

Dizabilitatea de învățare este o afecțiune pe tot parcursul vieții, dobândită înainte, în timpul sau imediat după naștere, care afectează dezvoltarea intelectuală. Nu trebuie confundat cu "dificultățile specifice de învățare", cum ar fi dislexia. Dificultatea de învățare poate fi ușoară, moderată sau severă. Persoanele cu tulburări de învățare au dificultăți în a înțelege și a reține informații noi sau complicate, în a învăța noi abilități și în a generaliza orice învățare la alte situații. Unele persoane nu sunt capabile să citească sau au dificultăți de vorbire, iar unele persoane ar putea avea, de asemenea, probleme în îndeplinirea sarcinilor zilnice.¹⁴⁴

Există o gamă largă de adaptări rezonabile posibile în cazul inculpaților sau suspectilor cu dizabilități de învățare. În timpul audierii, pot exista ajustări, inclusiv o vizită la instanță/tribunal înainte de începerea procesului, videoconferințe, pauze frecvente, utilizarea unui intermediar, un limbaj simplu, mijloace de comunicare și explicații suplimentare privind contextul și procedura. Chiar și la evaluarea probelor, ar trebui să se țină seama de dizabilitatea de învățare a persoanei. O altă bună practică este utilizarea limbii

¹⁴⁰ Ibidem. 419.

¹⁴¹ Ibidem. 419.

¹⁴² Ibidem. 246.

¹⁴³ Ibidem. 427.

¹⁴⁴ Ibidem. 429.

Makaton și prezența unui interpret care o cunoaște. Makaton este un program de limbaj care permite persoanelor cu dificultăți de comunicare să se exprime în mod independent.¹⁴⁵

- **Dizabilități psihosociale**

Dizabilitățile psihosociale pot include tulburări de dispoziție (de exemplu, depresie, depresie postnatală, tulburare bipolară), tulburări de anxietate (de exemplu, fobii, atacuri de panică, anxietate socială și generală, tulburări obsesiv-compulsive) și tulburări psihotice (de exemplu, schizofrenie, unele forme de tulburare bipolară). Dizabilitățile psihice pot afecta modul în care persoanele gândesc, simt și interacționează.¹⁴⁶

Este important să nu stigmatizăm problemele de sănătate mintală și să fim conștienți de faptul că acestea pot fi doar episodice. Ajustările posibile pot fi diverse și depind de problema specifică și de ceea ce poate determina sau provoca o reacție din partea persoanei respective. Exemple de adaptări posibile sunt: acordarea de pauze regulate, limitarea numărului de persoane în sala de judecată, permiterea unei amânări din motive medicale, permiterea videoconferinței, stabilirea unor reguli mai specifice pentru interogatoriu, acordarea de timp suplimentar pentru a răspunde și oferirea de reasigurări dacă este necesar.¹⁴⁷

- **Epilepsie**

Epilepsia este o tulburare neurologică caracterizată prin crize epileptice. Există mai multe tipuri de crize și persoanele pot experimenta epilepsia în diverse moduri, în funcție de partea creierului afectată. Unele crize pot dura câteva secunde (petit-mal sau absența crizelor) și pot determina persoana să se oprească, să-și fixeze privirea, să clipească sau să privească vag. Unele convulsii pot dura câteva minute (convulsii grand-mal sau tonico-clonice) și pot provoca pierderea cunoștinței, rigiditatea corpului și spasme. După aceste convulsii, persoanele suferă de obicei o perioadă de somnolență, confuzie și dureri de cap. La unele persoane, stresul și anumite lumini intermitente pot declanșa convulsii.¹⁴⁸

Adaptările rezonabile includ furnizarea unui scaun sigur și încercarea de a reduce stresul din mediul sălii de judecată. În caz de fotosensibilitate, trebuie evitate luminile intermitente sau iluminatul cu benzi fluorescente. Cunoștințele generale despre cum să te porți în cazul unei convulsii tonico-clonice pot fi foarte utile pentru a menține persoana în siguranță și a evita situațiile de panică. În caz de convulsii, obiectele dăunătoare din apropierea persoanei trebuie îndepărtate și trebuie pusă o pernă sub capul acesteia. În timpul convulsiilor, persoana nu trebuie imobilizată sau mișcată decât în caz de pericol imediat și nu trebuie să i se pună nimic în gură. Atunci când convulsiile se opresc, persoana trebuie așezată în poziția de recuperare (adică pe o parte).¹⁴⁹

- **Dizabilități motorii**

¹⁴⁵ Ibidem. 430-432.

¹⁴⁶ Australian Disability Access Book, secțiunea 7.11.

¹⁴⁷ UK's Equal Treatment Bench Book, 434-435.

¹⁴⁸ Ibid. 415-416.

¹⁴⁹ Ibid. 415-416.

Dizabilitatea motorie poate depinde de afectarea unuia sau ambelor membre inferioare, superioare sau a spatelui, de slăbiciunea musculară generală, de o anumită boală (ex. scleroză laterală amiotrofică) sau de o leziune. Persoanele cu dizabilități motorii pot folosi obiecte de sprijin precum baston, cârje sau un fotoliu rulant.¹⁵⁰

În cazul unui inculpat cu mobilitate redusă, accesibilitatea sălii de judecată este esențială. Intrarea și traseul către sala de judecată trebuie să fie accesibile, precum și traseul către și de la boxa martorilor. De asemenea, sala de judecată trebuie să prezinte amenajări adecvate, toalete accesibile și proceduri sigure în caz de incendiu sau atunci când lifturile nu pot fi utilizate. În plus, utilizatorii de fotoliu rulant ar trebui să aibă posibilitatea să ocupe un loc din care să vadă bine judecătorul și avocații. În cele din urmă, inculpatul nu trebuie să fie obligat să se ridice în picioare pentru judecător, iar dispozitivele sale ajutătoare nu trebuie atinse sau mutate fără consimțământul său.¹⁵¹ Dacă persoana suferă de o afectare a membrelor superioare, ar putea avea nevoie de ajutor la deschiderea ușilor, consumul apei, manevrarea obiectelor și răsfoirea paginilor. De asemenea, persoanei trebuie să i se permită să stea într-o poziție confortabilă, fără să se răsucescă.

- **Scleroză multiplă**

Scleroza multiplă este o boală care afectează nervii din creier și măduva spinării. Aceasta cauzează probleme cu mișcarea mușchilor, cu echilibrul și cu vederea. Există diferite tipuri de scleroză multiplă, iar acestea pot afecta persoanele în moduri foarte diferite. Unele persoane se confruntă cu tipul recurent-remisiv, care constă într-un episod de scurtă durată și perioade ulterioare fără simptome. Alte persoane se confruntă cu tipul secundar progresiv de scleroză multiplă care se poate deteriora rapid.¹⁵²

Simptomele sclerozei multiple variază foarte mult, iar consultarea persoanei este o modalitate eficientă de a înțelege nevoile individuale și de a înțelege ajutorul și asistența suplimentară care ar trebui să îi fie oferite. În general, adaptările rezonabile pentru un inculpat sau suspect cu scleroză multiplă sunt pauzele frecvente, zilele mai scurte, punerea la dispoziție a apei și utilizarea unui ventilator sau a aerului condiționat, deoarece căldura extremă poate provoca o recidivă. În cazul în care persoana are o mobilitate redusă, ar trebui să se aplice aceleași ajustări rezonabile descrise în secțiunea privind deficiențele de mobilitate.¹⁵³

- **Evitarea patologică a cererii**

Evitarea patologică a cererii (PDA) constă în evitarea într-o măsură extremă a cererilor și așteptărilor cotidiene. Persoanele cu PDA au, de obicei, o nevoie de control care este adesea legată de anxietate. Aceste persoane pot avea dificultăți cu cererile implicite mai mici în cadrul unor cereri explicite mai mari, cu cerințele de timp și de păstrare a timpului, cu planificarea în avans, cu așteptările și cu laudele. Unele persoane se pot confrunța, de asemenea, cu probleme cu cererile interne, cum ar fi așteptările și dorințele personale sau

¹⁵⁰ Ibid. 437.

¹⁵¹ Ibid. 437-428.

¹⁵² Ibidem. 439-440.

¹⁵³ Ibidem. 440.

cererile corporale. O caracteristică distinctivă a persoanei cu PDA este utilizarea strategiilor sociale pentru a evita cererile. Societatea PDS spune că există o ierarhie a abordărilor de evitare. În primul rând, persoana face încercări de a distrage atenția, de a găsi scuze și de a amâna; apoi, persoana simte o incapacitate fizică cu o reducere a conversațiilor semnificative și retragere în fantezie; apoi există o fază de preluare a controlului în care există o conformare completă, dar o cedare ulterioară; în cele din urmă, persoana experimentează panica însoțită de agitație, agresivitate, izolare, fugă, automutilare.¹⁵⁴

Problema procedurilor juridice este că acestea sunt pline de cereri directe și indirecte și sunt caracterizate de o puternică incertitudine. Posibilele adaptări rezonabile sunt încercarea de a reduce incertitudinea printr-o explicație a diferitelor etape și cereri, de a nu acorda multe sarcini simultane și de a face cererile mai indirecte. În plus, judecătorul poate explica motivele care stau la baza termenelor limită sau, acolo unde este posibil, poate oferi individului o anumită autonomie și flexibilitate. Pauzele regulate și răbdarea atunci când persoana refuză să facă ceva sunt, de asemenea, utile.¹⁵⁵

- **Mania persecuției**

Paranoia constă în convingeri nefondate că alte persoane intenționează să îi facă rău unui individ. Iluziile sunt gânduri paranoice. Paranoia are o gamă de severitate, iar cele mai grave forme constau în mania persecuției. Persoanele cu mania persecuției au convingeri paranoice puternice și niciun fapt sau motiv nu poate schimba gândirea persoanei. Aceasta este o formă de psihoză. Persoanele ar putea experimenta deliruri persecutorii tot timpul sau doar ocazional, atunci când sunt stresate. Acestea pot fi legate de unele probleme grave de boli mintale, cum ar fi tulburarea delirantă, schizofrenia și tulburarea bipolară.¹⁵⁶

Este important să se evite ignorarea dovezilor persoanei doar pentru că acestea sunt rezultatul iluziilor. Într-adevăr, există iluzii foarte specifice -de exemplu, o iluzie care privește doar o anumită persoană- și gravitatea iluziilor poate varia. Din acest motiv, ponderea dovezilor venite din partea persoanei ar trebui să fie evaluată de la caz la caz. Există, de asemenea, unele indicații pentru a răspunde la o iluzie în timpul unui proces. Judecătorul și ceilalți profesioniști din domeniul juridic trebuie să asculte persoana, să nu conteste delirul și să nu se implice în delir sau să încerce să folosească logica pentru a-l schimba. Aceștia trebuie să se concentreze pur și simplu pe elementele care sunt verificabile și să fie atenți la limbajul corpului și la modul de comunicare.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Ibidem. 446-447.

¹⁵⁵ Ibidem. 447-448.

¹⁵⁶ Ibidem. 448-449.

¹⁵⁷ Ibidem. 449-450.

D. Jurisprudență relevantă a Curții Europene a Drepturilor Omului – persoane private de libertate

În condițiile unei jurisprudențe unitare și extrem de previzibile, legea națională nu reglementează modul sau criteriile în baza cărora unei persoane cu dizabilități i se pot acorda condițiile personalizate de detenție la primirea în penitenciar. În mai multe situații în care au fost încarcerate persoane cu dizabilități, în funcție de evaluarea făcută la încarcerare, s-a încercat crearea unor minime condiții, însă tot prin raportare la baza materială existentă.

Având în vedere jurisprudența CEDO, ar trebui elaborat și pus în aplicare un mecanism practic de identificare a dizabilităților și a nevoilor și barierelor individuale la începutul executării unei pedepse privative de libertate, asigurându-se că sunt luate toate măsurile necesare pentru ca persoana cu dizabilități să execute pedeapsa în condiții de legalitate, fără existența riscului de a fi supusă unor tratamente degradante.

Indiferent de domiciliul persoanei condamnate, dacă aceasta este o persoană cu dizabilități, pe baza evaluării, ANP ar trebui să stabilească acea unitate de detenție care oferă condiții personalizate de detenție, urmând ca la nivelul acestei unități să i se comunice în formatul pe care îl înțelege toate drepturile și obligațiile pe care le are în calitate de persoană condamnată.

Administrația locului de detenție implicată în identificarea dizabilității, trebuie să stabilească dacă persoana condamnată are o dizabilitate și nevoile aferente și să ofere asistență, adaptări și sprijin încă de la înmatricularea în penitenciar.

Acești actori trebuie să primească o formare adecvată pentru aceste îndatoriri și pentru a putea să identifice din timp dizabilitatea și evitarea unei încarcerări care să constituie tortură sau tratament degradant.

- Grimailovs împotriva Letoniei¹⁵⁸, 2013, pct. 150; Yunusova și Yunusov împotriva Azerbaidjan¹⁵⁹, 2016, pct. 138)

Detalii despre situația de fapt - Grimailovs împotriva Letoniei: Reclamantul, un deținut cu o afecțiune spinală preexistentă, a susținut că a fost agresat de poliție în timpul arestării și că condițiile de detenție și îngrijirea medicală oferite au fost inadecvate, ceea ce a dus la deteriorarea sănătății sale.

Detalii despre situația de fapt - Yunusova și Yunusov împotriva Azerbaidjan: Reclamanții, care sufereau de afecțiuni grave de sănătate, au susținut că detenția lor continuă, fără îngrijire medicală suficientă, le-a agravat starea de sănătate. Doamna Yunusova suferea de hepatită C, diabet și alte condiții medicale, în timp ce domnul Yunusov se confrunta cu hipertensiune arterială cronică. Solicitanții s-au plâns de condițiile proaste din detenție, menționând încălzirea insuficientă, hrana și medicamentele inadecvate și refuzul cererilor

¹⁵⁸ Cauza Grimailovs împotriva Letoniei, disponibilă, în limba engleză, la: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-121610%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-121610%22]})

¹⁵⁹ Cauza Yunusova și Yunusov împotriva Azerbaidjan, disponibilă, în limba engleză, la: [http://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-163330%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-163330%22]})

de examinări medicale de către doctorii aleși de ei. În plus, doamna Yunusova a raportat că a fost supusă atât violenței verbale, cât și fizice din partea unui gardian și a unui coleg de celulă.

Art. 3 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului¹⁶⁰ nu poate fi interpretat în sensul că prevede o obligație generală de a pune în libertate din motive de sănătate o persoană încarcerată sau de a o transfera la un spital public, chiar dacă aceasta suferă de o boală deosebit de greu de tratat.

Totuși, această dispoziție obligă statul să se asigure că persoanele private de libertate sunt deținute în condiții compatibile cu respectarea demnității umane, că modul și metoda de executare a măsurii nu le supun unor adversități sau dificultăți de o intensitate care depășesc nivelul inevitabil de suferință inerent detenției și că, având în vedere cerințele practice ale detenției, sănătatea și bunăstarea lor sunt asigurate în mod corespunzător, de exemplu prin acordarea asistenței medicale necesare.

- Enea împotriva Italiei¹⁶¹, 2009, pct. 58

Detalii despre situația de fapt: Solicitantul, care folosește un scaun rulant din cauza unor stări de sănătate, a contestat condițiile detenției sale sub regimul special. El a susținut, în special, că starea sa de sănătate era incompatibilă cu regimul penitenciar special la care a fost supus, că regimul în cauză i-a încălcat dreptul la respectarea vieții sale de familie și a corespondenței sale și că nu i-a fost garantat dreptul la o instanță pentru a contesta prelungirea acestui regim. Curțile italiene au respins inițial cererile sale de suspendare a executării pedepsei pe motive de sănătate, afirmând că starea sa era gestionată corespunzător în cadrul secției spitalicești a închisorii. După mai multe cereri și evaluări medicale, instanța l-a plasat în arest la domiciliu în octombrie 2008 din cauza deteriorării stării sale de sănătate în urma unei intervenții chirurgicale pe creier.

Condițiile de detenție ale unei persoane bolnave trebuie să asigure protecția sănătății acesteia, ținând seama de cerințele obișnuite și rezonabile ale detenției. Deși articolul 3 din Convenție nu poate fi interpretat în sensul că prevede o obligație generală de a elibera deținuții sau de a-i plasa într-un spital civil, chiar dacă suferă de o boală deosebit de dificil de tratat, acesta impune totuși statului obligația de a proteja bunăstarea fizică a persoanelor private de libertate. Astfel, în condiții deosebit de grave, pot apărea situații în care buna administrare a justiției penale impune adoptarea unor căi de atac sub forma unor măsuri umanitare.

¹⁶⁰ Articolul 3 - Interzicerea torturii: Nimeni nu poate fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante.

¹⁶¹ Cauza Enea împotriva Italiei, , disponibilă, în limba engleză, la:
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-94072%22%5D%7D>

- Serifis împotriva Greciei¹⁶², 2006, pct. 34-36

Detalii despre situația de fapt: Solicitantul, care suferă de scleroză multiplă și paralizie a mâinii stângi din cauza unui accident de trafic, a fost deținut în Penitenciarul Korydallos începând cu iulie 2002. În ciuda gravității stării sale, care necesită îngrijiri medicale specializate și multidisciplinare, solicitantul a întâmpinat întârzieri semnificative în primirea unui tratament medical adecvat în timpul detenției. Cererile sale pentru eliberare condiționată și transfer într-un spital specializat au fost respinse în mod repetat, iar în primii doi ani de detenție, a beneficiat doar de îngrijiri medicale sporadice în secția spitalicească a închisorii. Abia în vara anului 2004 a început să primească un tratament adecvat, inclusiv fizioterapie regulată.

Curtea a constatat că, în pofida gravității bolii de care suferea reclamantul (paralizie și scleroză multiplă), autoritățile au târăgănat, în timpul detenției sale, acordarea asistenței medicale care corespundea nevoilor sale reale, ceea ce l-a supus unor adversități sau dificultăți de o intensitate peste limita inevitabilă de suferință inerentă detenției, cu încălcarea art. 3 din Convenție.

- Holomiov împotriva Moldovei¹⁶³, 2006, pct. 117-122

Detalii despre situația de fapt: În timpul detenției sale, reclamantul a suferit de mai multe afecțiuni medicale grave, inclusiv hepatită cronică, insuficiență renală și alte tulburări urologice și psihologice. În ciuda numeroaselor recomandări pentru intervenții chirurgicale de urgență și îngrijire specializată, tratamentul medical oferit în închisoare a fost inadecvat și sporadic. Cererile reclamantului pentru tratament medical adecvat și transfer la spitale specializate au fost adesea respinse sau întârziate, ceea ce a dus la o deteriorare a stării sale de sănătate.

Curtea a subliniat că problema esențială pentru evaluarea sa nu a fost lipsa asistenței medicale în general, ci mai degrabă lipsa unei asistențe medicale corespunzătoare stării specifice a reclamantului. În speță, Curtea a arătat în special că reclamantul, deși suferea de boli renale grave care implicau riscuri grave pentru sănătatea sa, a fost deținut timp de aproape 4 ani fără asistență medicală corespunzătoare.

Prin urmare, Curtea a constatat că suferința reclamantului a constituit un tratament inuman și degradant în sensul art. 3 din Convenție.

- Mozer împotriva Republicii Moldovei și Rusiei¹⁶⁴, 2016, pct. 183

¹⁶² Cauza Serifis împotriva Greciei, disponibilă, în limba franceză, la: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22FRE%22%5D,%22appno%22:%5B%2227695/03%22%5D,%22documntcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-77815%22%5D%7D>

¹⁶³ Cauza Holomiov împotriva Moldovei, disponibilă, în limba engleză, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77850%22%5D%7D>

¹⁶⁴ Cauza Mozer împotriva Republicii Moldovei și Rusiei, disponibilă, în limba engleză, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-161055%22%5D%7D>

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul a fost încarcerat în diferite centre de detenție din Transnistria, suferind de astm bronșic cronic și alte probleme de sănătate grave. În ciuda numeroaselor cereri pentru tratament specializat și transfer în spitale civile, acesta a fost menținut în condiții precare, cu lipsa îngrijirilor medicale adecvate pentru afecțiunile sale severe. A fost transferat între mai multe centre de detenție, fiecare având condiții inadecvate, cum ar fi supraaglomerarea, lipsa ventilației, igienă precară și absența personalului medical specializat. La un moment dat, starea sa de sănătate s-a agravat semnificativ, iar medicii au recomandat transferul său într-un spital specializat. Cu toate acestea, cererile de transfer și îmbunătățire a condițiilor au fost respinse sau ignorate, iar reclamantul a continuat să sufere de crize de astm și alte complicații.

În unele cauze, refuzul nejustificat de a transfera o persoană privată de libertate într-un spital civil pentru tratament, în cazul în care specialiștii și echipamentele necesare pentru tratament nu existau în penitenciar, poate constitui o încălcare a art. 3.

- Dorneanu împotriva României¹⁶⁵, 2017, pct. 93-100

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul își ispășea o pedeapsă în timp ce suferea de cancer de prostată avansat, cu un prognostic slab. Condiția sa medicală, incluzând metastaze osoase și o deteriorare severă, făcea extrem de dificil pentru el să suporte condițiile de detenție.

În legătură cu o persoană privată de libertate care, la momentul primirii în penitenciar, suferea deja de o boală cu un prognostic fatal pe termen scurt, Curtea a arătat că, pe măsură ce progresa boala reclamantului, acestuia îi era imposibil să o suporte într-un mediu penitenciar.

Astfel, Curtea a considerat că autorităților naționale le revenea responsabilitatea de a lua măsuri speciale în această privință din motive umanitare. Totuși, întrucât autoritățile naționale nu au acordat atenția cuvenită caracterului adecvat și necesar al menținerii măsurii privative de libertate față de reclamant, Curtea a constatat o încălcare a art. 3 (a se vedea, de asemenea, Gülay Çetin împotriva Turciei, 2013, pct. 114-125).

- Iacov Stanciu împotriva României¹⁶⁶, 2012, pct. 180-186

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul, condamnat la 12 ani și 6 luni de închisoare în 2002 și eliberat condiționat în 2011, a contestat condițiile de detenție din penitenciarele Ploiești, Mărgineni, București-Rahova și Jilava, afirmând supraaglomerare severă, igienă

¹⁶⁵ Cauza Dorneanu împotriva României, disponibilă, în limba engleză, la: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-179193%22%5D%7D>

¹⁶⁶ Cauza Iacov Stanciu împotriva României, disponibilă, în limba română, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-123577%22%5D%7D>

precară, și lipsa activităților și asistenței medicale adecvate. Reclamantul s-a plâns că a dezvoltat o serie de boli cronice și grave în cursul detenției sale.

Curtea a constatat că condițiile de detenție la care a fost expus reclamantul au constituit tratamente inumane și degradante, respectiv o încălcare a art. 3 din Convenție. În special, Curtea nu a ajuns la convingerea că reclamantul a beneficiat de asistență medicală corespunzătoare în timpul detenției sale. Nu s-a alcătuit un dosar cuprinzător cu privire la starea sa de sănătate sau la tratamentul prescris și aplicat. Astfel, nu a fost posibilă supravegherea periodică și sistematică a stării sale de sănătate. Nu s-a stabilit o strategie terapeutică cuprinzătoare pentru vindecarea afecțiunilor sale ori prevenirea agravării lor. Prin urmare, sănătatea reclamantului s-a deteriorat grav de-a lungul anilor.

- Z.H. împotriva Ungariei¹⁶⁷, 2012, pct. 29; Grimailovs împotriva Letoniei, 2013, pct. 151, cu trimiteri suplimentare

Detalii despre situația de fapt - Z.H. împotriva Ungariei: Reclamant cu dizabilități profunde, inclusiv surditate și o dizabilitate intelectuală de grad mediu. Arestat în aprilie 2011 pentru jaf, reclamantul, care era analfabet și comunica într-o formă nestandard de limbaj semnelor, s-a confruntat cu dificultăți în a înțelege și a participa la procedurile legale. În timpul detenției sale, a susținut că condițiile au fost inadecvate și a fost maltratată de alți deținuți. Deși s-au implementat măsuri speciale pentru a-i răspunde nevoilor, eficacitatea acestora a fost contestată. În ciuda faptului că i s-a oferit un interpret în limbajul semnelor, reclamantul a argumentat că limbajul semnelor al interpretului era diferit de al său, afectându-i capacitatea de a înțelege acuzațiile și procesul legal.

În ceea ce privește tratamentul aplicat persoanelor cu dizabilități, Curtea a considerat că autoritățile, când decid privarea de libertate a unei persoane cu dizabilități și menținerea sa în detenție, ar trebui să dea dovadă de o atenție deosebită în ceea ce privește garantarea condițiilor corespunzătoare nevoilor speciale care rezultă din dizabilitatea sa.

- Price împotriva Regatului Unit¹⁶⁸, 2001, pct. 25-30

Detalii despre situația de fapt: Reclamanta, persoană cu dizabilități severe fizice și probleme renale, a fost arestată și a fost inițial ținută într-o celulă de la secția de poliție care nu era adaptată necesităților sale, fiind nevoită să suporte disconfort, frig și probleme de inaccesibilitate. Deși a fost transferată într-o unitate medicală a închisorii, care avea facilități mai adecvate, s-a confruntat cu dificultăți legate de lipsa suportului adecvat pentru nevoile sale de igienă personală și intimitate, inclusiv expunerea necorespunzătoare și întâzieri în asistență. Condițiile, inclusiv controlul inadecvat al temperaturii și lipsa accesibilității, au fost considerate degradante și insuficiente pentru persoanele cu dizabilități severe în

¹⁶⁷ Cauza Z.H. împotriva Ungariei, disponibilă, în limba engleză, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-114276%22%5D%7D>

¹⁶⁸ Cauza Price împotriva Regatului Unit, disponibilă, în limba engleză, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59565%22%5D%7D>

detenție.

Curtea a constatat că a constituit un tratament degradant, contrar art. 3 din Convenție, deținerea unei persoane cu handicap grav în condiții în care aceasta suferea de frig, risca să dezvolte escare deoarece patul era prea tare sau inaccesibil și putea să meargă la toaletă ori să își mențină igiena doar cu foarte mare greutate.

- D.G. împotriva Poloniei¹⁶⁹, 2013, pct. 177

Detalii despre situația de fapt: Solicitantul a fost diagnosticat cu paraplegie în 2000. A fost condamnat la opt ani de închisoare și a întâmpinat o serie de probleme de sănătate pe parcursul încarcerării sale. Când a fost reținut, s-a confruntat cu condiții inadecvate pentru dizabilitatea sa, inclusiv îngrijire medicală insuficientă și spații de trai nesanitare, prost adaptate. În ciuda eliberărilor temporare pentru tratamente medicale, inclusiv intervenții chirurgicale și fizioterapie continuă, solicitantul a suferit semnificativ din cauza incapacității sistemului penitenciar de a răspunde pe deplin nevoilor sale speciale. Plângerile sale privind condițiile de detenție au dus la multiple investigații și provocări legale, cu eliberarea sa temporară prelungită de mai multe ori din cauza problemelor de sănătate până la eliberarea finală în 2010.

Curtea a constatat că a constituit o încălcare a art. 3 deținerea unei persoane care era imobilizată în scaun cu roțile și care suferea de paraplegie și de o serie de alte probleme de sănătate în condiții în care nu beneficia de o aprovizionare nelimitată și continuă de absorbante și catetere pentru incontinență și nici de acces nerestricționat la duș, era lăsată în seama colegilor de cameră pentru asistența necesară și își putea păstra igiena doar cu foarte mare greutate.

- Zarzycki împotriva Poloniei¹⁷⁰, 2013, pct. 125

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul era un deținut cu dizabilități care avea ambele antebrațe amputate. Reclamantul a susținut că condițiile de detenție erau inadecvate pentru dizabilitatea sa, deoarece nu i s-a oferit îngrijirea specială necesară pentru a efectua sarcini de bază în mod independent și a întâmpinat întârzieri și dificultăți semnificative în obținerea protezelor, care s-au dovedit a fi insuficiente pentru nevoile sale. Autoritățile, însă, au susținut că reclamantul era în mare măsură autosuficient, primea asistența necesară din partea colegilor de celulă și că au făcut eforturi pentru a-i satisface nevoile, inclusiv facilitând procesul de obținere a protezelor și oferindu-i privilegii suplimentare, cum ar fi vizite familiale mai lungi și dușuri mai frecvente.

¹⁶⁹ Cauza D.G. împotriva Poloniei, disponibilă, în limba engleză, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-116410%22%7D>

¹⁷⁰ Cauza Zarzycki împotriva Poloniei, disponibilă, în limba engleză, la: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%7D%22appno%22:%5B%2215351/03%22%7D%22docum%22entcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%7D%22itemid%22:%5B%22001-117210%22%7D%7D>

Curtea a remarcat în special atitudinea proactivă a administrației penitenciarului față de reclamant (i s-au pus la dispoziție, gratuit, proteze mecanice de bază și i s-a acordat de asemenea o mică rambursare a costului protezelor biomecanice). Curtea a considerat astfel că autoritățile îi furnizaseră reclamantului asistența curentă și corespunzătoare pe care o justificau nevoile sale speciale. Prin urmare, Curtea a constatat că, deși o persoană privată de libertate cu antebrate amputate era mai vulnerabilă față de greutățile detenției, tratamentul aplicat reclamantului în prezenta cauză nu a atins pragul de gravitate care ar constitui un tratament degradant contrar art. 3 din Convenție.

- Vincent împotriva Franței¹⁷¹, 2006, pct. 103; a se vedea și Grimailovs împotriva Letoniei, 2013, pct. 157-162

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul, paraplegic în urma unui accident, a fost încarcerat în mai multe unități penitenciare din Franța. Inițial, încarcerat la Nanterre, a întâmpinat dificultăți din cauza lipsei amenajărilor adecvate pentru scaunul rulant, cum ar fi imposibilitatea de a utiliza facilitățile din celulă și faptul că a fost transportat într-un microbuz neadecvat stării sale de sănătate. Transferat la Fresnes, acesta a continuat să întâmpine dificultăți în ceea ce privește accesul la activități și facilități din cauza lipsei unor amenajări adecvate, ceea ce a dus la creșterea dependenței și a riscurilor în cazul unui incendiu. Deși Fresnes a înregistrat unele îmbunătățiri, problemele au persistat, inclusiv accesul limitat la activități și dificultăți în utilizarea instalațiilor sanitare. La Cergy-Pontoise, s-a confruntat din nou cu probleme similare, cu acces limitat la activități și un duș necorespunzător. În cele din urmă, a fost transferat la Meaux-Chauconin, un centru mai bine adaptat persoanelor cu dizabilități, unde nu a formulat nicio plângere.

Curtea a statuat că deținerea unei persoane cu dizabilități într-un penitenciar în care aceasta nu putea să se deplaseze și, în special, să iasă din camera sa în mod independent a constituit un tratament degradant.

- Arutyunyan împotriva Rusiei¹⁷², 2012, pct. 77

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul, înainte de arestare, avea multiple condiții medicale grave, inclusiv diabet, insuficiență renală și diverse complicații din urma unor intervenții chirurgicale anterioare. A fost reținut într-o unitate care nu avea facilități adecvate pentru dizabilitățile sale. Facilitatea, care nu avea lift, i-a impus să urce și să coboare patru etaje de mai multe ori pe săptămână pentru tratamente medicale, inclusiv sesiuni complicate de hemodializă. În ciuda numeroaselor plângeri și cereri de transfer la o

¹⁷¹ Cauza Vincent împotriva Franței, disponibilă, în limba franceză, la:

<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22FRE%22%5D,%22appno%22:%5B%226253/03%22%5D,%22documntcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-77641%22%5D%7D>

¹⁷² Cauza Arutyunyan împotriva Rusiei, disponibilă, în limba engleză, la:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108397%22%5D%7D>

unitate medicală specializată, starea sa de sănătate s-a deteriorat semnificativ din cauza îngrijirii inadecvate și a dificultăților fizice cauzate de condițiile de detenție.

Curtea a constatat în special că, timp de aproape 15 luni, reclamantul, care era o persoană cu dizabilități și depindea de un scaun cu roțile pentru mobilitate, a fost obligat de cel puțin 4 ori pe săptămână să urce și să coboare pe scări 4 etaje în drum spre și dinspre proceduri medicale îndelungate, complicate și obositoare, vitale pentru sănătatea sa, ceea ce i-a cauzat, fără îndoială, dureri inutile și l-a expus unui risc nerezonabil de afectare gravă a sănătății sale.

- Engel împotriva Ungariei¹⁷³, 2010, pct. 27 și 30; a se vedea și Helhal împotriva Franței¹⁷⁴, 2015, pct. 62; Topekhin împotriva Rusiei¹⁷⁵, 2016, pct. 86

Detalii despre situația de fapt - Engel împotriva Ungariei: Reclamantul a devenit paralizat și incontinent în urma unei răni grave suferite. În ciuda dizabilității sale fizice severe, penitenciarul nu a oferit asistența adecvată, inclusiv un scaun de baie corespunzător, condiții de transport adecvate și ajutor pentru nevoile personale de bază. Reclamantul era dependent de colegii de cameră pentru ajutor în utilizarea toaletei, baie și îmbrăcăminte. Lipsa facilităților adecvate și a îngrijirii corespunzătoare, împreună cu practicile abuzive de transport și supravegherea medicală insuficientă, au contribuit la tratamentul degradant experimentat de reclamant.

Detalii despre situația de fapt - Helhal împotriva Franței: Reclamantul, paraplegic din cauza unui accident suferit în închisoare, a fost mutat între mai multe închisori, inclusiv Uzerche, care nu era adaptată pentru nevoile sale speciale. În ciuda unor îngrijiri medicale și a fizioterapiei primite, condițiile erau inadecvate, iar reclamantul depindea de alți deținuți pentru asistență în activitățile de zi cu zi, cum ar fi mersul la toaletă și igiena personală. Instanțele au refuzat să suspende pedeapsa pe motive medicale, considerând că, deși condițiile erau dificile, nu îndeplineau criteriile pentru suspendare.

Curtea a constatat că a lăsa o persoană cu o dizabilitate fizică gravă să se bazeze pe colegii săi de cameră pentru a o ajuta să meargă la toaletă, să facă baie și să se îmbrace/dezbrace a contribuit la constatarea că respectivele condiții de detenție au constituit un tratament degradant.

¹⁷³ Cauza Engel împotriva Ungariei, disponibilă, în limba engleză, la: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%2246857/06%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-98814%22%5D%7D>

¹⁷⁴ Cauza Helhal împotriva Franței, disponibilă, în limba engleză, la: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-152644%22%5D%7D>

¹⁷⁵ Cauza Topekhin împotriva Rusiei, disponibilă, în limba engleză, la: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-162765%22%5D%7D>

- Potoroc împotriva României¹⁷⁶, 2020, pct. 77

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul suferă de afecțiuni medicale grave, inclusiv leziuni cerebrale, hemipareză și sindrom psiho-organic sever (boală progresivă comparabilă cu demența pre-senilă), necesitând asistență și îngrijire medicală constante. Reclamantul s-a confruntat cu multiple probleme de sănătate pe parcursul detenției sale. În pofida rapoartelor medicale care confirmau că sistemul penitenciar ar putea, teoretic, să ofere îngrijiri adecvate, existau îndoieli semnificative cu privire la eficacitatea acestor îngrijiri din cauza deteriorării stării de sănătate a reclamantului și a necesității de asistență personală continuă.

Curtea a concluzionat că considerentele umanitare și gravitatea stării de sănătate a reclamantului impuneau reevaluarea condițiilor sale de detenție.

În general, Curtea și-a exprimat îndoielile cu privire la caracterul corespunzător al atribuirii de responsabilități pentru îngrijirea unei persoane grav bolnave în sarcina unor persoane necalificate.

- Hüseyin Yıldırım împotriva Turciei¹⁷⁷, 2007, pct. 84

Detalii despre situația de fapt: Reclamantul, cu probleme grave de sănătate în urma unui accident de mașină, a fost reținut în ciuda stării sale medicale precare. După ce a fost supus mai multor intervenții medicale, starea sa de sănătate s-a deteriorat, necesitând îngrijire specializată continuă. În timpul audierilor în instanță și al transferurilor, acesta a fost transportat în condiții necorespunzătoare pentru o persoană aflată în starea sa, cu puțin sau deloc sprijin pentru nevoile sale medicale specifice. Autoritățile penitenciare nu i-au acordat îngrijirea necesară și nu s-au asigurat că condițiile de transport respectă nevoile sale de sănătate.

Curtea a constatat că transferul unui deținut cu dizabilități echivala cu un tratament degradant deoarece responsabilitatea pentru acesta a fost încredințată jandarmilor care, cu siguranță, nu erau calificați să prevadă riscurile medicale pe care le implică deplasarea unei persoane cu dizabilități.

E. Organizații neguvernamentale

Următoarele organizații sprijină persoanele cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale. Vă recomandăm să contactați direct fiecare organizație, în funcție de specificul activităților întreprinse de acestea.

¹⁷⁶ Cauza Potoroc împotriva României, disponibilă, în limba engleză, la:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%2237772/17%22%5D,%22docum entcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-20262%22%5D%7D>

¹⁷⁷ Cauza Hüseyin Yıldırım împotriva Turciei, disponibilă, în limba franceză, la:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22FRE%22%5D,%22appno%22:%5B%222778/02%22%5D,%22documen tcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-80410%22%5D%7D>

- **Fundația Centrul de Resurse Juridice, București** - o organizație neguvernamentală, înființată în anul 1998, care acționează pentru crearea și funcționarea unui cadru legal și instituțional care să asigure respectarea drepturilor omului și a egalității de șanse și pentru accesul liber la un act de justiție echitabil.

Website: www.crj.ro

Email: office@crj.ro

- **Asociația Ceva de Spus, Timișoara** – sunt un grup de autoreprezentanți, persoane cu dizabilități intelectuale și fizice. Grupul de auto-reprezentanți "Ceva de Spus" s-a înființat la Timișoara în 2010 și urmărește să atragă atenția asupra provocărilor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități, cu scopul de a îmbunătăți calitatea vieții acestora prin apărarea și promovarea drepturilor lor și prin combaterea discriminării.

Website: www.cevadespus.ro

Email:

Elisabeta Moldovan, co-
președinte

Alina-Ancuța Ursoi, persoană
de suport

eli@cevadespus.ro

alina@cevadespus.ro

- **Asociația Tonal, Sibiu** – este un Centru de Consiliere, Terapie și Asistență existențială pentru persoanele cu probleme de sănătate mentală sau care se află în dificultate psihologică, pentru prietenii și familiile acestora. Există și funcționează în Sibiu, România. Își desfășoară activitatea ca micro-comunitate terapeutică. Utilizează arta și creația artistică în terapie. Au dezvoltat 2 ateliere de creație și artterapie. Dezvoltă programe de intervenție, educație și prevenție în aria sănătății mentale și a maladiei psihice.

Website: www.tonal.ro

Email: office@tonal.ro

- **Asociația Pro ACT Suport, București** - a fost înființată în anul 2011 la București, cu scopul de a îmbunătăți calitatea vieții persoanelor dezavantajate, oferind servicii sociale și promovând practici profesioniste în domeniul social-comunitar și educațional.

Website: www.proactsuport.ro

Email: office@proactsuport.ro

- **Fundația Estuar, București** - a fost înființată în 1993 cu misiunea de a oferi opțiuni sociale și alternative adulților cu probleme de sănătate mintală pentru incluziunea

acestora în comunitatea românească. Răspund nevoilor în continuă transformare ale beneficiarilor lor, adulți cu probleme de sănătate mintală. Din 2013 sunt recunoscuți de statul român ca având statut de utilitate publică.

Website: www.estuar.org

Email: office@estuar.org

- **Asociația de Sprijin a Persoanelor cu Nevoi Speciale – Luceafărul, Neamț** - este constituită de către părinți ai unor copii cu dizabilități din Piatra Neamț în anul 2003, fiind prima organizație la nivelul județului Neamț care are ca beneficiari copii și tineri cu diverse forme de dizabilități. Asociația derulează activități în domeniul asistenței sociale și educaționale a copiilor și adulților cu dizabilități.

Website: www.asociatialuceafarul.ro

Email: aspnsluceafarul@yahoo.com

F. Resurse

1. **Australian Disability bench book** oferă informații utile despre tipul de adaptări generice care ar putea fi necesare pentru persoanele cu diferite tipuri de dizabilități, care ar putea fi deosebit de utile atunci când sunt necesare adaptări pentru persoanele cu dizabilități multiple:
<https://www.judicialcollege.vic.edu.au/eManuals/DABB/index.htm#59310.htm>
2. International Commission of Jurists, [Model Disability Benchbook on the Rights of Persons with Disabilities in Criminal Proceedings](#), 2024
3. **ENABLE Cercetarea din România** privind barierele cu care se confruntă suspecții și inculpații cu dizabilități intelectuale și/sau psihosociale în sistemul de justiție penală. Rezultatele acestei cercetări au fost utilizate pentru a elabora acest ghid de referință: https://www.crj.ro/wp-content/uploads/2023/07/CRJ_Enable_National_Briefing_Papers_RO_compressed.pdf
4. **Principiile și orientările internaționale privind accesul la justiție al persoanelor cu dizabilități** reprezintă un instrument conceput pentru a ajuta țările să creeze și să pună în aplicare sisteme de justiție care să asigure accesul egal al persoanelor cu dizabilități, în conformitate cu normele globale privind drepturile omului. Liniile directoare au fost elaborate prin consultări cu experți în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități, organizații ale persoanelor cu dizabilități, guverne, cadre universitare și profesioniști: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr->

[disability/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities](#)

5. **UK Equal Treatment Bench Book** are ca scop creșterea gradului de conștientizare și de înțelegere a diferitelor situații ale persoanelor care se prezintă în fața instanțelor judecătorești și a tribunalelor. Ea contribuie la o comunicare eficientă și sugerează măsuri care ar trebui să sporească participarea tuturor părților:
<https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/diversity/equal-treatment-bench-book/>
6. **Orientările ONU privind limbajul incluziv pentru dizabilități** oferă recomandări pentru asigurarea unei comunicări incluzive. Aceste orientări se aliniază Convenției Organizației Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități și altor documente autoritare, oferind sfaturi practice pentru utilizarea unui limbaj coerent și respectuos. Acestea subliniază importanța combaterii ableismului și a celebrării diversității prin intermediul unui limbaj care respectă drepturile și demnitatea tuturor persoanelor: <https://www.ungeneva.org/sites/default/files/2021-01/Disability-Inclusive-Language-Guidelines.pdf>
7. **Starter Kit pentru intermediary în justiție (JISK)** a fost conceput pentru a promova intermediarii în justiție din întreaga lume pentru persoanele cu dizabilități, cu 12 module care pot fi descărcate gratuit: <https://justiceintermediary.org/>
8. Validity Foundation, [Fair Trial Denied: Defendants with Disabilities Face Inaccessible Justice in the EU](#), 2024